

Anja Roth Niemi

DE VIRKSOMME DØDE

GRAVSKIKK SOM SOSIAL DISKURS
I DET SEIN-MESOLITTISKE SØR-SKANDINAVIA

HOVEDFAGSOPPGAVE I ARKEOLOGI

UNIVERSITETET I TROMSØ

HØSTEN 2001

What then shall we do with a corpse?

The answer is plain enough: Eat it, burn it, bury it.

But where shall we bury it?

But that too is plain: In the betwixt and between, at the boundary of the Other World.

But where is this other world?

Have you not understood? The Other World is the inaccessible Other, the *not* Here. It is below the ground, above the sky, beyond the city walls, the holy of holies in the temple shrine.

So where shall we put our corpse?

Beneath the floor of the dwelling house, beneath the dancing floor where the living approach the Other World through the path of ecstasy, in a cemetery adjacent to the church, in a tomb house high among the trees, in a tomb which itself becomes a temple...

So corpses can be put anywhere?

Not really. The land of the dead is always other than the land of the living. If you can understand the logic of where men place their dead you will begin to understand something about how they perceive themselves.

E. Leach 1977:173

FORORD

Denne avhandlingen har gradvis blitt utformet og omarbeidet gjennom en lang prosess. Resultatet som foreligger har blitt til etter hvert som de sein-mesolittiske gravene tvang meg til å se dem i stadig nye perspektiv. Fra å være uforståelige objekter som nektet å la seg kategorisere, har de endret seg til å bli uttrykk for levende menneskers holdninger, ønsker og håp. Gravene har derfor også endret min oppfatning av hvordan de inngikk i de levende samfunnene de var del av. I likhet med oss selv var menneskene for 7000 år siden opptatte av hvilken utvikling samfunnet skulle ta, og hvilke verdier som skulle legges til grunn for forholdet mennesker imellom. I likhet med oss selv ønsket også de å uttrykke sine intensjoner og holdninger ovenfor andre i forsøket på å påvirke virkeligheten til å bli litt mer lik den forståelsen de selv hadde. For de levende var de døde virksomme medier i de ulike forsøkene på å utforme og forstå tilværelsen.

Avhandlingen hadde aldri blitt til uten enkelte personers støtte og hjelp. Først og fremst vil jeg takke min veileder Charlotte Damm for hennes tålmodighet, kritiske og inspirerende bemerkninger, og motivasjon for innspurtsfasen. Hun skal ha en spesiell takk for at jeg skjønnte at det finnes lys selv når det ser som mørkest ut. Lars Larsson ved Universitetet i Lund har min takknemlighet for en opplysende omvisning på Skateholm. Erik Brinch Petersen ved Universitetet i København tok godt i mot meg, og stilte velvillig kunnskap og nyere artikler om gravene fra Vedbæk til disposisjon. Kristine Orestad Sørgaard og Monica Kristin Hansen har lest gjennom store deler av avhandlingen, kommet med gode kommentarer og påpekt grammatiske ukorrektheter. Jeg håper på et godt samarbeid også i post-student-tilværelsen. Kenth Thomas Mikalsen har min takknemlighet for engasjert korrekturlesning, men også for å være tilstede i kritiske tider. Alle feil og mangler er selvfølgelig helt og holdent mitt eget ansvar.

Et sted i denne avhandlingen blir døden som universielt fenomen framhevet. Kanskje er den mer universiell enn vi er klar over?

Death is more universal than life; everyone dies but not everyone lives

(Albie Sachs (1935-), forende i kampen mot apartheid i Sør-Afrika)

Tromsø 21. desember 2001

Anja Roth Niemi

INNHOOLD

Figurer og tabeller	i
1. INNLEDNING	1
2. MOTSETNINGENES MAKT: TEORETISK GRUNNLAG	4
2.1 INNLEDNING.....	4
2.2 DIALEKTISK EPISTEMOLOGI.....	5
2.2.1 <i>Objekt og subjekt</i>	5
2.3 DIALEKTIKKENS VESEN	6
2.3.1 <i>Relasjonenes dynamikk</i>	7
2.4 SAMFUNN OG ENDRING	8
2.4.1 <i>Strukturering</i>	9
2.4.2 <i>Makt</i>	10
2.4.3 <i>Ideologi</i>	11
2.4.4 <i>Kulturell grammatikk</i>	13
2.4.5 <i>Materiell kultur</i>	15
2.5 OPPSUMMERING	16
3. DEN MODIFISERTE HANDLING: RITUALER OG GRAVSKIKK	18
3.1 INNLEDNING.....	18
3.2 TILNÆRMINGER TIL STUDIET AV GRAVSKIKK.....	19
3.2.1 <i>Materialistisk-økologisk paradigme</i>	19
3.2.2 <i>Sosialantropologiske perspektiver</i>	20
3.2.3 <i>Aktørperspektiver</i>	20
3.3. RITUALISERING OG HANDLING.....	21
3.3.1 <i>Hva er et rituale?</i>	22
3.3.2 <i>Ritualet og handling</i>	23
3.3.3 <i>Ritualisering og kroppen</i>	24
3.3.4 <i>Ritualet og mening</i>	25
3.3.5 <i>Ritualet og materiell kultur</i>	26
3.4 GRAVRITUALET	28
3.4.1 <i>Død, kropp og identitet</i>	28
3.4.2 <i>Død og regenerasjon</i>	30
3.4.3 <i>Død, status og makt</i>	31
3.5 OPPSUMMERING	34
4. DØDE OG LEVENDE I SEIN-MESOLITTIKUM	35
4.1 INNLEDNING.....	35
4.2 DET MESOLITTISKE SØR-SKANDINAVIA.....	36
4.2.1 <i>Menneske og samfunn</i>	36
4.2.2 <i>Gravmaterialet</i>	38
4.2.3 <i>Gravenes relasjon til bosetninger</i>	41
4.3 BØGEBAKKEN OG SKATEHOLM.....	43
4.3.1 <i>Hav og land: rammebetingelser</i>	43
4.3.2 <i>Graver og bosetting: det kronologiske og romlige forholdet</i>	46
4.3.3 <i>Gravene: former og utforming</i>	47

4.3.4	<i>Kjønnsbestemmelse av skjeletter</i>	48
4.3.5	<i>Demografisk sammensetning</i>	49
4.3.6	<i>Posisjonering av de døde</i>	52
4.3.7	<i>Gjenstandsmaterialet i gravene</i>	56
4.3.8	<i>Andre konstruksjoner</i>	59
4.4	OPPSUMMERING	60
5.	VARIASJON OG INTERAKSJON: DØDE I DE LEVENDES VERDEN	62
5.1	INNLEDNING	62
5.2	FRAMGANGSMÅTE	63
5.3	LOKALISERINGSMESSIG RELASJON	63
5.3.1	<i>Gravfeltens lokalisering i relasjon til landskapet</i>	64
5.3.2	<i>Gravfeltens lokalisering i relasjon til samfunnet</i>	65
5.3.3	<i>Gravenes lokalisering i relasjon til andre strukturer</i>	68
5.3.4	<i>Lokalisering av de døde i de levendes verden</i>	70
5.4	ORGANISATORISK RELASJON	71
5.4.1	<i>Bøgebakken</i>	71
5.4.2	<i>Skateholm II</i>	75
5.4.3	<i>Skateholm I</i>	79
5.4.4	<i>Organisering av de døde for de levendes verden</i>	83
5.5	OPPSUMMERING	85
6.	DET RITUELLE SCENARIO	87
6.1	INNLEDNING	87
6.2	BEGYNNELSE: RITUALISERING AV KONTEKST	88
6.3	DISPONERING AV KROPPEN	89
6.4	UTFORMING AV KROPPEN	93
6.5	POSISJONERING AV KROPPEN	96
6.6	GJENSTANDER SOM REKVISITTER	100
6.7	AVSLUTNING: AVRITUALISERING AV KONTEKST	104
6.8	OPPSUMMERING	107
7.	AVSLUTNING	109
APPENDIX: GRAVENE		113
	SKATEHOLM I	113
	SKATEHOLM II	115
	BØGEBAKKEN	116
LITTERATUR		117

FIGURER og TABELLER

Figur 1. Sør-Skandinava med noen av de mesolittiske lokalitetene.	36
Figur 2. Generalisert modell av relasjonen bosetning-graver i sein-mesolittikum.....	42
Figur 3. Skateholmområdet i mesolittisk tid og lokalitetene.....	44
Figur 4. Vedbækfjorden i mesolittisk tid og lokalitetene.....	45
Figur 5. Alders- og kjønns sammensetning på Skateholm og Bøgebakken.....	51
Figur 6. Bøgebakken. Gravfeltet	72
Figur 7. Skateholm II. Gravfeltet.....	75
Figur 8. Morfologiske trekk i tenner som kan indikere slektskap. Skateholm II.....	77
Figur 9. Skateholm I. Gravfeltet	79
Figur 10. Morfologiske trekk i tenner som kan indikere slektskap. Skateholm I.....	80
Figur 11. To graver utstyrt med tannperler.	94
Figur 12. To posisjoner fra Skateholm I.....	96
Figur 13. To graver assosiert med eksotisk element?	100
Figur 14. To graver med kronhjortegevir fra Bøgebakken	103
Tabell 1. Alders- og kjønns sammensetning.....	50
Tabell 2. Oversikt over posisjoner.....	53
Tabell 3. Posisjoner i forhold til alder og kjønn	55
Tabell 4. Frekvensen ulike gjenstander opptrer med i ulike typer graver.	56
Tabell 5. Forekomst av fiskebein i graver. Skateholm I.	81

KAPITTEL 1

INNLEDNING

*Our lives don't really belong to us, you see – they belong to the world,
and in spite of our efforts to make sense of it, the world is a place beyond our understanding.*

-- Paul Auster

En drivende kraft for den menneskelige eksistens er behovet for forståelse av verden og de sosiale relasjoner tilværelsen utgjøres av. Tilstedeværelsen av en uoversiktlig mengde relasjoner og interrelaterte faktorer gjør det imidlertid umulig å oppnå en total forståelse av hvordan mennesker handler og interagerer. Et fenomen er likevel alltid tilstede i mellom-menneskelige relasjoner: *døden*.

Bakgrunnen for valget av tema for denne avhandlingen bunner først og fremst i et ønske om å forstå hvordan ulike strategier for reproduksjon og endring av sosial orden har vært tilstede i fortidige samfunn. Med utgangspunkt i at døden representerer et universielt fenomen, har jeg her valgt å fokusere på hvordan døden behandles og anvendes for å strukturere den sosiale orden.

Gravskikk har lenge vært et viktig emne for arkeologisk forskning. Ettersom døden kontrasterer livet og det levende samfunnet, gjør den samtidig de sosiale relasjonene som er tilstede i samfunnet eksplisitte. Som arkeologisk materiale har derfor gravskikk et stort informasjonspotensiale om forhold mellom mennesker i fortidige samfunn. Gravskikken kan imidlertid ikke bare fortelle oss noe om hvordan sosiale relasjoner var utformet. Det kan også gi oss innsikt i hvordan forhold mellom mennesker ble oppfattet og forsøkt endret.

Tittelen jeg har valgt for denne oppgaven, *De virksomme døde*, henviser til funksjonen de døde har som konstituerende faktorer for den sosiale orden. Den store variasjonen som vi ser i gravmaterialet fra ulike tider og ulike områder viser at de døde har blitt anvendt og oppfattet av de levende på et utall måter. På bakgrunn av at det er de levende som former de døde, må de ulike utformingene oppfattes til å ha sine forutsetninger i den sosiale virkeligheten som var tilstede i det levende samfunnet. Den overordnede problemstillingen for denne avhandlingen er derfor:

Hvordan har gravskikk inngått i opprettholdelse og endring av sosial struktur i forhistorien?

For å belyse dette har jeg valgt å anvende gravmateriale fra det sein-mesolittiske Sør-Skandinavia. Sør-Skandinavia omfatter her sørlige Sverige og Danmark, mens sein-mesolittikum grovt omfatter atlantisk tid fra rundt 6800 til 4000 f.Kr. Kulturhistorisk omfatter denne perioden kongemose- og ertebøllekulturene, som erhvervsmessig kjennetegnes av en sterk orientering mot marine ressurser. I denne avhandlingen vil jeg spesielt fokusere på den siste delen av denne perioden, det vil si perioden der ertebøllekulturene var særlig dominerende. Videre ønsker jeg å fokusere på materialet fra Skateholm i sørlige Skåne i Sverige og fra Bøgebakken, Vedbæk, på østlige Sjælland i Danmark.

Årsakene til valget av dette materialet bunner for det første i at gravmaterialet fra denne perioden oppviser en stor variasjon i sammensetning og utforming. I løpet av de siste tre år har stadig flere graver kommet til, og disse gravene oppviser et utall ulike måter å gravlegge de døde. Som vi skal se, er denne variasjonen meningsbærende i seg selv, men jeg vil samtidig forsøke å utlede noen generelle tendenser i gravmaterialet. For det andre er valget av materialet tatt på bakgrunn av at de sein-mesolittiske gravene er lokalisert i nærheten av bosetninger. Det er derfor mulig å trekke slutninger om relasjonen som har eksistert mellom de levende og de døde i denne perioden. For det tredje kjennetegnes denne perioden av store økologiske og samfunnsmessige endringer. Jeg ønsker å undersøke hvordan gravene og de døde kan relateres til disse endringene.

Jeg har valgt å hovedsakelig konsentrere meg om gravfeltene fra Skateholm og Bøgebakken. Dette har jeg gjort ut fra det forhold at vi her har de tre største gravfelt fra mesolittisk tid i Sør-Skandinavia. Antallet graver gir oss dermed et utgangspunkt for sammenlignende analyser, samtidig som disse gravfeltene ligger i bosetningskontekst. Ettersom man har hatt en kontinuerlig gravlegging gjennom store deler av denne perioden på Skateholm, kan vi dessuten her studere den kronologiske utviklingen i gravskikken. Den geografiske avstanden mellom Bøgebakken og Skateholm gir oss videre en innsikt i hvordan gravskikken har inngått i den sosiale diskursen i ulike områder.

Med utgangspunkt i dette, vil denne avhandlingen være bygget opp som følgende:

I kapittel 2 vil jeg gjøre rede for en *kritisk dialektisk tilnærming* som det teoretiske grunnlaget for denne avhandlingen. Her vil jeg argumentere for at forståelsen av hvordan samfunn er utformet og endrer seg må ha sitt utgangspunkt i tilstedeværelsen av en mengde ulike relasjoner mellom grupper og kategorier som opptrer i forhold til hverandre og

utformes av hverandre. Disse gruppene vil ha ulike oppfatninger av hvordan verden er og bør være. Motsetningene mellom disse vil derfor bli gjenstand for manipulasjon i ulike forsøk på å påvirke den sosiale orden.

På bakgrunn av dette vil jeg i kapittel 3 diskutere hvordan døden og gravritualene kan inngå i den sosiale diskursen. Her vil jeg argumentere for nødvendigheten av å se ritualet i en dialektisk relasjon til den sosiale virkelighet, der ritualet kommer til som resultat av en *ritualisering* av handlinger og kontekster. Dette skjer ved visse situasjoner, særlig i forbindelse med transformativ endringer. Det vil bli lagt vekt på at døden er en slik situasjon. Jeg vil videre argumentere for at gravritualet er en spesielt egnet kontekst for forhandling av sosiale relasjoner.

Denne teorien ønsker jeg å eksemplifisere gjennom en analyse av gravmaterialet fra det sein-mesolittiske Sør-Skandinavia.

I kapittel 4 vil jeg derfor presentere noe av gravmaterialet som man kjenner til fra sein-mesolittikum i Sør-Skandinavia. Her vil jeg spesielt fokusere på gravfeltene ved Skateholm og Bøgebakken. Det vil bli lagt vekt på to overordnede trekk ved gravmaterialet fra denne perioden. For det første, tilstedeværelsen av en *nær relasjon* til det levende samfunnet, og for det andre, tilstedeværelsen av en *stor variasjon* i sammensetning og utforming.

For å undersøke hvordan gravene har inngått i den sosiale diskursen i disse samfunnene, vil jeg i kapittel 5 analysere den *lokaliseringmessige* og *organisatoriske* relasjonen gravene har til det levende samfunnet. Med utgangspunkt i de to overordnede trekkene ved gravmaterialet, vil jeg vise at gravene og døde aktivt har blitt anvendt som redskaper i forhandlingen av sosiale relasjoner.

I kapittel 6 vil jeg gå nærmere inn på hvordan *rituelle handlinger* har inngått i den sosiale diskursen. Dette vil jeg gjøre gjennom en sekvensiell analyse av tekniske prosesser utført i forbindelse med gravritualet, som her til sammen vil benevnes som *det rituelle scenario*. Her vil jeg undersøke hvordan ulike elementer som utvalget av personer for gravlegging, utforming av den dødes kropp, posisjonering av kroppen i graven, og nedleggelse av gjenstander, har blitt anvendt av ulike grupper i forsøkene på å uttrykke sine oppfatninger av hvordan sosiale relasjoner er og bør være, og hvordan disse ulike uttrykk kan forstås som resultat av konflikter mellom motsetningsfylte sosiale kategorier.

Gjennom denne framgangsmåten håper jeg å oppnå en litt større forståelse av hvordan fortidige samfunn ble strukturert og restrukturert, og av hvordan *de virksomme døde* tok del i denne prosessen.

KAPITTEL 2

MOTSETNINGENES MAKT: TEORETISK GRUNNLAG

The dialectic views the social world as an elaborate structure of internal relations, within which the relation of any given entity to others governs what that entity will be. This social world is inherently dynamic and conflictual, because change in any part of that world alters the whole of the relations, placing the elements forever in flux (McGuire 1992:94).

2.1 Innledning

Arkeologisk teori har de siste årene vært preget av et teoretisk mangfold, et mangfold som både er stimulerende og forvirrende, men også i høyeste grad nødvendig. Nødvendig fordi det tydeliggjør at eksplisitte teoretiske standpunkter er avgjørende for oppfattelsen av fortiden, og dermed for resultatet av forskning.

Ettersom forskerens individuelle personlige forståelse av verden (forskerens *horisont*) må oppfattes som en integrert del av selve forskningsprosessen, vil det teoretiske perspektivet for denne avhandlingen være basert på min oppfatning av hvordan relasjonene mellom mennesker og grupper mennesker er oppbygd. I det følgende vil jeg derfor redegjøre for et kritisk dialektisk perspektiv.

Kritisk fordi et vesentlig element ved forskning, og etter min mening ved å generelt eksistere som et sosialt vesen, er å stille spørsmål ved det som virker åpenbart, sammenhengende, ideologifritt, harmonisk. I en tid der de frie markedskrefter og økonomisk globalisering i stadig større grad blir legitimert gjennom ideologiske virkemidler som presenteres som ideologifrie, er det viktigere enn noensinne å ha en kritisk holdning til hva man blir fortalt om både fortid og samtid. Fortid og samtid er uløselig knyttet opp mot hverandre og former hverandre. Oppfattelsen av og kunnskapen om både fortid og nåtid vil derfor alltid være skiftende og i endring. Følgelig kan det ikke eksistere et endelig sannhetskonsept. Kunnskapen oppstår i selve forsøket på å finne "sannheten". Dette forsøket kan bare finne sted gjennom kritiske tilnærminger der nye spørsmål erstatter gamle som ikke lenger gir tilfredsstillende svar.

Dialektisk fordi verden består av ulike sosiale grupper, individer og sosiale relasjoner som opptrer i forhold til hverandre og utformes av hverandre. Gjennom en tilnærming til disse relasjonenes virke kan man også tilnærme seg en forståelse av verden som sosial prosess. Dette er en egalitær tilnærming; sosiale kategorier former og endrer relasjonene de

har til andre sosiale kategorier, og for utformingen av den sosiale realiteten har de alle en funksjon i prosessen for forming og endring av verden.

Michael Shanks og Christopher Tilley (1992:110) påpeker at det eksisterer minst tre oppfatninger av begrepet dialektikk: for det første som en måte å tilegne seg data, for det andre som en metode å analytisk og kritisk overskride subjekt/objektproblematikken, og for det tredje som en teori der den sosiale virkelighet består av internt forbundne relasjoner i stadig forandring. I det følgende kapitlet vil det først bli redegjort for hvordan tolkninga av forhistoriske samfunn er en dialektisk prosess. Deretter vil jeg komme nærmere inn på den dialektiske tilnærminga til kulturell og sosial praksis, kulturelle endringsprosesser, og til forholdet mellom materiell kultur og menneskelig adferd.

2.2 Dialektisk epistemologi

En god del av min framstilling av dialektikken er basert på Randall H. McGuires *A Marxist Archaeology* (1992), en innføring i dialektikkens relevans for den arkeologiske praksis. Hans utgangspunkt er at dialektiske relasjoner gjennomsyrrer den sosiale tilværelse, og ettersom den arkeologiske praksis har sitt fundament i den sosiale tilværelse, innebærer dette at *den arkeologiske praksis allerede er dialektisk*: ”My most fundamental point in this book is not that archaeology *should* be dialectic but that we have *always been engaged* in a dialectic between past and present (...)” (1992:248). I tråd med dialektikkens essensielle vesen understreker han at en kontinuerlig utvikling innenfor teoretisk arkeologi er absolutt nødvendig og uungåelig ettersom også den vitenskaplige verden utgjøres av dynamiske og motsetningsfylte relasjoner.

2.2.1 Objekt og subjekt

De største kontroversene i arkeologisk teori har utspilt seg mellom en prosessualistisk, positivistisk retning og en post-prosessualistisk, humanistisk retning. For den prosessuelle arkeologien var et premiss for riktig forståelse av fortiden å finne fram til den riktige teoretiske tilnærmingen, den riktige måten å analysere de mangelfulle levningene fra fortiden. Etter hvert har man i stadig større grad argumentert for at en slik endelig forståelse av fortidige samfunn ikke bare er vanskelig, men umulig. Den opprinnelige meningen bak den materielle kulturen som er tilgjengelig for oss er lukket, et avsluttet kapittel i historiens ubønnhørlige gang.

Kjernen i denne problemstillingen ligger i oppfattelsen av subjekt (forsker) og objekt (fortidige samfunn). Mens tidligere tilnærminger ønsket å fjerne det subjektive elementet

gjennom anvendelse av empiristiske analyseringsmetoder, legger nyere tilnæringer vekt på at subjekt og objekt ikke kan skilles. Mens empiriske metoder er viktige redskaper for *beskrivelsen* av det fortidige samfunnet, vil man i forklaringsprosessen finne en uoversiktlig mengde sosiale relasjoner som ikke kan forstås kun gjennom bruk av disse metodene. I forståelsen av disse har forskerens forståelsehorisont stor betydning.

Den dialektiske tilnærmingen har som grunnleggende utgangspunkt at *ingenting i den sosiale verden eksisterer isolert*. Det sosiale systemet konstitueres gjennom relasjonene mellom enkeltelementene, der elementene defineres ut fra hverandre. I en dialektisk tilnærming er det derfor også kunstig å skille mellom de to kategoriene ”forsker” og ”fortidige samfunn”. Også disse definerer hverandre gjennom en dialektisk relasjon ettersom “scholars are a part of what they study, and the object of study, people, can reflect, alter, arrive at different understandings, or come to the same understandings as the scholars” (McGuire 1992:109).

Ettersom den dialektiske relasjonen mellom ”det studerende subjektet og det studerte objektet” (Jensen 1988:53) skaper en produktiv diskurs og dialog der det reelle objektet omdannes til et teoretisk objekt, er den arkeologiske praksis verken subjektiv eller objektiv. Det er ikke det virkelige objektet som er gjenstand for teorien, men et *teoretisk objekt*, og disse to har en relativ autonomitet fra hverandre (Shanks og Tilley 1992:111). Det reelle objektet eksisterer, men i det øyeblikk et objekt blir gjenstand for forskning blir det satt inn i en teoretisk ramme. Forskeren må nødvendigvis innta standpunkter til hva objektets mening er; subjektet må tilskrive objektet mening ettersom objektet er et resultat av meningsfull handling utført av intensjonelle og bevisste mennesker. Subjektet danner seg et konsept om meninga bak objektet samtidig som objektets form, stil og kontekst, det vil si dets fysiske egenskaper, påvirker dannelsen av konseptet: ”Subject mediates object and object mediates subject in a reflexive process resulting in knowledge of the object by the subject” (Shanks og Tilley 1992:111). Denne prosessen er dialektisk, og kan best forstås som en spiral med likhetstrekk til den hermeneutiske spiralen.

Mening blir derfor aldri gitt direkte av objektet eller konstruert fullstendig av subjektet. Mening ligger i den dialektiske relasjonen mellom de to. Dialog mellom fortid og nåtid danner den kunnskapen vi har om fortiden.

2.3 Dialektikkens vesen

Den sosiale verden er en helhet i stadig bevegelse, der helheten består av enkeltelementer som virker i respons til hverandre og ikke kan eksistere uavhengig av hverandre. Tvert i

mot blir enkeltdelene definert ut fra andre enkeltdeler gjennom *motsetninger* mellom kategoriene. McGuire (1992:121) kontrasterer denne helheten med en motor. En motor kan tas fra hverandre og reduseres til enkeltdeler. Den vil ikke lenger være en motor, men enkeltdelene vil fortsatt eksistere. Dette er ikke tilfellet med sosiale systemer: reduseres systemet til sine enkeltbestanddelene, vil enhetene opphøre å eksistere. Man kan for eksempel ikke ha den sosiale kategorien ”elev” uten å ha den sosiale kategorien ”lærer”, eller kategorien ”død” uten den kontrasterende kategorien ”levende”. Imidlertid må dialektikken ikke reduseres til å bestå av binære motsetninger som i strukturalistisk teori: det sosiale nettet er mye mer komplisert og vanskelig å trenge gjennom enn som så. Sosiale kategorier blir definert i forhold til helheten av kategoriene som utgjør det sosiale systemet.

Det blir dermed meningsløst å dele opp det sosiale systemet i enkelte deler eller sub-systemer, som for eksempel teknologi, religion, produksjonsforhold (for eksempel Binford 1969). Gjennom et system av kontraster og ulikheter blir mening skapt i relasjonene mellom delene. Hvert element eksisterer og får sin mening i relasjon til andre elementer. Ettersom sub-systemene bare er tilstede som en effekt av de sosiale relasjonene er det ikke i disse mening må søkes. Som vi seinere skal se, er graver et trekk som opptrer i bosetningskontekst. For å forstå både bosetningene og gravene er det, med utgangspunkt i dialektikkens vesen, derfor vesentlig at disse behandles i relasjon til hverandre.

2.3.1 Relasjonenes dynamikk

I motsetning til en motor som krever at enkeltdelene passer sammen for å fungere, er det sosiale systemets eksistens basert på motsetninger mellom enkeltdelene. Disse motsetningene er alltid i virksomhet. I motsetning til enkelte funksjonalistiske og strukturalistiske retninger er ikke den dialektiske retningen opptatt av det funksjonelle samvirket mellom de forskjellige enkeltdelene i samfunnet. Selv om slike stabile relasjoner mellom enhetene kan eksistere, er det ikke likevektstilstandene som er viktige for å forstå hvordan samfunn endrer seg. Derimot er det i uoverensstemmelsene mellom enhetene at stimuli til endring befinner seg. Det sentrale begrepet her er *motsetninger*.

Som McGuire (1992:97) påpeker, er den dialektiske forståelsen av motsetninger ikke rent logisk der $A=A$, men *relasjonell*. Relasjonell motsetning innebærer at alle sosiale kategorier forutsetter, og er definert av, deres motsetning. Alle deler av samfunnet er uløselig knyttet opp mot hverandre gjennom interne relasjoner i et system av ulikheter som utgjør totaliteten av et samfunnssystem. I alle sosiale kategorier finnes elementer fra andre sosiale kategorier. Det er dermed ikke mulig å konstruere et skarpt skille mellom de

enkelte enheter, fastslå isolerte egenskaper, eller skille mellom religion og økonomi, produksjonsforhold og sosial aktivitet, basis og overbygning (Shanks og Tilley 1992:122).

Ettersom de sosiale kategoriene har ulike standpunkter i den sosiale virkelighet vil de ha ulike og ofte motstridende interesser, og ut fra disse motsetningene i relasjonen mellom dem oppstår endring. En forståelse av de relasjonelle motsetningene vil være avhengig av hvilket ståsted man betrakter den gitte situasjonen fra. En absolutt riktig tolkning av relasjonene og de sosiale kategoriene i et gitt samfunn vil derfor ikke være mulig: i spørsmålene som stilles ligger allerede forutsetningen for svaret.

McGuire (1992:97) framholder at ikke alle konflikter fører til endring, men at det kun er de konfliktene som oppstår som resultat av *relasjonelle motsetninger* som vil føre til endring av den sosiale formen. Disse konfliktene oppstår som følge av motsetninger som er essensielle for eksistensen av sosiale kategorier eller prosesser. Relasjonelle motsetninger inneholder derfor potensialet som kategoriene, og relasjonene mellom dem, vil komme til å forandre seg til. I relasjonene ligger negasjonens negasjon: "the seeds of change need no sowing. Structures, dynamic and partial, are a unity of oppositions, a fixation of difference, chronically subject to change in their reproduction in practice" (Shanks og Tilley 1992:129).

I hver sosial kategori ligger altså potensialet for dens egen forandring, samtidig som kategoriene også består av det som var forut, de tidligere formene og relasjonene som selv ble transformert gjennom relasjonelle motsetninger slik at det oppstod noe nytt, en blanding av det gamle og nye. Hvordan transformasjonen vil manifestere seg er imidlertid umulig å forutsi, og dialektikken er heller ikke en teori for generell testing av endring. Derimot gir den dialektiske forståelsen av sosiale systemer en pekepinn om hvordan endringens art og årsaker må søkes gjennom å studere sosiale kategorier og relasjonene mellom dem, *i spesifikke historiske tilfeller*. Ettersom sosial endring på denne måten oppfattes mer som en spiral enn en linje (McGuire 1992:98), forkaster dialektikken enhver evolusjonistisk forståelse av sosiale systemer.

Med utgangspunkt i den dialektiske forståelsen av sosial dynamikk, blir neste skritt å se på *hvordan* disse relasjonelle motsetningene fører til endring. Hvordan påvirkes, manipuleres, utnyttes og endres sosiale kategorier og relasjoner? Og hva med individet?

2.4 Samfunn og endring

I likhet med vitenskapsfilosofiens subjekt/objekt-problematikk er dualismen individ/struktur sosiologiens dilemma. Motsetningene står mellom determinisme og fri

vilje, det materielle og det mentale. Mens strukturalister og funksjonalister vektlegger strukturens avgjørende rolle for individenes muligheter for handling, fokuserer handlingssosiologien på individets frie valg for handling, som igjen er formgivende for strukturen.

En forståelse av individets forhold til strukturen forutsetter imidlertid en dialektisk tilnærming hvor den subjektive erfaring og handlekraft aldri er separert fra den historiske konteksten som utgjøres av komplekse sosiale relasjoner (Kus 1984:101). Menneskelig handling er både bestemmende for og bestemt av strukturen, der den interne dynamikk for endring er resultat av at strukturen både stimulerer til handling samtidig som den begrenser handling.

2.4.1 Strukturering

Shanks og Tilley (1992) er to representanter for den handlingsorienterte arkeologiske retningen. Denne legger vekt på at alle individer har relasjonelle forhold til andre individer, grupper og institusjoner, og at all handling er *sosial handling* fordi den utspiller seg innefor en relasjonell kontekst. Samtidig *har all handling mening* innenfor den sosiale konteksten den utspiller seg i (Shanks og Tilley 1992:123ff).

Shanks og Tilley trekker sine teorier fra sosiologen Anthony Giddens' (1984) struktureringsteori. Utgangspunktet for struktureringsteorien er at dikotomien individ:struktur må brytes ned. I stedet må en modell der menneskelig handlingskraft og strukturer gjensidig former hverandre anvendes, der strukturene oppfattes som regler og ressurser for handling samtidig som menneskelig handling skaper strukturene. Det er altså et refleksivt forhold mellom handling og struktur. For å forstå hvordan forholdet fungerer må man studere "the social practices ordered across space and time" (Giddens 1984:2), eller sagt med andre ord: den menneskelige aktiviteten som reproduseres over tid og rom, og som utgjør det sosiale systemet. I denne sammenheng må individet oppfattes som en bevisst aktør som anvender handlingsstrategier for å oppnå visse mål i samfunnet. Imidlertid har handlingene både tilsiktede og utilsiktede konsekvenser. Ettersom samfunnsmessig endring også skjer ut fra utilsiktede konsekvenser er det umulig å anvende en evolusjonær tilnærming der sosial endring er resultat av intensjonell tilpasning til omgivelsene.

Hvordan skiller så denne struktureringsteorien seg fra en kritisk dialektikk? Etter min mening i svært liten grad. Giddens har satt fram en rekke kritikker mot den marxistiske dialektikken, og spesielt mot det han oppfatter som den historiske materialismens

neglisjering av individet og dens deterministiske innstilling. Giddens' struktureringsteori behandler imidlertid struktur og individ som separate enheter: strukturen kan ikke eksistere uten individene, men individer kan fortsatt eksistere uten strukturen (Kaspersen 1995:184ff). I en dialektisk tankegang er dette ikke mulig: struktur og individ utgjør en enhet der de to kategoriene ikke kan eksistere uten hverandre.

McGuire (1992:134) påpeker at ideen om det abstrakte uavhengige individet er av nyere opprinnelse og har sitt opphav i den kapitalistiske økonomiens behov for å individualisere arbeidskraft. En oppfatning av det autonome individet som fritt kan velge arbeid, fritt kan handle og fritt kan skape dets egen mening i verden, blir skapt. Ettersom individ og struktur utgjør en uopløselig enhet er dette ikke mer enn en illusjon. Det er ikke som individer mennesker handler, men som medlemmer av en gruppe, som en del av et komplisert nett av sosiale relasjoner. Alle handlinger er sosiale, de har sitt opphav i relasjon til andre mennesker og ikke til et isolert individ. Derfor er det som medlemmer av sosiale grupper mennesker handler, og det er slike *gruppers* intensjoner, meninger og bevissthet som bør være gjenstand for forskning.

Strukturerende prinsipper utgjør regler og ressurser for handling, og noen av de mest elementære prinsippene er makt og ideologi (Saitta 1994:203). Disse prinsippene danner grunnlaget for hvordan samfunn endrer seg for eksempel som svar på økologiske eller demografiske endringer. Ettersom prinsippene er manifestes innenfor spesifikke sosiale og historiske kontekster, kan endring ikke være resultat av en mekanisk tilpasning slik den funksjonalistiske tilnærmingen fremstiller det.

2.4.2 Makt

I alle samfunn vil makt bli etterstrebet, gjort motstand mot og forhandlet om. Denne dynamikken skaper konflikter mellom klasser, grupper og individer i samfunn, og sosiale relasjoner blir derfor manipulert for å oppnå visse mål. I motsetning til oppfatningen av at makt er begrenset til visse personer som kontrollerer sosiale og materielle ressurser, legger struktureringsteorien vekt på at alle handlende individer i et samfunn har makt, ettersom enhver handling er utøvelse av makt (Giddens 1984:15). Denne formen for makt er *makt til* å handle.

Makt til er en alltid tilstedeværende faktor i sosiale relasjoner, og må derfor oppfattes som er strukturelt trekk ved det sosiale systemet (Miller og Tilley 1984:5). Denne formen for makt manifesteres bare gjennom den effekten den har på individer, grupper og institusjoner, og kan ikke oppfattes som en lokalisert ressurs. Makt som et trekk i

dialektisk interaksjon mellom grupper og individer både skaper og trekker veksler på ressurser som er av både materiell og ikke-materiell natur. Makt må derfor sees på som en positiv kraft som er sterkt knyttet opp mot produksjon, reproduksjon og endring av den sosiale virkelighet (Miller og Tilley 1984:7).

Makt over kan sees på som evnen en gruppe, institusjon eller ett individ har til å få andre til å gjøre noe de ellers ikke ville ha gjort. Makt er i dette henseende noe som er lokaliserbart og kan tilskrives enkelte sosiale kategorier. Likevel er denne formen for makt også involvert i en dialektisk relasjon mellom to kategorier, ettersom det i de fleste tilfeller vil være mulighet for motstand. Alle handlende mennesker har jo makt, *makt til*.

Makt over innebærer utøvelse av, eller trussel om, fysisk vold eller represalier. Bruk av tvang for å kontrollere tilstander og tendenser i sosiale systemer er ikke et spesielt effektivt redskap i det lange løp. Den sosiale orden må nødvendigvis legitimeres for at prinsippene som kontroll er basert på skal kunne opprettholdes over tid (Lincoln 1989, Miller og Tilley 1984). Derfor må tvang suppleres med en form for diskurs mellom makthavere og de som makt blir utøvd på. Bruce Lincoln (1989:3) understreker den fundamentale rollen tvang og diskurs spiller i restruktureringen av samfunn: disse to utgjør "the chief means whereby social borders, hierarchies, institutional formations, and habituated patterns of behavior are both maintained and modified". Den viktigste manifestasjonen av det diskursive aspektet er *ideologi*.

2.4.3 Ideologi

Ideologikonseptet er i den post-moderne verden diskreditert. Skepsisen mot ideologikonseptet bunner først og fremst i den epistemologiske oppfattelsen av at ideologi innebærer en holdning til sannhet som absolutt, som både irrasjonell og fanatisk (Eagleton 1991:xi), det vil si som noe som ikke passer inn i den post-moderne relativistiske doktrinen. Konsekvensen er at maktrelasjoner avpolitiseres og ideologi oversees som representasjonsredskap for både makthavere og de som gjør motstand mot den sosiale orden.

Det eksisterer ingen konsensus over hva ideologi egentlig er. Terry Eagleton (1991:1-2) oppsummerer intet mindre enn 16 ulike definisjoner. Samtidig påpeker han at man kan dele anvendelsen av ideologibegrepet inn i to retninger. For det første en epistemologisk retning, representert ved tenkere som Marx, Hegel og Lukács, som først og fremst er opptatt av spørsmål rundt falsk bevissthet og ideologi som illusjon og forvrengning av virkeligheten. For det andre en retning som er mer opptatt av det

sosiologiske aspektet; av hvilken funksjon ideologi har i samfunnet, enn av hvorvidt ideene er virkelige eller ikke. I det følgende vil jeg komme inn på begge disse retningene, men ideologi vil først og fremst knyttes opp mot makt og spesielt hvordan makt legitimeres gjennom ideologi.

Før jeg går nærmere inn på dette, er det imidlertid viktig å understreke at ideologi ikke bare må oppfattes som et *redskap* i dialektiske motsetningsfylte relasjoner. Et rent instrumentalistisk ideologibegrep redegjør ikke for den ideologiske variasjonen i sosial praksis. For å kunne gjenkjenne tilstedeværelsen av flere ideologier i forskjellige sosiale kontekster må ideologi også oppfattes som en kategoriseringsprosess. Ideologi er i denne sammenheng *en metode å skape orden i sosiale relasjoner* og kan sammenlignes med det sosialantropologiske kulturbegrepet (McGuire 1992:140). For å forstå den større sosiale virkelighet må sosiale relasjoner kategoriseres og ordnes. En uungåelig konsekvens av dette er at en forståelse av helheten blir motvirket. Kunnskap som ville ha blitt tydelig gjennom en annen kategoriseringsprosess blir skjult og maskert. Elementer av denne prosessen blir bevisst og ubevisst manipulert i maktrelasjoner.

I maktforhold er det alltid et element av mystifisering. Gjennom en rekke mystifiseringsstrategier blir motsetninger maskert, undertrykt og naturalisert, slik at de sosiale relasjonene blir representert på en måte som er i de involvertes interesse. Samfunnet forstås ut fra de forskjellige og motsetningsfylte interesser og synsfelt som ulike grupper til enhver tid innehar, og disse gruppene forsøker å representere sine interesser og oppfatninger gjennom påvirkning av den sosiale og materielle verden. Denne representasjonen skaper og transformerer den sosiale virkelighet (Miller og Tilley 1984:13), og kan innha flere egenskaper:

- “1) it represents as universal that which is partial;
 - 2) it represents as coherent that which is contradictory;
 - 3) it represents as permanent that which is in flux;
 - 4) it represents as natural and necessary that which is cultural and contingent”
- (Shanks og Tilley 1992:130, se også Miller og Tilley 1984:14).

Med andre ord medfører representasjonen naturalisering gjennom benektelse av motsetninger. Hvorvidt denne representasjonen framstår som overbevisende er avhengig av tre faktorer. For det første, i hvilken grad utnyttelsen av kommunikasjonskanaler, både nye og eksisterende, formelle og uformelle, er effektiv. For det andre, hvorvidt representasjonen framstår som sammenhengende, både logisk og ideologisk. For det tredje, i hvilken grad representasjonen fremkaller følelsesmessige reaksjoner (Lincoln 1989:8). De

følelsesmessige reaksjonene utgjøres først og fremst av likhets- og solidaritetsfølelse, der man identifiserer seg med representasjonen (affinity), og, på motsatt ende av spekteret, av fremmedgjøring og avstandtagen til elementer som representeres som truende eller avvikende (estrangement) (Lincoln 1989:8). Ideologisk diskurs er altså både et redskap for (pseudo-) rasjonell og moralsk overtalelse og for frambringelse av emosjoner.

Shanks og Tilley (1992:130) framholder at ideologi først og fremst er knyttet til reproduksjonen, og ikke transformasjonen, av de sosiale relasjonene. Ideologi er derfor først og fremst "a strategy of containment and social closure". Men hva med de interesser som er i opposisjon til den dominerende ideologien? Anvender ikke disse gruppene seg av ideologi for å oppnå en endring av den sosiale orden? Ideologi må oppfattes til å ha flere funksjoner i forhandlingen av sosiale relasjoner, og vil bli anvendt ut fra de forskjellige perspektivene til forskjellige sosiale grupper. Den dominerende ideologien kan bli omarbeidet av de som gjør motstand, slik at den representerer deres interesser. Når den dominerende ideologien og opposisjonsideologien ikke er i samsvar dannes en bevisst basis for motstand som framprovoserer handling. Ettersom motstandsideologiene også er kulturelle og sosiale vil også de mystifisere sosiale relasjoner, slik at ulikheter og motsetninger vil bli reproduisert og legitimert dersom disse blir dominante (McGuire 1992:142). Men også disse vil bli utfordret gjennom nye ideologier, slik at den sosiale orden kontinuerlig transformeres.

For å oppnå et samsvar i representasjonen blir den materielle kulturen anvendt. Som Daniel Miller og Christopher Tilley (1984:14) påpeker, er ideologi og makt uløselig bundet opp til den menneskelige sosiale praksis, der de fungerer som et integrerende element i produksjon, reproduksjon og transformasjon av den sosiale virkelighet. Denne praksis manifesterer seg i de materielle produkter av handling, og er derfor også gjenstand for arkeologisk analyse. Ved å undersøke de underliggende kulturelle prinsippene som strukturerer ideologiene, de dialektiske relasjonene som skapte og gjenskapte ideologiene, er det mulig å komme nærmere en forståelse av de fortidige sosiale relasjonene.

2.4.4 Kulturell grammatikk

Strukturene i samfunnet er altså både resultat av og konsekvens for handlingene. De både former og bygger opp samfunnet, men utgjør selv ikke samfunnet ettersom et samfunn bare kan eksistere gjennom menneskelig tilstedeværelse og handling. Strukturene er bare tilstede som effekt, samtidig som de reproduseres av handling (Giddens 1984). Men hvordan virker strukturene som ressurser for handling?

Metaforen kulturell grammatikk refererer til språkvitenskapen og til de underliggende grammatiske regler som styrer anvendelsen av språket. Begrepet henviser til det underliggende regelsystem som strukturerer sosiale relasjoner og interaksjoner, innbefattet de estetiske koder og adferdsregler som bestemmer hva som blir oppfattet som passende framtredelesbilde for materielle objekter og hvordan sosiale relasjoner skal arte seg (Blisset og Brünzel 2001).

For å forstå den kulturelle grammatikkens funksjon og endring må man vektlegge den tolkning av reglene som skjer i praksis gjennom aktørenes tolkning og forståelse av reglene for adferd, og hvordan disse reglene anvendes gjennom deres praksis for å oppnå intensjonelle mål (Giddens 1984). Deltagelse i den sosiale praksis forutsetter nemlig forståelse og anvendelse av den kulturelle grammatikken, og en deltagelse som tar i bruk grammatikkens regler muliggjør en bekreftelse av individet og dennes plassering i den sosiale sammenheng. Samtidig blir en viss deltagelse i, og forandring av, maktforholdene muliggjort.

Den kulturelle grammatikken er aldri fastlagt og avsluttet, men i konstant endring. Den kulturelle grammatikken er uttrykk for maktrelasjoner, og dens regler spiller en viktig rolle i produksjonen og reproduksjonen av disse relasjonene. Samtidig som den muliggjør en orientering i det sosiale rom, både begrenser og definerer den menneskelig adferd ettersom den gir fortolkninger av bestemte handlinger, gjenstander, former for adferd og situasjoner (Blisset og Brünzel 2001). Den gir anvisning om hva som er akseptert i spesifikke situasjoner og hvilke gjenstander som hører hjemme der. Betydningene er altså avhengige av konteksten. Reglene ligger underforstått i den sosiale praksis, og muligheten til å oppnå ulike mål er avhengig av forståelsen og anvendelsen av reglene.

Gjennom en konsekvent gjennomføring og praktisering av symboler og kommunikasjonsformer kan konsensus rundt den kulturelle grammatikken oppnås, slik at én kulturell grammatikk blir dominerende. Imidlertid er konsensus ikke motsigelsesfri men forener ulike elementer, slik at et potensiale for konflikter alltid vil være tilstede. Hvordan disse konfliktene skal løses vil igjen være bestemt av den kulturelle grammatikken, ettersom den danner utgangspunkt for handling.

Gjennom å gi uttrykkene for den kulturelle grammatikken et nytt innhold, kan den anvendes på en kreativ og subversiv måte som gjør det mulig å oppnå mål som er i tråd med spesifikke interesser og intensjoner (Eco 1985). Gjennom subtile forandringer i framstillinger av det kjente, allmenne og ”objektive” blir konstruksjon av alternative

tolkninger og betydninger muliggjort. På denne måten er den kulturelle grammatikken et utmerket sett ressurser for handling.

I tillegg til den dominerende aksepterte normen for skikk og bruk, eksisterer altså en rekke subkulturelle og spesifikke former for adferd og manifestasjon. Disse forskjellige formene av kulturell grammatikk påvirker hverandre og former hverandre gjensidig. Også her er en dialektisk relasjon. McGuire (1992:136) påpeker:

“Resistance may not always transform structures of domination, but it does change them. What strengthens domination in the short run may realize contradictions and initiate new action that will, in the long run, transform that domination”.

2.4.5 Materiell kultur

I motsetning til Binforde's inndeling av gjenstander i praktiske og symbolske kategorier må materiell kultur oppfattes både som potensielt symbolske og praktiske, det vil si som potensielle *tegn*. Alt kan bli tegn og inngå i et konnotativt meningsystem, og kan ikke begrenses til kun å ha et denotativt innhold (Olsen 1997:181). Konteksten er bestemmende for gjenstandens (i likhet med adferdens) meningsinnhold, og i likhet med språket er det en overenskommelse over ”spillereglene” som ligger til grunn for anvendelsen av den materielle kulturen:

“Recalling that we construct language more or less unconsciously from a grammar, and that grammar is a set of structuring principles allowing us to order a set of arbitrary sounds into meaningful expressions, we should recognize that material culture is no less an instance of arbitrary form given meaning through a cultural grammar. And of course, the meaning of artifacts, like that of speech, is entirely a matter of historical and social context” (Driscoll 1988:175)

Materiell kultur er derfor verken en passiv refleks av sosiale relasjoner, eller kategoriske abstraksjoner, men konstituerende for den sosiale virkelighet.

Materiell kultur er *meningsbærende* og inneholder mening om de sosiale relasjoner som er forutsetning for dens eksistens, samtidig som den skaper den sosiale virkeligheten. Materiell kultur inngår altså i en dialektisk relasjon mellom handling og struktur: menneskelig handling iscenesettes gjennom materiell kultur samtidig som materiell kultur strukturerer handlingen. Med andre ord er den både et produkt av handling og en del av strukturen som ligger til grunn for handlingen. Materiell kultur har en egenskap til utforming av sosial struktur som er fundert på evnen til fysisk å organisere verden, men også på evnen til å være meningsbærende (McGuire 1992:103). Materiell kultur er objektivisering av sosiale relasjoner og strukturerende for sosiale relasjoner. Fordi den materielle kulturen er konstituerende for den sosiale virkeligheten kan den anvendes som et redskap for å påvirke sosiale relasjoner: ”Material culture both limits and enables action

and therein lies the key to its interpretation” (McGuire 1992:102). Den virkeligheten som den materielle kulturen har sitt utspring fra er imidlertid sjelden reflektert i den materielle kulturen. Derimot idealiserer, mystifiserer og maskerer den materielle kulturen ofte sosiale relasjoner slik at ideer og forestillinger som skjuler og naturaliserer maktforhold blir forsterket og reproduisert

Reglene for den materielle kulturen og den kulturelle grammatikken generelt er ikke fastlagte, men kan endres gjennom politiske og sosiale strategier, og er dermed kontinuerlig gjenstand for endring selv om de hovedsaklig er begrenset til å bli reproduisert (Shanks og Tilley 1991:133-134). Mens materiell kultur er et effektivt medium for legitimering av den sosiale orden på grunn av nettopp dens evne til å produsere konsensus gjennom å manipulere, maskere og naturalisere den sosiale virkelighet, er den også et effektivt middel til å gjøre denne virkeligheten synlig. Ved å anvende materiell kultur i en annen kontekst enn den sosialt ”aksepterte”, ved å fylle den med avvikende innhold og mening, kan den dominerende kulturelle grammatikken bli gjort eksplisitt og kritiseres, slik at det kan stilles spørsmål ved den sosiale orden.

2.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg redegjort for det teoretiske grunnlaget for denne avhandlinga. En kritisk dialektisk tilnærming innebærer et syn på samfunnet som en helhet bestående av sosiale relasjoner i konstant endring, der motsetningene mellom sosiale relasjonene kontinuerlig er gjenstand for maskering og manipulasjon. Motsetningene mellom relasjonene fører igjen til en transformasjon av den sosiale realitet.

Mens den sosiale orden ofte forsøkes håndhevet gjennom en anvendelse av makt over sosiale og materielle ressurser, er oppnåelsen av dette også avhengig av legitimering gjennom diskurs, gjennom ideologi. Den ideologiske produksjonen former den kulturelle grammatikken som styrer og kontrollerer handlinger og den materielle manifestasjonen av handlingene. I denne prosessen blir motsetninger innad i samfunnet maskert og naturalisert for å komme i samsvar med ulike gruppers interesser og deres representasjon av verden. Imidlertid er den kulturelle grammatikken ikke bare styrende og begrensende for handling, men også en ressurs for handling. Med utgangspunkt i den kulturelle grammatikken vil den materielle virkelighet anvendes i ulike strategier for oppnåelse av ulike mål.

Materiell kultur er derfor ikke en passiv gjenspeiling av sosiale relasjoner, men derimot konstituerende for den sosiale realitet. Gjennom en tilskrivelse av avvikende innhold og mening, kan materiell kultur anvendes også i opposisjon mot dominerende

framstillinger av sosiale relasjoner, for slik å inngå i ulike strategier for forhandling av makt. På denne måten er materiell kultur et redskap for utøvelse av *makt til* påvirkning av den sosiale orden, ikke bare et redskap for utøvelse av *makt over* grupper og individer. Motsetningene mellom ulike kategorier og grupper vil være bestemmende for hvordan den materielle kulturen anvendes i strategiene for forhandling av relasjoner. Det er derfor i *motsetningene* forståelsen av utformingen av de sosiale relasjonene må søkes.

En analyse av fortidige samfunn vil kreve en holistisk, kontekstuell og historisk tilnærming. For å forstå de enkelte delene i samfunnet er det nødvendig å ha en viss kjennskap til helheten, samtidig som det ikke er mulig å utlede generaliserte lover om hverken tilkomsten av sosiale kategorier eller om hvordan og hvorfor endring i det sosiale systemet skjer. Dette byr imidlertid på et problem: i den arkeologiske praksis er det ikke mulig å ha kjennskap til det totale systemet og alle dets relasjoner. Ettersom det er i motsetningene mellom kategoriene dynamikken i et samfunn befinner seg, kan en forståelse best oppnås ved å studere kontrasterende kategorier og hvordan motsetningene mellom disse har blitt manipulert.

I denne avhandlingen om dødens rolle i konstitueringen og reproduksjonen av samfunnet vil det følgelig være spesielt i relasjonen mellom levende og døde fokus vil ligge. I det neste kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan døden og dødens ritualer er en del av av ideologisk diskurs og slik er et ledd i manipulasjonen av sosiale relasjoner.

KAPITTEL 3

DEN MODIFISERTE HANDLING: RITUALER OG GRAVSKIKK

Indeed society imparts its own character of permanence to the individuals who compose it: because it feels itself immortal and wants to be so, it cannot normally believe that its members, above all those in whom it incarnates itself and with whom it identifies itself, should be fated to die (Hertz 1960:77)

3.1 Innledning

I praktisk talt alle samfunn eksisterer former for formaliserte dødsritualer. Disse ritualene dreier seg om noe mer enn kun den praktiske avskaffelsen av den døde kroppen, og den universielle tilstedeværelsen må bety at disse ritualene har en eller annen positiv funksjon i samfunnet. Mitt utgangspunkt er at døden er en arena der sosiale relasjoner er spesielt manipulerbare, da møtet med døden innebærer den største utfordringen for samfunnets evne til opprettholdelse og kontinuitet. Døden kontrasterer livet og det levende samfunnet og gjør de sosiale relasjonene eksplisitte: “(...) the issue of death throws into relief the most important cultural values by which people live their lives and evaluate their experiences. Life becomes transparent against the background of death, and fundamental social and cultural issues are revealed” (Metcalf og Huntington 1991:25).

Døden har tradisjonelt vært et viktig emne innenfor arkeologien. Ettersom gravmaterialet er resultat av intensjonelle handlinger utgjør det en viktig kontekst for deponering av artefakter. Det har også tradisjonelt blitt ansett som det tidligste beviset for kulturell adferd fordi det vitner om en evne til forestilling om noe utenfor den fysiske verden. Dessuten gir det oss en unik mulighet til innsikt i fortidige livsmåter, holdninger til og oppfatninger av både den eksterne verden, det sosiale fellesskapet og til individet. Imidlertid har studiet av gravskikk også vært problematisk. Hvordan skal man definere rituell adferd? Hvorfor handler mennesker rituelt? Hvilken rolle spiller gravskikken i det levende samfunnet?

Innenfor rituell teori har det spesielt vært to retninger som har gjort seg gjeldende (Bell 1992, Humphrey og Laidlaw 1994). Den første retningen har behandlet ritualer som en spesiell type handlinger som forekommer i visse situasjoner. I den andre retninga har ritualer blitt oppfattet som et alltid tilstedeværende element ved menneskelig handling.

Som vi skal se, har disse to retningene hverken klart å tilstrekkelig beskrive eller forstå rituelle handlinger.

I løpet av de siste 20 årene har en tredje retning kommet til, som har åpnet for nye perspektiver på variasjonen i det arkeologiske gravmaterialet. I denne retningen har man lagt vekt på at gravskikken er resultat av, og ressurs for, utøvelse av sosiale strategier som har sine utgangspunkt i ønsker og intensjoner for utformelsen av sosiale relasjoner. Her har man argumentert for at ritualet må oppfattes som en modifisert handling som kommer til som resultat av en *ritualiseringsprosess*.

I det følgende vil jeg først se på ulike tilnærminger til studiet av gravskikk og hvilke problemer som knytter seg til disse. Deretter vil jeg diskutere hvordan ritualisert handling skiller seg fra andre typer handlinger, for videre å gå inn på døden som en situasjon som stimulerer til ritualisering. Til slutt vil jeg se på hvordan ritualene som utføres i forbindelse med døden kan inngå i den ideologiske diskursen.

3.2 Tilnærminger til studiet av gravskikk

I sosialantropologisk forskning debatteres det sterkt hvordan ritualet skal konseptualiseres og hvordan ritualets rolle i samfunnet skal oppfattes. Hvordan ritualet oppfattes er også her et resultat av det teoretiske perspektivet og av forventninger til resultatet av forskning.

I studiet av gravskikk har tradisjonelt spesielt to ulike kategorier blitt vektlagt i forklaringsprosessen (Carr 1995). For det første *materielle/økologiske faktorer*, der elementer som alder, kjønn, graden av kompleksitet og sosial organisasjon er avgjørende for hvordan gravskikken manifesteres. For det andre *filosofisk-religiøse faktorer*, der sosialt institusjonaliserte holdninger og oppfatninger av sykdom, død, sjelen, verden og kosmos virker bestemmende for gravritualet.

3.2.1 Materialistisk-økologisk paradigme

Den første retningen gjorde seg gjeldende på slutten av 1960-tallet, og kan karakteriseres som et *materialistisk-økologisk paradigme*. Talsmennene for dette perspektivet befant seg hovedsaklig i det nord-amerikanske arkeologiske miljøet, der arkeologer som Lewis Binford (1971), Arthur Saxe (1970) og Christopher Peebles (1971) var førende. Gravskikken ble ansett som en reaksjon på og refleksjon av den sosiale organisasjonen, der graden av kompleksitet, og da spesielt faktorer som sedentaritet og hierarkisering, var vesentlig for utformingen av gravskikken. Ved hjelp av kvantitative og formelle-

strukturelle metodologier ville man på basis av gravskikken rekonstruere den sosiale organisasjon.

Det materialistisk-økologiske paradigmet tok utgangspunkt i at det er mulig å trekke slutninger om status og sosial differensiering på bakgrunn av gravmaterialet. De filosofisk-religiøse faktorene ble ikke tillagt noen betydning, ettersom det ble ansett som svært vanskelig, om ikke umulig, å oppnå kunnskap om fortidige holdninger, religion og tro. Det teknologiske og sosiale nivået var det derimot fullt mulig å få innsikt i:

“(…) the form and structure which characterize the mortuary practices of any society are conditioned by the form and complexity of the organizational characteristics of the society itself. (...) In no way can ideational innovations or communicated knowledge or ideas be cited as a sufficient cause for change, variability, or stability” (Binford 1971:23).

3.2.2 Sosialantropologiske perspektiver

Den andre retningen har utgangspunkt i franske sosiologiske studier på begynnelsen av 1900-tallet, som senere ble videreført i britisk og amerikansk sosialantropologi. De mest framtrede sosiologene var Émile Durkheim og hans elever Robert Hertz (1960 [1908]) og Arnold van Gennep (1960 [1909]). Deres oppfatninger av gravskikkens funksjon i samfunnet ble seinere reinkorporert av blant andre Victor Turner (1967, 1969), Maurice Bloch og Jonathan Parry (1982), og Richard Metcalf og Peter Huntington (1991).

For denne retningen var det viktig å vektlegge at gravskikken ikke bare påvirkes av den sosiale organisasjonen, men også av institusjonaliserte oppfatninger av elementer som død, liv, samfunnet og kosmos. Det levende samfunnet gjenspeiles ikke direkte i gravskikk og form, men uttrykkes innenfor rammene av “kollektive representasjoner”. Den sosiale organisasjonen filtreres gjennom disse representasjonene, slik at det grunnleggende verdenssynet, og mer spesifikke oppfatninger av kjønn, alder, tid, rom, sjel, død og liv er mer utformende for gravskikken (Bloch og Parry 1982). Ettersom det symbolske forholdet mellom gravskikken og de filosofisk-religiøse meningene ikke er tilfeldige kan enkelte regelmessigheter i verdenssyn og kosmologi rekonstrueres gjennom det arkeologiske gravmaterialet, og til slutt lede tilbake til den sosiale organisasjonen (Carr 1995:110).

3.2.3 Aktørperspektiver

Den tredje retningen har sitt utgangspunkt i nyere britisk arkeologi, hvorfra blant andre Ian Hodder (1982, 1986), Michael Parker Pearson (1982, 1993), og Christopher Tilley (1996) har hatt stor innflytelse. Denne tilnærmingen er handlingsfokuseret, og legger vekt på kontekstualitet og anvendelsen av symboler som kommunikasjon. Gravskikk oppfattes som

å være meningsfylt konstituert og utformet på bakgrunn av spesifikke holdninger i forhold til sosiale relasjoner og de mer generelle oppfatningene av den sosiale verden. Samtidig vil utformingen av gravskikken skje innenfor den kulturelle grammatikken som subjektet tilhører. Symbolene som anvendes i gravskikken er tvetydige, og inngår som en aktiv del i individuelle handlingsstrategier. Gravskikk er derfor ikke en passiv refleksjon av sosial organisasjon, men et produkt av aktive og sosiale valg og strategier. Gravskikken reflekterer heller den kulturelle grammatikken som ligger til grunn for handlingene enn den reelle sosiale organisasjonen, slik at det er sosio-politisk strategi og ideologi som utgjør det paradigmatisk fokus for denne tilnærmingen. Med utgangspunkt i dette blir gravskikkens sosiale funksjon og effekt i forhold til den diskursive utforming av sosiale relasjoner spesielt vektlagt.

De to siste retningene kontrasterer det materialistisk-økologiske paradigmet ved at de understreker at gravskikken ikke er noen direkte refleksjon av sosial organisasjon. Derimot oppfattes gravskikken som et uttrykk for de bakenforliggende kulturelle reglene for handling, som igjen manipuleres gjennom ideologi. Mens den filosofisk-religiøse tilnærmingen vektlegger “kollektive representasjoner” som et strukturelt rammeverk for gravskikken, oppfatter den siste retningen de kollektive representasjonene som en funksjon av den kulturelle grammatikken. Disse representasjonene er dermed selv gjenstand for manipulasjon.

3.3. Ritualisering og handling

I forrige kapittel ble det konkludert med at det er en sterk sammenheng mellom materiell kultur, ideologi og menneskelig handling, og at denne sammenhengen kontinuerlig er involvert i konstituering og reproduksjon av sosiale relasjoner. Hvordan utarter denne sammenhengen seg i forhold til ritualer? Hva er egentlig et rituale?

I dette avsnittet vil jeg med utgangspunkt i teorier rundt handling og mening se nærmere på disse spørsmålene. Hovedsaklig har jeg anvendt Catherine Bells *Ritual Theory, Ritual Practice* (1992) og Caroline Humphrey og James Laidlaws *The Archetypal Actions of Ritual* (1994) for å forklare hvordan rituell aktivitet skiller seg fra andre former for handling. Disse vektlegger at all handling kan ritualiseres. Ritualisering er et universielt fenomen, men finner alltid sted innenfor en situasjonell kontekst, og manifesterer seg derfor aldri likt.

3.3.1 Hva er et rituale?

Ritualet har blitt definert på et utall forskjellige måter: som konsept, praksis, prosess, ideologi, søken, religiøs opplevelse og som funksjon (Schechner 1987). Felles for de fleste sosiologiske og sosialantropologiske definisjoner er at de oppfatter ritualer som spesielle typer fenomener som krever spesielle tolkninger og forklaringer. For å opprette ritualer som en analytisk kategori søkes det etter spesielle kriterier som kan være identifiserende. Utgangspunktet har vært å finne kriterier i tilfeller som man er sikre på er ritualer, for deretter å anvende disse kriteriene for å identifisere andre, mer tvetydige, tilfeller av rituell aktivitet (Humphrey og Laidlaw 1994:65).

Turner (1967:19) gir følgende definisjon på et rituale: "(...) prescribed formal behavior for occasions not given over to technological routine, having reference to beliefs in mystical beings or powers". For Turner er det altså vesentlig at ritualet foregår i en sakral kontekst, samtidig som at handlingene er formaliserte. Han vil på denne måten understreke et skille til de "hverdagslige" repetetive handlingene som ikke ansees som "viktige" nok til å bli ansett som egentlige ritualer.

Denne definisjonen av ritualer fører imidlertid til at en rekke sekulære rituelle aktiviteter, som også må oppfattes til å ha en viktig funksjon, blir ekskludert. Man har derfor forsøkt å finne en definisjon som også omfatter denne typen ritualer. Humphrey og Laidlaw (1994:65) påpeker at om man utelater "having reference to beliefs in mystical beings or powers" fra Turners definisjon for slik å omfatte også sekulære ritualer, er definisjonen alt for omfattende og derfor uten analytisk verdi: "What use does a term have which brings together a man shaking hands, a man praying to his god, a man refusing to walk under a ladder, a man clapping at the end of a concert, a man placing medicine on his crops? None at all" (John Skorupski sitert i Humphrey og Laidlaw 1994:66).

Selv om ulike rituelle aktiviteter kan ha enkelte karakteristika til felles, sier disse ingenting om *hva* ritualet egentlig er. Ritualer gjenfinnes i de fleste samfunnsområder og manifesterer seg på et utall ulike måter. Selv om man holder seg til de "utvilsomme" tilfellene av rituell aktivitet er det problematisk å finne spesifikke definerende kriterier for ritualet. Slik gjenstander kan ha felles egenskaper, som for eksempel en farge eller en viss form, sier denne egenskapen ingenting om hva gjenstanden egentlig er:

"Ritual action can also be religious, or not; performed by specialists, or not; performed regularly, or not; 'express the social order', or not. Just as different objects, though red, can be otherwise different, different actions, though they all may be ritual actions, need have nothing else in common" (Humphrey og Laidlaw 1994:71).

Nyere teoretiske retninger har derfor forsøkt å forstå ritualet som prosess, og ikke som en spesiell handlingskategori med spesielle funksjoner og formål. Humphrey og Laidlaw (1994) og Bell (1992) definerer ritualet som en *kvalitet* som i teorien kan tillegges enhver form for handling. Ritualer blir dermed definert som en spesiell måte å utføre handlinger på, og kjennetegnes av at den normale intensjonaliteten som ligger bak handlingen modifiseres. Dette kan betegnes som *ritualisering*.

3.3.2 Ritualet og handling

Humphrey og Laidlaw (1994) og Bell (1992) sine perspektiver på ritualet har flere likhetstrekk med Giddens' struktureringsteori (Giddens 1984). Som diskutert i forrige kapittel, fokuserer denne på det dialektiske forholdet som eksisterer mellom individet og strukturen. Mens strukturens regler setter grenser for handling, muliggjør den samtidig handling etter individuelle og sosiale strategier, det være seg for eller mot strukturen, eller som variasjoner av strukturen (Damm 1999:49). Etersom all handling skjer i forhold til strukturen vil denne kontinuerlig endres som resultat av handlingene, som igjen påvirkes av den endrede strukturen.

For å tydeliggjøre ritualiseringsprosessen trekker Bell (1992:81ff) fram tre trekk ved menneskelig handling, eller ”praksis”.

For det første er praksis alltid *situasjonell*. Sjeldent kan aktivitet og handling forstås utenfor den konteksten som det opptrer i. Også i arkeologiske kretser er dette i stadig sterkere grad vektlagt, først og fremst gjennom Hodders kontekstuelle arkeologi og gjennom debatten rundt anvendelser av analogier (Hodder 1982, 1986). For det andre er praksis *strategisk og manipulativ*. Dette er ikke en intellektualistisk logisk strategi, men en ”implisitt og rudimentær” strategisk logikk som foregår på et ikke-diskursivt plan (Bell 1992:82). For det tredje er et innebygd trekk ved praksis en *fundamental misoppfattelse* av handlingens konsekvenser. Mens aktører kan ha en klar oppfattelse av formål ved hva de gjør, kan de ikke se hva de faktisk gjør når de gjør det. Med henvisning til Michel Foucault beskriver Bell (1992:108) det som at “people know what they do and they know why they do what they do, but they do not know what what they are doing does”. Med andre ord mangler en klar erkjennelse av forholdet mellom ens handling og konsekvensene av handling. Dette kommer jeg tilbake til senere i diskusjonen rundt forståelse.

Som del av menneskelig praksis innehar ritualer også disse trekkene. Når handling sees i lys av at den er situasjonell, strategisk og mangler en total erkjennelse av konsekvensene av disse strategiene, kan forholdet mellom ritualisert handling og annen

handling bedre synliggjøres. I det følgende vil derfor to problemstillinger bli behandlet. *Hvordan* differensieres ritualisert handling fra ikke-ritualisert handling? *Hvorfor* ritualiseres handling overhodet?

3.3.3 Ritualisering og kroppen

Karakteristisk for ritualisering er ikke elementer som repetisjon, fiksering, formalitet og så videre, men *kontrastering* til andre former for handling (Bell 1992:91). Repetering og formalisering kan være med på å gi den rituelle handlingen sin spesielle karakter, men da bare som strategiske virkemidler og ikke som kvaliteter ved selve ritualet. Å spise kan for eksempel både skje i ritualisert form og i ikke-ritualisert form. Ritualisering skjer gjennom valg av visse situasjonelle eller kontekstuelle strategier, som minimering av mengden mat for å understreke den symbolske karakteren, eller plassering av deltagerne i ”måltidet” i en halvsirkel rundt et alter. Det er i forhold til den ikke-rituelle motparten av handling ritualet oppnår sin spesielle karakter. Det er derfor et dialektisk forhold mellom disse to formene for handling: de definerer hverandre:

“Intrinsic to ritualization are strategies for differentiating itself - to various degrees and in various ways - from other ways of acting within any particular culture. At a basic level, ritualization is the production of this differentiation” (Bell 1992:90).

For både Bell (1992:98ff) og Humprey og Laidlaw (1994:133ff) har ritualisering utgangspunkt i kroppen: ritualisering er et produkt av kroppens erfaringer. Selve ritualiseringen skjer i et dialektisk forhold mellom kroppen og dens omgivelser. Når kroppen ritualiseres tilføres den en rasjonalitetsforståelse som ligger på et ikke-diskursivt plan. Dette betyr at kroppen ”erkjenner” ritualet og oppnår en følelse for ritualet som innskrives i kroppen. Samtidig påvirker den ritualiserte kroppen omgivelsene. De fysiske bevegelsene i det strukturerte rommet skaper en følelse av ritualet som igjen former omgivelsene.

Eksemplet ovenfor med nattverden kan igjen illustrere dette. Deltagernes fysiske plassering i rommet der de kneler rundt et alter og venter på å få tildelt en kjeksbit henviser ikke bare til deltagerens underkastelse ovenfor ritualets makt. Ettersom selve handlingen *skaper* en knelende deltager gjennom handlingen i seg selv, kommer kommunikasjonen av aksept og underkastelse i annen rekke. Gjennom den fysiske handlingen *produseres* ritualiserte aktører, som gjennom den tilførte erkjennelsen av ritualet kan forstå seg selv i forhold til ritualet, og dermed trekke veksler på denne erfaringen. Disse vekslene anvendes

igjen til å påvirke strukturen, eller omgivelsene rundt den ritualiserte handlingen, men kan også prege handlinger utenfor den ritualiserte konteksten (Damm 1999:54).

For å oppsummere kort: først og fremst er ritualisering anvedelse av strategier for å differensiere visse handlinger fra andre typer ("hverdagslige") handlinger. Fokus for ritualisering er først og fremst produksjonen av ritualiserte agenter. Dette skjer gjennom en strukturering av omgivelsene som danner grunnlaget for erkjennelse av ritualen. Gjennom den fysiske erfaringen deltagerne erkjenner blir de tilført en forståelse av ritualen. Denne forståelsen gir dem mulighet til å refortolke virkeligheten, både innenfor og utenfor den ritualiserte konteksten, slik at personlige valg og preferanser kan uttrykkes gjennom strategier for handling.

3.3.4 Ritualen og mening

Forståelse av den rituelle handlingen oppstår i følge Humphrey og Laidlaw (1994:135) når aktøren plasserer seg i den rituelle konteksten gjennom en selvtolkningsprosess. I den rituelle handlingen relateres aktøren til noe utenfor seg selv ettersom handlingen er av ekstern opprinnelse. Dette "noe" kaller Humphrey og Laidlaw (1994:151ff) det "arketypiske", eller det elementale. Det arketypiske ved ritualen presenterer seg som objektivt da det har sin egen karakter og opprinnelse uavhengig av den individuelle aktørs erfaring. Forståelse av det arketypiske skjer når aktøren trekker slutninger om hva disse er for ham/henne, slik at klarifisert selvforståelse i forhold til ritualen oppstår. Meningen med ritualen skapes dermed av aktøren selv, og ikke av eksterne faktorer som tradisjoner eller maktforhold.

På grunnlag av erkjennelsen av ritualen som deltagerne oppnår, er det mulig å anvende individuelle strategier for handling som baseres på egne forståelser av ritualens betydning og formål. Et fundamentalt trekk ved praksis er imidlertid en grunnleggende misoppfattelse av hvilke konsekvenser handlingene har for strukturen. Mens formålet med ritualisering kan forstås til å være "a practical way of dealing with some specific circumstances" (Bell 1992:92, se også Davies 1997), er konsekvensene av ritualisering mer tvetydige, om ikke utilgjengelige, for deltagerne i ritualen.

Ritualisering er i følge Bell (1992:109) et svar på et problem, en situasjon eller en hendelse der det er nødvendig å skape ritualiserte agenter i forsøket på å formidle visse verdier. Dette er også synlig for deltagerne og kan virke som en naturlig eller "riktig" ting å gjøre under enkelte omstendigheter. Det som ikke er synlig er hvordan ritualisering påvirker og restrukturerer fundament og årsak til ritualisering. Mens formålet er synlig, er

transformasjonen av strukturen som de rituelle handlingen skjer i ikke synlig for deltagerne. På denne måten kan ritualet ha både utilsiktede og tilsiktede konsekvenser.

Dette kan videre understrekes av det forhold at den ritualiserte agenten gjennomgår en endring. I ritualiseringsprosessen tilføres deltagerne en erkjennelse av ritualet, der konsekvensen er at de tilføres en ny form for *makt til*. Nemlig makt til å relatere seg selv til den ritualiserte konteksten, og dermed også til å reklassifisere, refortolke og restrukturere ritualet (Bell 1992:110), men også elementer utenfor ritualet (Damm 1999:54). Den større konsekvensen blir at både strukturen og aktøren restruktureres og transformeres gjennom det dialektiske forholdet mellom struktur og aktør

Dette medfører at individuelle preferanser finner veien inn i den rituelle utøvelsen. Mens utøvelsen av et rituale i utgangspunktet som oftest består av å kopiere handlingen av de som man lærer ritualet av, kan etterhvert en økt refleksjon over forholdet til ritualet føre til at aktøren endrer sitt bevisste forhold til ritualet. Aktøren gir ritualet mening for seg selv, men som oftest innenfor rammene til den kulturelle grammatikken Personlig stil og variasjon blir tydeligere i handlingen. Med andre ord kan aktørene altså på ulike måter forholde seg til forståeligheten (eller mangelen på forståelighet) i ritualet, fra å kopiere observert tidligere praksis til å tilpasse det til egne intensjoner (Humphrey og Laidlaw 1994:260).

Ritualet består derfor ikke av et passivt repeterende mønster, men har rom for variasjoner og foranderlighet. Tilstedeværelsen av foreskrevne regler for den rituelle handlingen impliserer ikke en fundamental felles oppfattelse av ritualets mening, heller tvert imot. Det er sjeldent konsensus rundt ritualets mening, ettersom et mangfold av sosiale erfaringer tas med av aktørene inn i ritualet (Humphrey og Laidlaw 1994:80).

3.3.5 Ritualet og materiell kultur

I en arkeologisk undersøkelse av dødens rolle er det den materielle kulturen som står til rådighet. Det er derfor vesentlig å undersøke hvordan gjenstandsmaterialet kan oppfattes som å ha vært del av rituell adferd. Jeg har tidligere påpekt at ritualisering skjer gjennom differensiering og kontrastering av omgivelsene. Differensiering kan oppnås gjennom symbolske representasjonsprosesser.

For Turner (1967:19) er symbolet den minste bestanddelen i ritualet: "The symbol is the smallest unit of ritual which still retains the specific properties of ritual behavior: it is the ultimate unit of a specific structure in a ritual context". Det er altså symbolet som materiell manifestasjon av ritualet som er tilgjengelig for arkeologisk undersøkelse. Rituell

adferd er ladet med symbolisme, og følgelig må forholdet mellom symbol og rituale avklares.

Ellen-Jane Pader (1982:41) framholder at det rituelle symbolets mening ikke er tilfeldig. I den rituelle konteksten har symbolet en historisk basis som ikke kan tolkes utenfor denne konteksten. Derfor er “variations in the use of objects, in either ritual or non-ritual contexts, whether in their combinations, placement, or as representing costume, [are] highly unlikely to be arbitrary”. Dette er i tråd med Turners definisjon av et symbol som “a thing regarded by *general consent* as naturally typefying or representing or recalling something by possession of analogous qualities or by association in fact and thought” (Turner 1967:19, min uth.).

Som vi har sett, argumenterer Humphrey og Laidlaw (1994:80) mot at det hersker konsensus rundt ritualets, og dermed også symbolets, mening. Ettersom mening oppstår i relasjonen mellom aktøren og strukturen vil symbolets mening alltid være tvetydig. Mening vil tillegges av aktøren, og betydning vil være avhengig av kontekst og intensjon.

I ritualet anvendes materiell kultur for å gjøre *tilstede* det som ikke er fysisk tilstede, romlig og tidsmessig (E. Turner 1992). Symbolene både setter i verk, avgrensner og definerer ritualiseringen. De fysiske omgivelsene, ladet med symbolisme, former aktøren, og skaper dermed en ritualisert agent, som igjen påvirker de fysiske omgivelsene. Derfor er den materielle kulturen vesentlig for selve ritualiseringsprosessen, samtidig som den gir innsikt i hvordan interaksjonen mellom forskjellige aktører i den ritualiserte handlingen utarter seg. Den materielle kulturen er på denne måten en integrert del av ritualet og i det totale symbolske systemet.

Etter å ha kommet fram til et perspektiv på ritualer der *ritualiseringprosessen* utgjør fundamentet for tilnærming til rituell aktivitet, kan vi gå videre til det neste spørsmålet som må besvares: Når oppfattes ritualisering av handling som et passende og “riktig” svar på omstendigheter eller hendelser? Det ser ut til at ritualisering skjer når det er spesielt viktig å skape en egnet arena for mer markant kommunisering av verdier og holdninger innenfor den større sosiale kontekst. Transformative individuelle og sosiale endringer kan se ut til å spesielt utgjøre anledninger der ritualisering trer i kraft. Den mest gjennomgripende transformative endringen er døden, både på individuelt og samfunnsmessig plan. Som vi skal se, krever døden spesielle former for responser for at den sosiale strukturen skal kunne restruktureres og opprettholde sin eksistens. I denne responsen åpnes det for anvendelse av ulike strategier i forhold til makt og ideologi.

3.4 Gravritualet

Døden representerer det største dilemmaet for sosiale systemer. Hvordan kan man i lys av dødens endelighet skape permanente sosiale institusjoner som jo består av midlertidige og forgjengelige levende vesener? Ettersom døden er et uunngåelig faktum må samfunnet basere seg på noe som står over det enkelte mennesket, på noe som gir samfunnssystemet "udødelighet". Døden er derfor et politisk-sosialt problem, som løses gjennom gravritualene og troen på noe mer etter døden.

3.4.1 Død, kropp og identitet

Hertz' artikkel *A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death* ble utgitt i 1908 og oversatt til engelsk i 1960. Sammen med van Gennep (1960 [1909]) er han en av de tidligste til å vektlegge gravritualet som et overgangsrituale. Hertz observerte at døden ofte ikke oppfattes som en kortvarig og avsluttet begivenhet, men at den består av flere faser. Van Gennep kalte disse fasene liminale.

I følge Herz' og van Genneps skjema blir den døde ofte først separert fra resten av samfunnet, gjennomgår deretter en transformasjon av identitet og status, for til slutt å reinkorporeres i samfunnet (van Gennep 1960, Herz 1960, se også Turner 1969). Den døde blir dermed tilført en ny rolle for det levende samfunnet, gjennom tilskrivelse av en ny identitet som tilhører "den andre" transcendenten verdenen. Identiteten til den døde ødelegges ikke, men *transformeres*. I likhet med den døde gjennomgår også det levende samfunnet en liminal fase der identiteten rejusteres. For samfunnet representerer den liminale fasen en anledning til å rekonstituere sosiale bånd og redefinere sosial status:

"The living pass through a liminal phase during which society is reintegrated without the lost member. The liminal phase has both a sociological dimension, concerned with rents in the social fabric, and a symbolic or psychological one, having to do with society's image of itself" (Metcalf og Huntington 1992:84).

Identiteten, og endringen av denne, ser altså ut til å være en vesentlig faktor i tilnærming forståelse av gravritualet. Med identitet menes her selvbevissthet uttrykt i offentlige rom - hvordan man oppfatter seg selv i forhold til andre og til samfunnet som helhet (Davies 1997:12).

Ved dødens inntreffelse må identiteten til både subjektet og de levende endres. Dette skjer fordi kroppen, den fysiske manifestasjonen på identitet, faller bort. Ettersom frafall av et individ setter relasjonene mellom menneskene rundt individet midlertidig ut av spill, må også de levendes roller og sosiale identitet restruktureres. Endringen av identitet for den døde og de levende oppnås gjennom gravritualet: "In the major religions of the world,

as in small tribal groups, the living manipulate human remains to effect these new statuses for themselves and the dead” (Davies 1997:5). *Kroppen* er altså mediet for gravritualets restrukturerende funksjon.

Kroppen kan oppfattes som et samfunnsmessig mikrokosmos (Davies 1997:9). Gjennom oppveksten og i det daglige sosiale liv læres sosial kunnskap. I motsetning til faktisk kunnskap som formidles gjennom konkrete og formelle metoder, tilegnes den sosiale kunnskapen hovedsaklig gjennom observasjon og imitasjon: “It is as though individuals have social values “packed” into them through the way they learn to behave” (Davies 1997:10). Samfunnets regler og verdier, dets kulturelle grammatikk, skrives inn i hvert enkelt individ, slik at hver person utgjør en representasjon av samfunnet på et mikroplan.

Den symbolske kroppen kommer spesielt til uttrykk ved rituelle anledninger. Individuer personifiserer samfunnet gjennom den fysiske manifestasjon ved bekledning, utsmykning, hårfrisyrer og så videre. Aspekter som orden og nasjonal identitet manifesteres for eksempel i vårt eget samfunn av dommere og kongelige, hvis fysiske manifestasjon er rituelt utformet. Ettersom de representerer noen av de mest grunnleggende elementene som opprettholder vårt eget system, er adferd og utseende for disse personene underlagt strenge sanksjoner. Behovet for sosial kontroll reflekteres i hvilken grad individer selv kan kontrollere kroppen og ha en avvikende framreden i forhold til den generelle kulturelle grammatikken:

“In some religious groups, for example, the tight social control over members is reflected in their dress, hairstyle and demeanour. Where social control is lax or hardly existent, the individual reflects this in personal free-expression of dress, hair and general behaviour” (Davies 1997:11).

Den sosiale kontrollen over kroppen blir sterkere jo mer rituell en anledning er. Dommere og konger har meget liten kontroll over sin egen kropp ettersom disse uttrykker grunnleggende verdier for samfunnet og blir observert av mange mennesker. Disse kroppene framstår som differensierte og formaliserte i forhold til andre, slik at de oppnår en ritualisert dimensjon som kan understreke deres meningsinnhold. For disse individene er sosial og privat moral vanskelig å separere. Derfor reageres det så sterkt når en president står fram og innrømmer utroskap: den moral og orden, den ideologiske representasjon som presidentens kropp og framtoning institusjonaliserer, framstår ikke lenger som sammenhengende.

Kroppen er altså mer enn en fysisk kropp, den er en institusjonalisering av sosiale verdier. Kroppen er bokstavelig talt legemliggjørelsen av sosial status og identitet. I

gravritualet forandres kroppen slik at sosial status og identitet også endres. Kroppen vil kommunisere en identitet som er tillagt den døde av de levende – den formes til å institusjonalisere verdier som har sin basis i de levendes intensjoner og ønsker.

Gjennom de materielle manifestasjonene av gravskikken kan man derfor oppnå en viss forståelse av forholdet mellom levende og døde. I en fase der den sosiale orden er spesielt ustabil vil også den sosiale diskurs komme spesielt tydelig til uttrykk. Den sosiale diskursen vil komme til syne i utforming av den dødes kropp og omgivelsene som danner rammen for gravritualet..

3.4.2 Død og regenerasjon

Både Hertz (1969[1908], van Gennep (1960 [1909]), Bloch (1988, 1992) og Davies (1997) vektlegger hvordan gravritualet tilfører samfunnet ny vitalitet. Også Bloch og Parry (1982) bemerker hvordan død og regenerasjon utgjør to uløselige elementer. De vektlegger at ritualenes funksjon ikke bare er å reparere den emosjonelle belastningen som døden fører med seg, men også å tilføre samfunnet ny energi. Gravritualene sørger for at den døde kan fjernes fra det sosiale livet og deretter gjeninnføres som et nytt subjekt med en ny identitet, samtidig som også sosiale relasjoner gjennomgår en restrukturering og revitalisering. Gjennom den liminale fasen oppnås ny vitalitet som føres tilbake til den levende verden.

Hertz (1960) påpekte at døden ikke alltid oppfattes som en “punktuell” hendelse, men tvert i mot som en transformativ prosess. Bloch (1988) framholder imidlertid at Hertz overser dette aspektet ettersom han ikke i særlig grad vektlegger *kontinuiteten* mellom liv og død. Hertz behandler fortsatt individet som en avsluttet separat enhet. I tråd med Turners *communitas* (Turner 1967) vektlegger Bloch at individer er sammenbundne gjennom sosiale, følelesmessige og moralske bånd, de er “unique bounded units, which form a real unity which transcends all other divisions” (Bloch 1988:16). Disse båndene kan oppleves som like “virkelige” som forholdet mellom de ulike delene i kroppen. Ettersom de konstituerende elementene som utgjør den fysiske kroppen opphører å fungere som en enhet oppfattes gjerne døden i vestlig tankegang som den endelige slutten. Dermed konstrueres et skarpt skille mellom liv og død.

For å overstige dette skillet fremmer Bloch (1988) et syn der døden er en *fase i en dialektisk transformasjonsprosess*. Døden markerer slutten på individualiteten, men medfører ikke fullstendig tilintetgjørelse. Elementene som utgjorde individet kan ha en eksistens som er løsrevet fra helheten, (det vil si individets kropp), der de inngår i en annen

helhet. Delene lever videre i andre totaliteter og kan anvendes i nye kombinasjoner for å *produsere nye individer*. Anvendelse av knokler, hår og negler fra døde i forfedredyrking er et eksempel på dette. Døden er dermed ikke et endelig faktum, men en fase i en lang dekonstruksjons- og rekonstruksjonsprosess.

Bloch (1992) påpeker at det eksisterer universielle aspekter i ritualene som går på reversering av biologiske fakta. Normalt oppfattes fødsel som begynnelse, død som slutt. I rituell sammenheng reverseres gjerne disse, slik at svekkelse, nedbrytning og død leder til revitalisering og transcendering. Dette kan eksemplifiseres gjennom symbolske drap, som ofte utføres i overgangsritualer, spesielt i forbindelse med initiering (for eksempel van Gennep 1960:75). Gjennom denne omvendte funksjonen oppnås inntreden i en “annen” verden, liminaliteten, som fører til at subjektet transcenderer den prosessuelle verden og kan bli del av sosiale kategorier, slik som slektskapsgrupper eller kvinne-/mannskategorier. ”Thus, by leaving this life, it is possible to see oneself and others as part of something permanent, therefore life-transcending” (Bloch 1992:4). Gjennom liminaliteten kan det forgjengelige individet omdannes til noe beståelig som kan utgjøre basis for et permanent sosialt system.

Imidlertid forsvinner den sosiale betydningen av subjektets transcendering hvis resultatet av ritualet er å bli del av “en annen verden”. Derfor reintegreres det transcenderte subjektet i den sosiale orden, men *i en annen form*. Subjektet har forandret seg i møtet med det transcendentale, det skifter status. Det transcendentale fjernes derfor ikke fra subjektet, men knyttes til den endrede identiteten. Gjennom det endrede subjektet tilføres samfunnet ny vitalitet. Individet lever videre i gruppesubstansen, slik at “the death of an individual is the source of rebirth of the group” (Bloch 1988:25).

3.4.3 Død, status og makt

Tidligere strukturalistiske tilnærminger har konsentrert seg om å finne korrelasjoner mellom forskjellige typer religiøs aktivitet og sosiale organisasjonsformer for å avgjøre hvordan dødsrelatert adferd fyller en rolle i det sosiale liv (Bartel 1982:45). En strukturell analyse forsøker å finne den ubevisste strukturen bak gravskikken ved å sammenligne med myter, slektskap eller andre sosiale relasjoner, og setter gjerne opp binære dualismer som liv-død, kropp-sjel, svart-hvit, og så videre. Imidlertid innebærer en ren strukturalistisk tilnærming at det ikke tas høyde for interrelasjonen mellom struktur og aktør. Som det konkluderes med i forrige kapittel, må en kritisk dialektisk analyse behandle individer som aktører som manipulerer sosiale relasjoner for å oppnå visse mål. Døden og dødens ritualer

er en spesielt egnet arena for slik manipulasjon, ettersom samfunnet er i en ustabil fase der roller og statuser må redefineres.

I lys av et dialektisk handlingsperspektiv og av at gravritualet er en ritualisert versjon av handling, hvilken rolle har gravritualet i forhold til makt?

Ritualet har ofte blitt oppfattet som et middel for sosial kontroll der deltagerne blir minnet på sin ”rette” plass og rolle i den sosiale orden, slik at sosial stabilitet og likevekt kan oppnås (Cohen 1985:111, Douglas 1973:79, Pader 1982:39-40). Tidligere i dette kapitlet vi sett at ritualisering konstituerer en form for virkelighet der aktørene også stimuleres til handling. Ettersom ritualet først og fremst utgjør en arena for forhandling av sosiale relasjoner og utøvelse av både *makt til* og *makt over*, kan det ikke reduseres til en mekanisme for konfliktløsning og sosial homeostasis. Formen rituelle handlinger tar vil imidlertid være avhengig av intensjoner og ønsker, av den aktuelle kulturelle grammatikken, av hva som er prioritert i den sosiale diskursen.

I ritualiseringsprosessen blir maktrelasjoner gjort uttrykk for, men samtidig gjort motstand mot. Disse relasjonene er preget av strategier for dominering, motstand og samtykkelse. Ritualiseringsprosessen foregår, som tidligere nevnt, på et ikke-diskursivt plan, der erkjennelsen av ritualet skapes av differensierte omgivelser, slik at en ritualisert aktør skapes, som igjen former omgivelsene gjennom sine handlinger ut fra egen forståelse og egne intensjoner. Med andre ord er det først og fremst gjennom strukturering av de fysiske omgivelsene, inkludert den døde selv, ulike maktrelasjoner forsøkes uttrykt i gravritualet.

Ettersom omgivelsene, eller *den materielle kulturen*, spiller en viktig rolle i konstruksjonen av maktrelasjoner er det mulig (under visse forutsetninger for representasjon i materialet) å få et innblikk i disse relasjonene gjennom de materielle levningene som er til rådighet. Hvordan den konkrete utforming av de fysiske omgivelsene arter seg er imidlertid avhengig av den situasjonelle konteksten. Derfor vil det alltid være stor variasjon i hvordan maktrelasjonene manifesterer seg i gravritualet, og en analyse må følgelig alltid være kontekstuell.

Binford (1971) forklarte variasjonen i gravskikken ut fra tre forhold: de økologiske omgivelsenes begrensninger, kontakt med andre grupper, og de sosiale forholdene som oppfattelse av kjønn, alder, slektskap og så videre. Det rituelle komponentet i gravskikken er avhengig av hvordan den avdødes sosiale person er sammensatt, og av hvordan den gruppen som føler tilhørighet til og ansvarlighet ovenfor den døde er sammensatt.

Gravmaterialet reflekterer disse forholdene, slik at det er mulig å trekke slutninger om den døde sosiale status.

Som det ble påpekt ovenfor, er det vanskelig å trekke paralleller mellom gravgods og sosial status for den døde. Allerede i 1969 påpekte Peter Ucko (1969) at kvantiteten på gravgodset kan være resultat av sosiale og rituelle sanksjoner, slik at det ikke nødvendigvis er en direkte sammenheng mellom gravgods og status. Med andre ord må utformingen av den døde løsrives fra den døde selv, og settes i sammenheng med den større sosiale konteksten. De materielle uttrykkene for sosiale relasjoner i gravskikken må behandles som *relatert* til, men ikke refleks av, relasjoner slik de manifesterer seg i den levende verden. Gravskikk er “material expression and objectivation of idealised relationships formulated about the dead by different individuals or groups within society” (Parker Pearson 1982:110). Disse kommer til som resultat av ulike gruppers ønsker om å benytte seg av de døde for å uttrykke deres oppfatninger av hvordan de sosiale relasjoner er og bør være. I gravritualet er det altså ikke nødvendigvis de reelle relasjonene som kommer til uttrykk gjennom variasjonen i gravmaterialet, men relasjonene slik de oppfattes og ønskes utformet av ulike sosiale kategorier.

Den døde må oppfattes som *materiell kultur* som på lik linje med andre artefakter utformes og oppfattes ut fra ulike ståsteder og intensjoner. De døde kan, i likhet med annen materiell kultur, anvendes i aktive intensjonelle strategier for oppnåelse av posisjoner og makt, men kan også være utformet som en gjenspeiling av hvordan den sosiale realitet oppfattes. De døde kan på denne måten gi innblikk i hvordan sosiale relasjoner ble oppfattet og forsøkt uttrykt.

På bakgrunn av dette kan de døde derfor tilskrives et utall ulike roller og verdier, der utformingen vil ha sitt utgangspunkt i den kulturelle grammatikken og i hvorvidt de levende har behov for, og mulighet til, å anvende de døde som medier i den sosiale diskursen: Gravskikkens utforming kan derfor i stor grad oppfattes som resultat av handlinger i forhold til utforming av sosiale relasjoner. De døde kan på denne måten anvendes som “social advertisement” (Parker Pearson 1982) mellom ulike grupper og individer.

“The dead may be a legitimation of the social order, embodiments of land rights, martyrs to a holy cause, guardians of ancestral traditions, or even an archaeological management source. The living may conceal, embellish or justify their actual social relations through a relationship to the dead” (Parker Pearson 1993:203).

3.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg forsøkt å argumentere for at ritualer må behandles som en modifisert versjon av handling. Ettersom ritualer kan ha alle egenskaper som “normal” handling har, kan ikke ritualet defineres ut fra spesielle karakteristika, men må oppfattes som en prosess der deltagerne inntar en spesiell stilling i forhold til konteksten de befinner seg i. Produksjonen av differensierte og kontrasterende omgivelser, handlinger og deltagere er basis for all ritualisering. Gjennom en differensiering av kropp og omgivelser tilføres deltagerne en erkjennelse av ritualet, samtidig som ritualet tilskrives mening av deltagerne.

Mens anvendelse av symboler ikke nødvendigvis er et karakteristisk trekk ved ritualer, er ritualisert handling spesielt egnet for symbolske representasjonsprosesser. Disse prosessene er særlig tydelige i struktureringen av de fysiske omgivelsene som kontrasterer de ritualiserte handlingene fra ”normal” handling.

Ritualisering skjer som respons på visse situasjoner, omstendigheter eller hendelser der det virker som en “naturlig” eller riktig ting å gjøre. Døden er en slik omstendighet. Ettersom samfunnets forgjengelige og konstituerende elementer kan tilskrives en viss transcens gjennom ritualene, kan samfunnet som permanent enhet opprettholdes. Gravritualenes funksjon er derfor først og fremst regenerativ.

Ritualet åpner for en rekke strategier som tilpasses spesielt til omstendighetene. Ettersom den sosiale strukturen er i en ustabil periode, og kontrollen over sosiale relasjoner løsere, er mulighetene for å anvende ideologiske strategier særlig tilstede. Gjennom ritualet blir de dødes levninger manipulert for å oppnå nye statuser både for de døde og for de levende. Gravritualet representerer derfor ikke bare takling av sorg, men også sosial kontinuitet og transformasjon, det representerer samfunnets evne til å fortsette livet.

Variasjonen i gravmaterialet er resultat av manipulasjonen av den døde kroppen som utføres av deltagerne, og av deltagernes respons på denne manipulasjonen. Mens tidligere tilnærminger så variasjonen som resultat av filosofisk-religiøse faktorer og sosial kompleksitet, er en mer plausibel forklaring at variasjonen er resultat av ideologiske forhold blant de levende. De døde anvendes som redskap for å uttrykke og begrunne utformingen av sosiale relasjoner mellom grupper og individer. De døde har derfor en aktiv rolle i strukturering av samfunn, der mystifisering, legitimering og naturalisering av sosiale relasjoner kommer til uttrykk gjennom utformingen av gravritualet og den døde.

KAPITTEL 4

DØDE OG LEVENDE I SEIN-MESOLITTIKUM

Mera troligt är att man liksom i andra och senare kulturer knöt samman liv och död i en syntes som för oss ofta kan framstå som främmande. De gravlagda och de ritualer som utfördes vid gravläggningen förstärkte sammanhållningen mellan samhällets medlemmar (...) gravskicket vid denna tid uppvisar en variation som knappast kan spåras inom andra förhistoriska perioder (Larsson 1999:236).

4.1 Innledning

I de to forrige kapitlene ble det gjort rede for det teoretiske grunnlaget for denne avhandlinga. En grunnleggende oppfatning er at sosiometrien (den menneskeskapte virkeligheten) utformes gjennom dialektiske relasjoner mellom individer og grupper av individer, der den materielle kulturen både former disse relasjonene samtidig som relasjonene former den materielle kulturen. Materiell kultur er dermed ikke bare en funksjon av de ideologiske og symbolske intensjonene som ligger til grunn for anvendelsen av den, men også basis for utformingen av de samme intensjonene. Gravmaterialet som del av denne sosiometrien vil inneholde de relasjonene som er forutsetningen for dets eksistens, og kan dermed fortelle oss noe om hvordan det dialektiske forholdet mellom sosiale relasjoner var utformet og om hvordan relasjonene endret seg. Med andre ord kan den ideologiske diskursen åpenbares gjennom gravmaterialet.

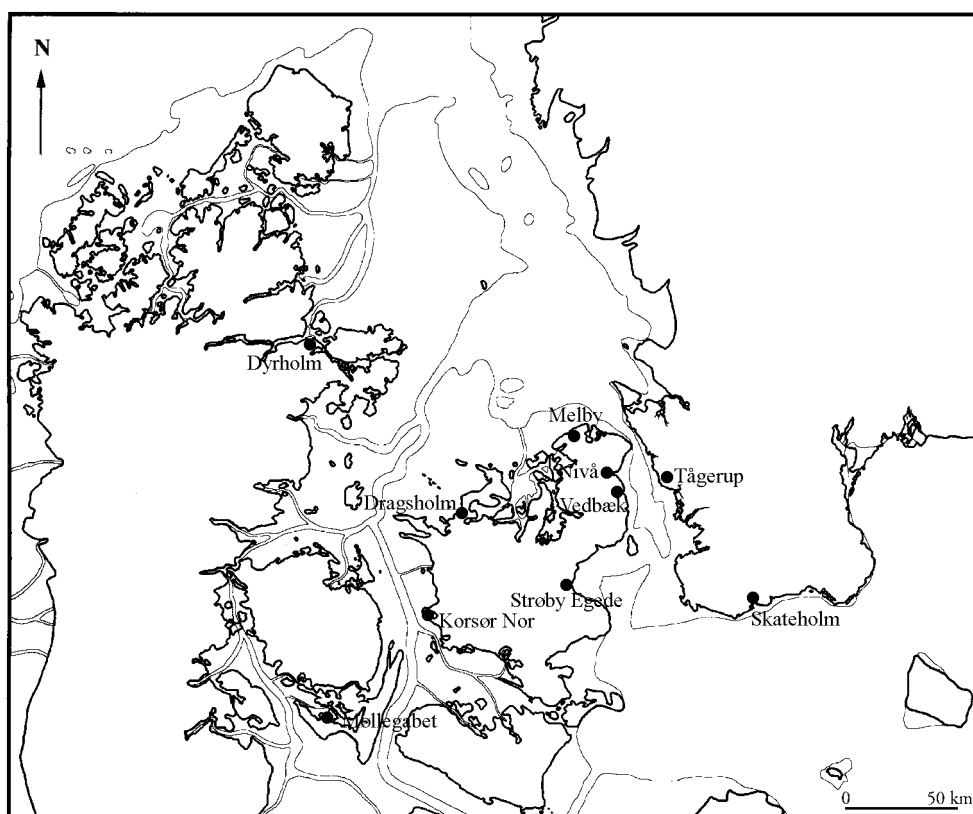
Dette ønsker jeg å eksemplifisere gjennom en analyse av noen av de sentrale sein-mesolittiske gravplassene. I dette kapitlet vil jeg derfor presentere noe av det gravmaterialet man kjenner til fra sein-mesolittikum i Sør-Skandinavia, med hovedvekt på lokalitetene Bøgebakken i Vedbæk på østlige Sjælland og Skateholm i sørlige Skåne.

Som vi skal se, er et framtreddende trekk ved det sein-mesolittiske gravmaterialet at det oppviser en stor grad av variasjon. En analyse av gravfelt vil imidlertid nødvendigvis medføre søken etter gjenkjennelige mønstre og repeterende trekk, som vil representere tilstedeværelsen av normer og regler som ble anerkjent i samfunnet og over tid. John O'Shea (1996:10) påpeker at observerte mønstre, som for eksempel størrelsen på en gruppe som har blitt behandlet på en viss måte, gruppens demografiske sammensetning og dens romlige distribusjon, åpner for en beskrivelse av formen for sosial enhet eller status som blir representert. I denne avhandlinga ønsker jeg å undersøke hvordan gravmaterialet

inngår i reproduksjon og produksjon av sosiale relasjoner. Jeg vil derfor fokusere på enkelte trekk ved gravmaterialet som kan se ut til å vært strukturert av, og strukturerende for, sosiale relasjoner i disse samfunnene.

4.2 Det mesolittiske Sør-Skandinavia

I løpet av mesolittikum gjennomgikk Sør-Skandinavia store endringer. Disse endringene hadde konsekvenser for organiseringa av samfunnene, og for å kunne forstå den sosiale organisasjonen er det nødvendig å plassere denne i sin videre kontekst.

Figur 1. Sør-Skandinavia med noen av de mesolittiske lokalitetene. Den tynne linjen viser landutbredelse under tidlig Kongemose. Tykk linje viser maksimum havnivå etter havstigning (etter Strassbourg 2000:112).

4.2.1 Menneske og samfunn

Allerede i maglemosetid (ca. 8800-6800 f.Kr.) og kongemosetid (6800-5400 f.Kr.) har man indikasjoner på at ulike tradisjoner og kontaktnett begynte å krystallisere seg, men det er ikke før i ertebølletid (ca. 5400-4000 f.Kr.) at man har klare distribusjonsforskjeller som tyder på regionale inndelinger i Sør-Skandinavia (Larsson 1990b:289). Mellom østlige og vestlige Danmark viser distribusjonen av visse gjenstander klare regionale forskjeller, og ut fra disse at kan det se ut til at sørlige Skandinavia har bestått av tre større regioner: østlige

og vestlige Danmark, og Skåne (Vang Petersen 1982a 1984). Gjenstandsmaterialet tyder på innflytelse fra kontinentale grupper på det vestlige Danmark, mens det østlige Danmark ser ut til å ha hatt nærmere kontakter med den skandinaviske halvøy, samtidig som Kattegat utgjorde en kulturell barriere (Vang Petersen 1984:15-16).

Innenfor disse områdene ser det også ut til å ha vært lokale forskjeller. Distribusjonen av ulike redskapstyper innenfor østlige Danmark kan tyde på at det eksisterte minst tre ulike grupper på Øst-Sjælland (Vang Petersen 1984:16). At lokale variasjoner i gjenstandstypene kan bevares i et så lite område antyder en tilknytning til lokale områder for ulike grupper (Vang Petersen 1984:16).

Tilkomsten av flere og større bosetninger kan indikere en tendens mot økende sedentaritet. ¹³C-variasjoner mellom innlands- og kystbefolkninger kan tolkes som at enkelte områder, slik som Vedbæk og Skateholm, var bebodd av faste grupper over lengre perioder (Meiklejohn *et.al.* 1998:208, Price 1985). Osteologiske analyser viser at befolkningen på Bøgebakken og Skateholm var relativt homogene¹, selv om det også forekommer individer som ikke passer inn i et bilde av befolkningen som ”more or less isolated” (Persson og Persson 1984:48). På bakgrunn av at osteologiske trekk som indikerer genetisk homogenitet forsvinner i den etterfølgende neolittiske perioden, kan det se ut til at de mesolittiske territoriene oppheves (Bennike og Alexandersen 1997:152).

I lys av disse forholdene kan en regionalisering som resulterte i dannelsen av territorier ha funnet sted gjennom sein-mesolittikum. Dette førte igjen til en grad av befolkningsisolasjon der langt de fleste ekteskap ble inngått innenfor regionen (Bennike og Alexandersen 1997:152). Imidlertid tyder forekomstene av eksotiske gjenstander, som tenner fra dyr som var utdødde i de relevante områdene, på at det samtidig var kontakt mellom de regionale gruppene, og mellom de sør-skandinaviske gruppene og eksterne samfunn (Jennbert 1985). Enkelte individer på gravfeltene kan ha kommet til som resultat av ekteskapsallianser med både jordbrukende og nordligere samfunn (Fuglestad 1999). Som vi skal se, kan også enkelte elementer i gravskikken tolkes som at innflytelse fra eksterne samfunn fant veien inn i den lokale utformingen av gravmaterialet (Larsson 1989b).

Med andre ord ser det ut til at den sein-mesolittiske perioden var preget av en kombinasjon av økt regionalisering og bevaring av tradisjoner på en side, og innovasjoner

¹ En fordypning over bekkenets hoftelodd (*sulcus supra-acetabularis*) finnes i flertallet av skjelettene på Skateholm I, II og Bøgebakken, og tyder på en viss genetisk ensartethet som følge av felles avstamning (Bennike og Alexandersen 1997:152, Persson og Persson 1984:47, 1988:99).

og kontakt med eksterne samfunn på den annen side. Flertydige strategier for markering av regional etnisitet og tilpasning til impulser utenfra kan ha vært sterkt tilstede i disse samfunnene.

4.2.2 Gravmaterialet

Fra 1960-tallet og fram til i dag er det gravd ut en rekke mesolittiske graver i Danmark og Sør-Sverige. Etter at graven ved Melby (Lund Hansen *et.al.* 1972) først så dagens lys har man hatt en så og si årlig tilvekst av nye graver fra denne perioden. En nøyaktig oversikt over de mesolittiske gravene er vanskelig å presentere ettersom man også har en rekke funn av enkeltdeler fra skjeletter på boplasser og i møddinger. Disse fenomenene er etter min oppfatning også levninger etter adferd som har funnet sted i møtet med døden. Vesentlig for denne avhandlinga er derfor ikke nødvendigvis hva som kan defineres som graver, som derimot hva som vitner om ritualisert adferd i en gravkontekst.

Kronologisk fordeler gravene seg fra yngre Kongemose til yngste Ertebølle, altså representerer gravmaterialet hele den mesolittiske perioden. Gjennom denne perioden ser det ut til at enkelte elementer i gravskikken har blitt holdt i hevd, samtidig som nye trekk har blitt inkorporert.

Gravene oppviser en utstrakt variasjon, både i form, innhold, behandling og posisjonering av den døde. Det er hovedsakelig i forbindelse med kystboplasser gravene er funnet, noe som antagelig har sin årsak i forskningsinnsatsen som er lagt ned her (Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993:76).

Gravene blir vanligvis klassifisert innenfor tre grupper: møddinggraver, branngraver og skjelettgraver (Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993:76-77). Innenfor disse finner man en rekke variasjoner av hvordan man har behandlet den døde. I det følgende vil jeg gi en kort oppsummering av hovedgruppene av gravformer. Jeg vil etterhvert gå nærmere inn på hvordan gravritualene har manifestert seg ved Bøgebakken og Skateholm.

Møddinggravene finner man fra Limfjorden på Nord-Jylland til de nordligste delene av Fyn og Sjælland. De såkalte "kjøkkenmøddingene" er velkjente også i europeisk sammenheng og finnes så langt vest som i Portugal (Morais Arnaud 1990, Roche 1990). Møddingene har ofte blitt behandlet som et synonym for Ertebølle. Erik Brinch Petersen og Christopher Meiklejohn (*in press*) påpeker at ettersom kjøkkenmøddinger med store mengder skjell ikke opptrer i sørlige og østlige Danmark, i Skåne eller langs den baltiske kyst, kan møddinger ikke behandles som et gjennomgående ertebøllefenomen. Ved Nivå og i Vedbæk på Øst-Sjælland opptrer imidlertid møddinger som er basert på muslinger.

Begravelsene i møddingene dateres til den siste delen av mesolittikum, og er uten utstyr og rød oker. Et unntak er Dragsholm-graven, der to kvinner er gravlagt med oker og gjenstander som har store likhetstrekk til de sein-mesolittiske skjelettgravene i jord (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:23, Brinch Petersen 1974). Ettersom møddinggravene ikke opptrer i samme geografiske område som hoveddelen av skjelettgravene har jeg i denne avhandlingen valgt å ikke fokusere i særlig grad på denne gravformen.

Branngravene, som lenge var fraværende i det danske og det sør-svenske materialet, har etter hvert kommet fram ved flere lokaliteter i Danmark og i Skåne. Allerede i 1946 ble den første branngraven gravd ut ved Vedbæk Boldbaner (Mathiassen 1946). I de siste årene har flere branngraver fra Gøngehusvej 7 i Vedbæk fått oppmerksomhet (Brinch Petersen 1990a, Brinch Petersen og Meiklejohn *in press* c, Kannegaard Nilsen og Brinch Petersen 1993). Fra Skateholm har vi tre branngraver, to fra Skateholm I og en fra Skateholm II (Larsson 1984, 1988:117ff). I tillegg har man en rekke funn av spredte brente menneskebein i kulturlagene på enkelte av boplassene på Sjælland, blant annet ved Stationsvej 17-19 og Maglemosegaard i Vedbæk, og Møllegabet II på sørlige Fyn (Brinch Petersen *in press*) samt på Skateholm (Larsson 1988). Man kan forestille seg at man etter brenningen av den døde har tatt ut en del av skjelettet fra likbålet og plassert det i en spesielt forberedt grav. I denne prosessen har noen av beina blitt liggende igjen og etter hvert blitt spredt på boplassen.

Den absolutte majoriteten av mesolittiske graver tilhører typen skjelettgraver i jord. Disse består av døde lagt i jordgraver, enten alene eller flere i samme grav. Denne gravformen oppviser en høy grad av variasjon, både i form og innhold. Gravene inkluderer også dobbeltgraver ved blant annet Bøgebakken (Albrethsen og Brinch Petersen 1976) og Skateholm (Larsson 1984), en trippelgrav ved Bøgebakken, og en grav med hele åtte personer ved Strøby Egede (Brinch Petersen 1990a). Individene har blitt behandlet og posisjonert på et utall måter, de er begravd sittende, liggende på rygg, på mage, og i sidestilling, og med seg i graven har de en rekke ulike typer gravgods.

I de senere år har det i lys av nye tafonomiske undersøkelser (for eksempel Nilsson 1998) blitt sterkere understreket at gravene vitner om kompliserte gravritualer (Brinch Petersen *in press*). Blant annet viser det seg at enkelte av de døde ved Bøgebakken og Skateholm kan ha blitt gravlagt under deler av stammebåter (Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993, Larsson 1988c), samtidig som man også finner undersjøiske båtbegravelser, slik som ved Møllegabet II (Grøn og Skaarup 1991). Ved hjelp av nye

dokumentasjonsmetoder finner man tydeligere levninger av stolpehull og andre rester av konstruksjoner som har vært del av gravutformingen (Brinch Petersen og Meiklejohn *in press c*). I enkelte tilfeller er det mulig at den døde ble anbrakt på en form for stillas som ble reist over graven (Brinch Petersen *in press*). I andre tilfeller kan det være snakk om en overbygning for markering av graven (Larsson 1988c:68). Ved Gøngehusvej finner man gropgraver der den døde har blitt anbrakt på en form for trefat (Brinch Petersen 1990a).

I tillegg til disse tre overordnede formene for graver finner man også enkelte strukturer som sjeldent klassifiseres som egentlige graver.

På lokalitetene ved Øresund finner vi blant annet fordypninger med typisk gravform men uten skjelett, som kan inneholde gjenstander eller være tomme. Både på Bøgebakken og Skateholm finner man ”graver” uten skjelettrester (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:9, Larsson 1988c:153). Disse strukturene, som har samme form og størrelse som gravgropene for øvrig, hadde ingen skjelettrester. Er det her snakk om såkalte ”kenotafer”, der man av ulike grunner ikke har hatt mulighet til å gravlegge den døde, eller har man gravd opp den døde kort tid etter begravelsen? Strukturene inneholdt gjenstander som ofte finnes igjen i skjelettgravene, nemlig oker, redskaper og kronhjortehorn, slik at det, bortsett fra fraværet av selve skjelettet, ikke er store forskjeller mellom disse og gravene for øvrig. De ”tomme” gravene må dermed også inkluderes i gravmaterialet fra denne perioden.

Det motsatte fenomenet opptrer også. Spredte menneskebein påtreffes i kulturlagene på bosetningene, uten at man kan påvise gravstrukturer som kan assosieres med disse. Mens det tidligere gjerne ble hevdet at knoklene var resultat av kannibalisme, har man i dag et mer nyansert syn på slike forekomster. Det mest kjente eksemplet på spredte menneskeknokler på bosetninger er nok Dyrholmen (Degerbøl 1942). Her opptrer knokler som viser definitive snittspor etter margspalting og skalpering. Margspaltede knokler og et kraniefragment er også funnet i utkastområdet foran Bøgebakken av gartner og hobbyarkeolog Avnholt i 1937 (Vang Petersen 1982b). Imidlertid må det understrekes at slike knokler tilhører et meget lite mindretall i materialet, og at storparten av spredte bein ikke kan assosieres med kannibalisme, eller andre former for utsettelse av vold. Mer sannsynlig er at distribusjonen er resultat av prosessen tilnyttet gravritualet.

Hunder ble også begravd i mesolittikum. I enkelte tilfeller er hundene rikelig utstyrt med oker og gjenstander, og det virker som om disse hundene har blitt behandlet på lik linje med, og til og med bedre enn, enkelte av menneskene i døden. Ettersom hunder altså i mange tilfeller har blitt behandlet tilsynelatende etter de samme normene for hvordan døde

mennesker skulle behandles, oppfatter jeg også de som en del av det symbolske språket som gravritualene representerer.

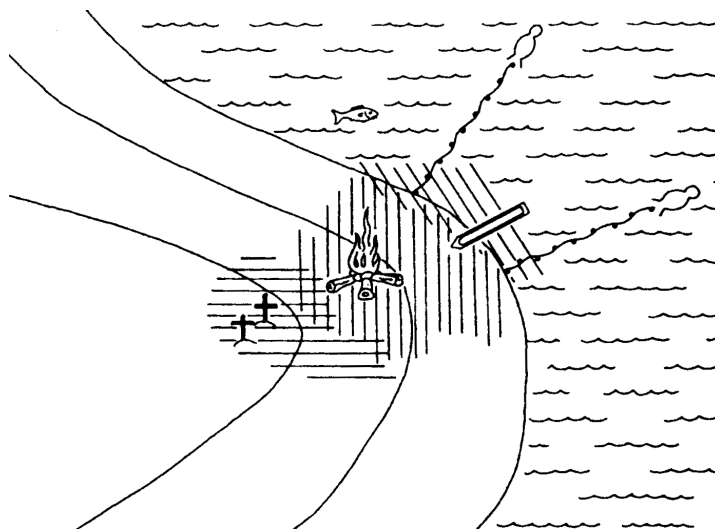
Den tradisjonelle tolkningen av graver har forutsatt ”tilstedeværelsen av størsteparten af et skelet med næsten hele kranier, eller med kraniedele” (Brinch Petersen *in press*). Ettersom også de ovennevnte formene for behandling av de døde, uavhengig om kraniet er tilstede eller ei, etter min oppfatning må regnes som integrert i den mesolittiske gravskikken, og dermed som en del av den kulturelle grammatikken, mener jeg at det ikke nødvendigvis er definisjonen av graver *per se* som er vesentlig. Kranieløse rester av de døde, døde uten graver, graver uten døde og hundegraver er også *levninger etter ritualisert adferd i møtet med døden*.

4.2.3 Gravenes relasjon til bosetninger

Fram til den tilfeldige oppdagelsen av bosetningen og gravplassen på Bøgebakken i Vedbæk på Øst-Sjælland hadde man kun fragmentariske levninger etter de sein-mesolittiske gravritualene. Selv om gravmaterialet som tidligere var funnet representerte de tidligste vitnesbyrd om hvordan steinaldermennesket behandlet sine døde, ble dette materialet ikke oppfattet til å representere noen spesiell særegenhet i forhold til de tidligere mesolittiske og paleolittiske samfunnene (Larsson 1995). De store utviklingene innenfor sosial organisasjon ble derfor oppfattet til å ha funnet sted først ved overgangen til neolittikum.

I de senere årene har man med framveksten av stadig flere graver lagt større vekt på at denne perioden var preget av en sterk intensitet i ritualiserte handlinger. Gravmaterialet oppviser en variasjon som ”knappast kan spåras innom andra förhistoriska perioder” (Larsson 1999:236). Denne variasjonen har ført til de sein-mesolittiske samfunnene nå oppfattes til å ha hatt en sosial organisasjon som har vært preget av komplekse sosiale strukturer (Burenholt 1999:232). Kompleksiteten har imidlertid ikke sitt utgangspunkt i tilstedeværelsen av sterke vertikale hierarkier og utpregete statusforskjeller, da det er vanskelig å utlede slike trekk på grunnlag av distribusjonen av gravgods og gjennom behandlingene av de døde (Brinch Petersen og Meiklejohn *in press* b). Derimot må variasjonen i gravskikken oppfattes som en indikator på tilstedeværelsen av *komplekse sosiale diskurser* i disse samfunnene. Som vi senere skal se, kan disse ha blitt stadig mer markante etterhvert som samfunnene befant seg i en situasjonen med økende regionalisering og økte eksterne innflytelser gjennom mesolittikum.

Gravenes rolle for samtidige sosiale forhold har altså blitt viktigere i debatten rundt den sosiale, teknologiske og organisatoriske utviklingen i mesolittikum. Etter utgravingene av Bøgebakken og Skateholm ble man i større grad blitt oppmerksom på det nære forholdet mellom bosetninger og graver.

Figur 2. Generalisert modell av relasjonen bosetning-graver i sein-mesolittikum. Flettede stengsler løper ut fra strandkanten og i endene er kurvfeller plassert. I strandsonen påtreffes avfall, mens selve boplassen ligger litt ovenfor strandsonen. Gravene er plassert ovenfor og i øverste del av boplassen (Burenholt 1999:227, se også Schilling 1997:95)

Samtlige graver fra den sein-mesolittiske perioden, med ett unntak², opptrer innenfor en bosetningskontekst (Brinch Petersen 1993:77, Meiklejohn *et.al.* 1998: 205). Det ser derfor ut til at denne relasjonen mellom bosetning og grav var et gjennomgående trekk i ertebøllesamfunnene. Skateholm og Bøgebakken har store gravfelt tilknyttet bosetningene, men også mindre bosetninger har graver. I den fossile Vedbæk-fjorden har vi en rekke eksempler på dette, slik som Vænget Nord (Brinch Petersen 1990b) og Vedbæk Boldbaner (Mathiassen 1946). Som tidligere nevnt, har flere av lokalitetene i Vedbæk også spredte menneskebein i bosetningslagene. På Gøngehusvej 7, også i Vedbæk, har man avdekket en større bosetningsflate med både boligkonstruksjoner og graver fra sein kongemoseid, deriblant en barnegrav som er plassert inne i en bolig (Brinch Petersen 1990a, Brinch Petersen *et.al.* 1993). I en annen fossil fjord på Sjælland, Nivå, er flere bosetninger påtruffet, og også her er både huskonstruksjoner og graver anlagt på bosetningsområdet (Lass Jensen 2000, Møller Hansen 2000). Fra Korsør Nor på vestkysten av Sjælland

² Det er her snakk om Melby-graven (Lund Hansen *et.al.*:1972). Området rundt grava er ikke blitt nærmere undersøkt, slik at det kan tenkes at det også her kan være en relasjon til bosetning (Brinch Petersen *in press.*).

kjennes flere mesolittiske bosetninger, hvorav minst to har graver (Brinch Petersen *in press*). En av disse har meget godt bevart organisk materiale, som inkluderer rester etter 7-8 gravlagte individer (Schilling 1997). Fra de undersjøiske undersøkelsene på Møllegabet II er en båtbegravelse og flere skjelettrestre påtruffet i forbindelse med bosetningslevninger fra overgangen Kongemose–Ertebølle (Grøn og Skaarup 1991).

De siste årenes utgravninger på Tågerup i Vest-Skåne har videre understøttet den nære relasjonen mellom bosetninger og graver. Ettersom dette området ikke ble oversvømmet under atlantisk tid, kan man her studere variasjonen i organiseringen av graver og bosetning fra Kongemose til Ertebølle (Karsten og Knarrström 1999a, 1999b). Både kongemose- og ertebøllegravene er tolket som å opprinnelig ha vært del av større gravfelt (Karsten og Knarrström 1999b:203-204). Mens kongemosegravene er lokalisert til et område som ligger rundt 100 meter unna det samtidige bosetningsområdet, ligger gravområdet fra ertebølleperioden i, og i umiddelbar anslutning til, den samtidige bosetningen. Selv om det lave antallet kjente kongemosegraver krever forsiktige slutninger, kan det se ut til at det i dette området etterhvert ble vanligere å integrere de døde i selve bosetningsområdet enn det som var tilfellet i de tidligere periodene³. Dette kan bety at de døde fikk viktigere funksjoner for de levende samfunnene. Denne nære relasjonen mellom levende og døde vil være utgangspunktet for diskusjonen av gravskikk som sosial diskurs i de neste kapitlene.

I det følgende vil jeg se nærmere på de to største lokalitetene fra denne perioden: nemlig Bøgebakken i Vedbæk på østkysten av Sjælland, og Skateholm i sørlige Skåne. Her opptrer større gravfelt i nær relasjon til bosetninger.

4.3 Bøgebakken og Skateholm

4.3.1 Hav og land: rammebetingelser

Den postglasiale periode kjennetegnes spesielt av to store prosesser: isostasi (landet hever seg) og eustasi (havstigning) (Larsson 1990b).

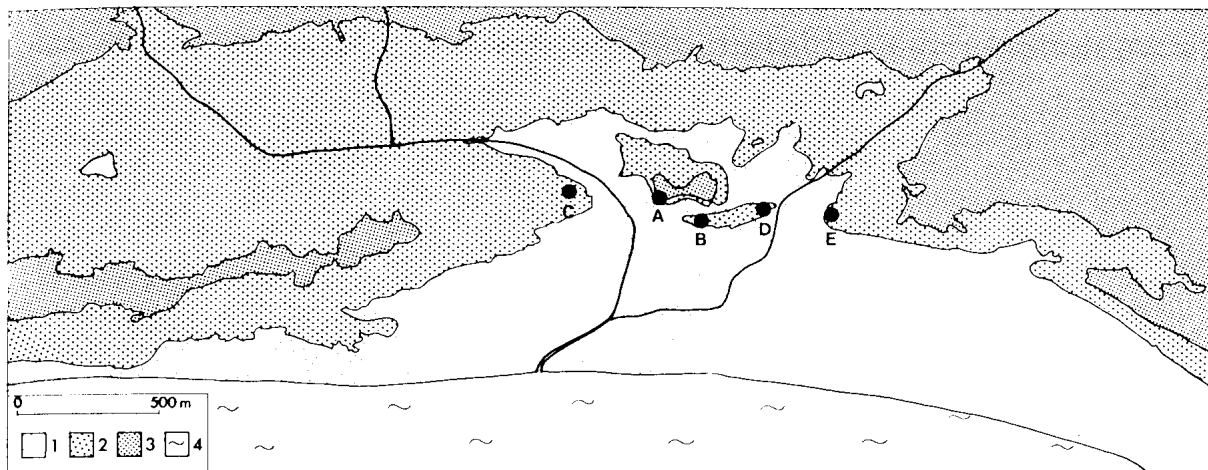
Sammen med det økende havnivået førte den isostatiske effekten til at kystlinjene var i stadig endring gjennom mesolittikum. Fra å være preget av store åpne stepper med fastlandsforbindelse over til de britiske øyene ble det sør-skandinaviske landskapet

³ Karsten og Knarrström påpeker at årsaken til at ikke flere kongemosegraver er påtruffet kan ligge i fokuseringen på de funnrrike boplasslagene i arkeologiske undersøkelser. Ettersom gravene fra denne perioden ser ut til å være lokalisert utenfor selve bosetningene, må følgelig også større arealer undersøkes for å finne gravene (Karsten og Knarrström 1999b:204).

omdannet til øyer og smale kyststriper. Landarealet ble redusert med opptil to tredjedeler (Price 1985:343).

I det 6. årtusen før vår tid førte det stadig endrende forholdet mellom land og hav til at saltvann trengte inn i dalene på Sjælland og i Skåne. Tallrike fjorder og øyer oppstod, områder som var optimale for fisker-, samler- og jegerbefolkningene. Vedbæk og Skateholm var på denne tiden henholdsvis fjord og lagune som lå beskyttet til, samtidig som flere biotoper kunne utnyttes slik at en god tilgang til varierte ressurser var sikret. I Vedbækområdet kjenner man til 35 boplasser (Vang Petersen 1984:7) og også ved Skateholm har man hatt en kontinuerlig bosetning over lang tid, noe som indikerer disse lokalitetenes attraktive natur.

Figur 3 viser plasseringen av Skateholm I, II og III i forhold til daværende og nåværende strandlinje. Den klimatiske endringen ved Skateholm er relativt godt kartlagt, og kan oppsummeres som følgende (Larsson 1984, 1988c, 1988d, 1989c):

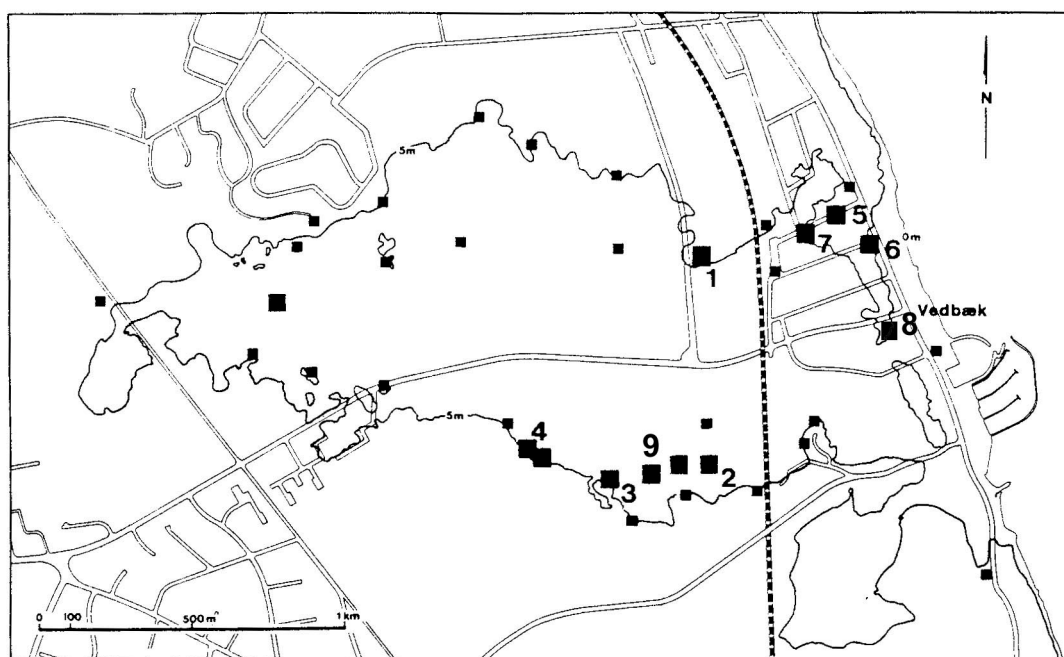

Figur 3. Skateholmområdet i mesolittisk tid og lokalitetene. A: Skateholm I, B: Skateholm II, C: Skateholm III, D: Skateholm VI, E: Skateholm IX. 1: land lavere enn 3 m.o.h., 2: land mellom 3-5 m.o.h., 3: land høyere enn 5 m.o.h., 4: nåværende havnivå (Larsson 1988d)

Rundt 5700 f.Kr. oppstod en lagune som resultat av havendringene. I denne lagunen ble en 300x100 m lang øy med en omtrentlig høyde på 1-2 m.o.h. dannet. På denne øya ble den første av de kjente Skateholm-bosetningene, Skateholm II, dannet (lokaliteten ble funnet etter at Skateholm I var avdekket). Denne bosetningen var i anvendelse i noen hundre år. Øya som Skateholm II lå på minket stadig i størrelse. En odde nord-vest for Skateholm II ble etter hvert omdannet til en øy, og det sørlige utskytende parti ble da valgt som passende for lokaliseringen av Skateholm I. Dette området lå adskilt av bare 30 meter grunt vann fra

Skateholm II. Men også denne minsket stadig i størrelse og rundt 4500 f.Kr. var det igjen behov for å flytte boplassen. 100-200 meter vest for Skateholm I ble det østlige utskytende parti av en odde som strakk seg ut i Skateholmsvika valgt som passende for bosetningen. Dette området betegnes som Skateholm III, der flere skjeletter ble funnet under grusuttak på 30-tallet. Bare ett av disse ble bevart, og kunne seinere dateres som det yngste gravfunnet fra området (Larsson 1988c:158).

Også på Sjælland hadde havstigningen store konsekvenser for bosetningen. I atlantisk tid ble en rekke fjorder dannet langs kysten av Sjælland. En av disse var Vedbækfjorden (figur 4).

Figur 4. Vedbækfjorden i mesolittisk tid og lokalitetene. 1. Henriksholm-Bøgebakken, 2. Vedbæk Boldbaner, 3. Maglemosegårds Vænge, 4. Maglemosegård, 5. Stationsvej 11, 6. Marievej, 7. Stationsvej 17, 8. Gøngehusvej, 9. Vænget Nord (etter Albrethsen og Brinch Petersen 1976:2)

Vedbækfjorden var på sitt største 3 km lang og 1 km bred, med grunt vann og en rekke små øyer og nes (Jønsson 1994:10). Da den eldste bosetningen var i bruk rundt 5250 f.Kr. var havnivået omtrent på nåværende nivå, og fram 3500 f.Kr. var havnivået generelt stigende (Christensen 1982).

De tidligste bosetningene på Vænget Nord og Vedbæk Boldbaner som lå på lavere øyer, ble dermed tvunget til å opphøre, mens det på den høyeste øya, Maglemosegårds Vænge, samt på Maglemosegård og Bøgebakken, som lå ved fjordbredden, var kontinuerlig bosetting. Her måtte man med jevne mellomrom flytte høyere opp i terrenget,

slik at enkelte boplasser kontinuerlig ble benyttet i mer enn 1000 år (Christensen 1982:175).

4.3.2 Graver og bosetting: det kronologiske og romlige forholdet

Hvordan kan så gravene relateres til boplassmaterialet? ¹⁴C-dateringer fra Skateholm II gir en alder på bosetningen til 5700-4900 f.kr., mens gravene ikke kunne dateres direkte. Trekull og forkullede hasselnøtter i nærheten av de gravlagte gir en datering til 5500-4900 f.kr. På Skateholm I er gravene datert til 5300-4800 f.kr. og bosetningslaget til 4900-4500 f.kr. (Larsson 1984:8-12, 1989c:368). Her kan imidlertid metodiske svakheter påpekes: prøvene ble tatt innenfor et relativt lite område og er også fåtallige (Larsson 1989c:368). Den eldste delen av Skateholm I kunne heller ikke dateres på grunn av manglende daterbart materiale (Larsson 1988c:98). Fra det ene skjelettet som er bevart fra Skateholm III har man en datering til 4800-4600 f.kr. (Larsson 1984:12).

11 av gravene ved Skateholm I lå under uforstyrret bosetningslag. Resten av gravene hadde levninger av bosetningslaget i massen som var brukt ved gjenfyllingen av graven, noe som også gjelder for gravene som ikke var dekt av kulturlag. Disse lå øverst på bakketoppen, der jordbruksaktivitet og generell jordforflytning nedover bakken har ført til at kulturlagene var tynne eller fraværende (Larsson 1984:8-12). På Skateholm II kunne gravene ikke assosieres med bosetningslagene, men funnforekomster i gravfyllingene viser at gravene er relatert til bosetningen (Larsson 1989c:369).

Forekomsten av ulike typer tverrpiler tyder på at bosetningen på Skateholm II opphørte da strandlinjen var 3 meter over nåværende havnivå. Dette samsvarer med det laveste nivået for bosetningen på Skateholm I. Etter hvert som havet steg ble bosetningene flyttet høyere i landskapet, slik at noen av gravene ble dekket av yngre bosetningslag (Larsson 1989b:369).

Sammenhengen mellom bosetting og graver på Bøgebakken er i mindre grad undersøkt enn på Skateholm, men vi har visse indikasjoner på en lignende sammenheng. Tre utgravinger i 1924, 1937 og 1975 ble gjennomført innenfor et begrenset område, og unnlot alle å komme i berøring med gravene. Imidlertid ble deler av bosetningslaget i umiddelbar nærhet av gravene avdekket. Blant gjenstandsmaterialet herfra finner vi kjerneøkser og tverrpiler i store mengder, samt et ildsted. I tillegg fantes massive mengder fiskebein, hvis beregnet spredning var på 10.000 bein pr. 3 m² (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:4). Mengden gjenstander og bein indikerer tilstedeværelsen av en boplass av betydelig størrelse (Brinch Petersen pers.med). Både redskapstypene og sammenligninger

av ^{14}C -dateringer fra utgravingen av boplassen i 1924 og gravene, viser at det er rimelig å anta en samtidig anvendelse av gravene og boplassen. Fra utgravingen av boplassen har vi tre dateringer til ca. 5100-4700 f.kr., men tre av gravene gir dateringer til perioden fra 5300-4600 f.kr. (Albrethsen og Brinch Petersen 1976)⁴.

For både Skateholm I, Skateholm II og Bøgebakken er en nær kronologisk sammenheng mellom gravene og bosetningene sannsynlig. For Skateholm-feltene er den romlige sammenhengen mellom de to fenomenene belagt, noe som på grunn av utgravingsomstendighetene er vanskelig å belegge for Bøgebakken (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:5ff). Selv om en romlig sammenheng ikke direkte kan belegges gjennom graver dekket av bosettingslag her, er det med utgangspunkt i distribusjonen av bosettingsrester i umiddelbar nærhet til gravene, rimelig å anta at en slik sammenheng har eksistert.

4.3.3 Gravene: former og utforming

Etter slutføring av utgravingene ved Skateholm var 87 graver avdekket, 65 på Skateholm I og 22 på Skateholm II. Disse inneholdt restene av henholdsvis 62 og 22 personer, og 8 og 2 hunder (Larsson 1984, 1988c, 1990a). Et tredje gravfelt, Skateholm III, kan ha eksistert vest for Skateholm I. Under uttak av grus på 30-tallet fant man her flere skjeletter lagt i ”uvanlige posisjoner” (det vil si ikke i utstrakt ryggleie) og i rødfarget (antageligvis okerfarget) jord (Larsson 1984:12).

På Bøgebakken ble totalt 17 graver avdekket⁵. Disse inneholdt rester av til sammen 22 individer. Enkelte forhold kan imidlertid tyde på at det har vært flere graver her, men tidligere veibygging og maskinarbeid som ble utført før utgravingen har beskåret området kraftig (Albrethsen *et.al.* 1976:6). I motsetning til Skateholm finner vi her ingen hunder, verken i sekundær eller primær gravlegging. Ved Gøngehusvej 7 i Vedbæk har man derimot avdekket en begravd hund, men det er usikkert hvorvidt denne hunden er gravlagt i en egen grav (Brinch Petersen 1990a).

Det er få av gravene på disse gravfeltene som har blitt forstyrret ved graving av nye graver. Enkelte unntak finnes: på Bøgebakken har vi ett tilfelle der man har anlagt en grav ved å grave gjennom en annen (henholdsvis grav 6 og 15), og på Skateholm har man kunnet påvise ett tilfelle av åpenbar gjennomgraving (Larsson pers.med.). Bein- og

⁴ Mine kalibreringer

⁵ I tillegg en tom struktur (grav 11) og hodeskalle og vertebrae av en ung kvinne uten tilknytning til gravstruktur (grav 1)

gjenstandsmaterialet i bosetningslagene kan imidlertid indikere at eldre graver har blitt forstyrret allerede i mesolittisk tid. Tannperler som er relativt sjeldne i boplasskonteksten, men opptrer hyppig i gravkonteksten; ble det funnet 15 av i kulturlaget over gravene. Disse kan ha stammet fra ødelagte graver (Larsson 1988c:100). Forekomsten av bein fra menneske i kulturlagene kan også stamme fra eldre graver (Larsson 1989c:371). I flere tilfeller berører gravene hverandre, men det er vanskelig å si om dette er resultat av at man har vært bevisst om hvor de eldre gravene lå ved anleggelsen av nye graver, eller om det beror på tilfeldigheter.

4.3.4 Kjønnsbestemmelse av skjeletter

Ettersom få av skjelettene er i en komplett tilstand, søkes ofte sekundære trekk som grunnlag for kjønnsbestemmelsen. Dette kan være generaliserte kvantitative analyser av tannstørrelse eller osteologiske analyser av robusthet. Imidlertid ser det ut til at robusthet kan være mer avhengig av alder og sosial status enn av kjønn. Antagelser om “feminine” og “maskuline” trekk, som ofte er basert på nåtidige vestlige holdninger til kjønn, lar seg vanskelig direkte overføre til skjelettene fra de mesolittiske gravfeltene. De tidlige antropologiske analysene av Bøgebakken ble for eksempel ofte feilaktige ettersom det viste seg at kvinnene fra denne perioden var mer “maskuline” enn forventet (Meiklejohn *et.al.* 2000:226, Persson og Persson 1984:44). På bakgrunn av disse problemene har gjenstandsmaterialet gjerne blitt anvendt som understøttelse for kjønnsbestemmelse.

Dette kan illustreres med tolkningene som har vært gjort av grav 19 på Bøgebakken (forsideillustrasjon). Denne graven inneholdt tre personer, to voksne og et lite barn, men osteologisk kjønnsbestemmelse av individene har vært vanskelig på grunn av dårlige bevaringsforhold. Mellom andre og tredje ryggvirvel hos individ 19A satt en beinspiss, som har blitt skutt forfra og sannsynligvis var dødsårsaken (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:14). 19A hadde ellers ingen gjenstander, men det fantes en betydelig mengde oker rundt hoftene, brystet og hodet. Individ 19C hadde over femti tannperler på brystet: 47 fra kronhjort uten gjennomboring, 6 fra kronhjort med gjennomboring, samt 3 mennesketenner, 2 fra villsvin og en fra urokse. Under dette lå en fot av en skogsmår, mens det på halsen lå en flintkniv. Mellom disse to lå et lite barn. Individ 19A er aldersbestemt til mellom 25 og 30 år, mens individ 19C var 35-40 år gammel (Albrethsen og Brinch Petersen 1975:38, 1976:14). Med utgangspunkt i alders- og gjenstandssammensetningen har denne graven blitt tolket som en familiegrav med far, mor og barn, og der følgende scenario tenkes å ha utspilt seg (Brinch Petersen 1979:52): Den

eldre kvinnen, individ 19C, mistet en gang sin første mann, og hans yngre bror eller et annet familiemedlem, individ 19A, måtte ta hans plass. Men så blir også han drept, og det er nå ingen i familien som kan ta over kvinnen og barnet. Derfor ble kvinnen drept med flintkniven som lå på halsen for at hun og barnet skulle bli med mannen i døden.

Kjønnsbestemmelsene av individene som leder til dette scenariet er basert på gjenstandsmaterialet som var i graven. Det har vært vanlig å gå ut fra at menn hadde redskaper, mens kvinner hadde smykker med seg i graven (for eksempel Brinch Petersen 1990a, Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993). Kvinnene som har sammensatte smykker av tannperler har disse plassert i et belte over baksida av hofta, mens flere menn har smykker og anheng på brystkassa. Dette kan tyde på at 19C faktisk er en mann. 19A er både mindre robust enn sin partner og har en rekke mindre karakteristika i bekkenpartiet som er kvinnelige, mens 19C har mer robuste trekk i kraniet enn 19A og har tannmål som er nærmere det mannlige gjennomsnittet (Meiklejohn et.al. 2000:228). Det viser seg altså at man må være meget forsiktig med antagelser om kjønn for de mesolittiske skjelettene. I den følgende behandlingen av gravene vil jeg derfor med utgangspunkt i de antropologiske analysene av skjelettene være restriktiv med individene som ikke har klare kjønnsbestemmelser.

4.3.5 Demografisk sammensetning

Tar man den demografiske sammensetningen av befolkningen på Bøgebakken og Skateholm i betraktning, er det påfallende at ingen av gravfeltene reflekterer sammensetningen man kan forvente i en gjennomsnittlig ”normal” befolkning (tabell 1, figur 5).

Personer i barne- og pubertetsalderen 7-15 er så å si fraværende på samtlige av gravfeltene, og vi kjenner bare en person fra denne aldersgruppa. I grav I på Skateholm II lå et barn med fire pilspisser ved det ene låret (Larsson 1988c:130, Persson og Persson 1984:43). Derimot er det et relativt høyt antall individer i aldersgruppen 16-20, og mange av disse er kvinner som sannsynligvis har dødd i barsel, eller som følge av fødselskomplikasjoner (Persson og Persson 1988, Strassbourg 2000:157). Dette illustreres gjennom dobbeltgravene med kvinner og spedbarn. Også eldre kvinner har tydeligvis dødd i forbindelse med fødsler: det mest dramatiske eksemplet på dette er grav 6 på Skateholm I der en 35-40-årig kvinne er begravd sittende med levningene av et lite barn i mageregionen.

Mens barn i alderen 7-15 altså nærmest ikke er tilstede blant befolkningen på gravfeltene, er det enkelte spedbarn og små barn i alderen 1-6 år. Skateholm I har tre spedbarn og tre barn i aldersgruppen 1-6, Skateholm II har henholdsvis ingen og tre, mens Bøgebakken har hele fem spedbarn, men ingen andre barn. Samlet er likevel antallet barn mindre enn statistisk forventet, spesielt når man tar den høye spedbarnsdødeligheten som sannsynligvis var til stede i betraktning (Strassbourg 2000:157).

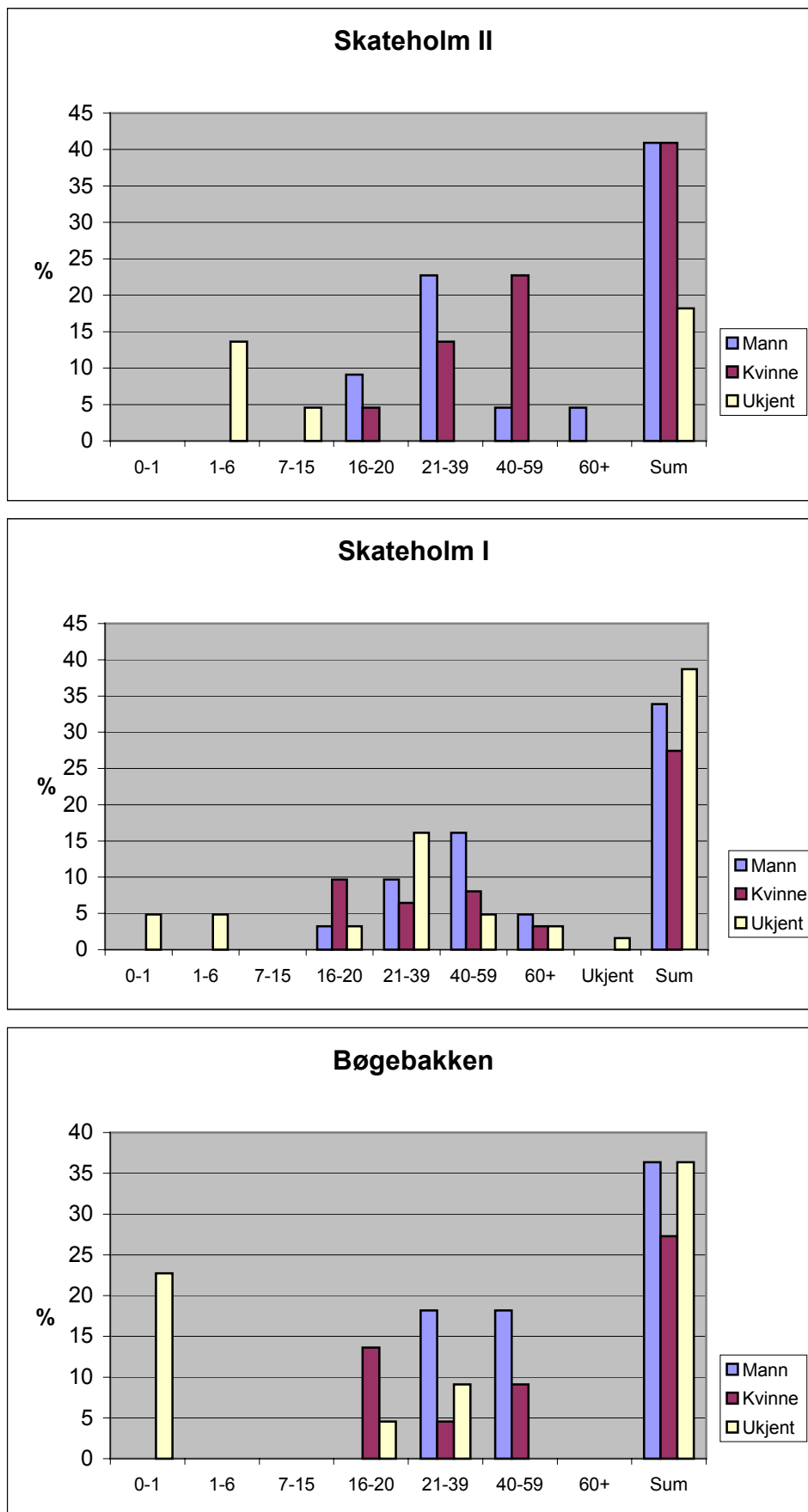
Tabell 1. Alders- og kjønns sammensetning

	0-1		1-6		7-15		16-20		21-39		40-59		60+		Ukjent		Sum		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Skateholm II																			
Mann							2	(9,1)	5	(22,7)	1	(4,6)	1	(4,6)				9	(40,9)
Kvinne							1	(4,6)	3	(13,6)	5	(22,7)						9	(40,9)
Ukjent			3	(13,6)	1	(4,6)												4	(18,2)
Totalt			3	(13,6)	1	(4,6)	3	(13,6)	8	(36,4)	6	(27,3)	1	(4,6)				22	(100)
Skateholm I																			
Mann							2	(3,2)	6	(9,7)	10	(16,1)	3	(4,8)				21	(33,9)
Kvinne							6	(9,7)	4	(6,5)	5	(8,1)	2	(3,2)				17	(27,4)
Ukjent	3	(4,8)	3	(4,8)			2	(3,2)	10	(16,1)	3	(4,8)	2	(3,2)	1	(1,6)		24	(38,7)
Totalt	3	(4,8)	3	(4,8)			10	(16,1)	20	(32,3)	18	(29,0)	7	(11,3)	1	(1,6)		62	(100)
Bøgebakken																			
Mann									4	(18,2)	4	(18,2)						8	(36,4)
Kvinne							3	(13,6)	1	(4,6)	2	(9,1)						6	(27,3)
Ukjent	5	(22,7)					1	(4,6)	2	(9,1)								8	(36,4)
Totalt	5	(22,7)					4	(18,2)	7	(31,2)	6	(27,3)						22	(100)

Tabellen er basert på Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976, Alexandersen 1988, Larsson 1984,1988c, Persson og Persson 1984, 1988. Der osteologisk analyse gir en alder som ligger over flere kategorier, er odontologisk anslåelse anvendt for innskrenking.

Underrepresentasjonen av den yngste delen av befolkningen kan delvis forklares med at skjelettene til barn lettere og raskere disintegreres. Etersom barnegraver ikke opptrer hyppigere der bevaringsforholdene er gode, kan en annen forklaring være at barnegravene var grunnere og dermed ble gjenstand for seinere forstyrrelser (Persson og Persson 1984). Det kan heller ikke utelukkes at barn ble gravlagt på separate plasser, eller ble behandlet etter andre gravritualer slik at skjelettmaterialet ikke kan finnes igjen. De nyere utgravningene på Gøngehusvej kan for eksempel tyde på at barn fikk andre former for graver enn de eldre (Brinch Petersen 1990a).

Det eksisterer også kronologiske forskjeller i aldersgruppene mellom Skateholm II og Skateholm I. Mens majoriteten av menn (23%) på Skateholm II tilhører aldersgruppen 21-39, er tendensen motsatt på den yngre Skateholm I. Her er flertallet av mennene (16%) i aldersgruppen 40-59 år, mens bare halvparten så mange er mellom 21 og 39 år.

Figur 5. Alders- og kjønnssammensetning på Skateholm og Bøgebakken. Prosentvis fordeling

Det er en dobling av antallet unge kvinner fra Skateholm II til den yngre Skateholm I (henholdsvis 5 og 10% av befolkningen). Eldre kvinner og litt yngre menn utgjør majoriteten på det eldre gravfeltet (23% hver), mens flertallet på det yngre gravfeltet utgjøres av eldre menn i aldersgruppen 40-59 år (16%).

Med andre ord kan dette tyde på at det skjedde endringer i gravleggingspraksisen fra Skateholm II til Skateholm I. Mens det eldre gravfeltet domineres av eldre kvinner og litt yngre menn, består befolkningen på det yngre feltet av flere eldre menn og unge kvinner.

Til sammen 8 individer som var over 60 år gamle opptrer på gravfeltene. De fleste eldre finner vi på Skateholm I, her er 7 personer over 60 mens bare en er av samme aldersgruppe på Skateholm II. På Bøgebakken ser det ikke ut til at de helt eldste ble gravlagt, her er 6 individer mellom 40 og 59, men ingen over 60. Gjennomsnittlig levealder, når spedbarnsdødelighet er ekskludert, er beregnet til 35-45 år for menn og 40 år for kvinner på Skateholmslokalitetene (Persson og Persson 1988:100).

Ser man kjønnsfordelingen under ett, samtidig som man er restriktiv med anvendelsen av antagelser om kjønn der de osteologiske kriteriene for kjønnsbestemmelse ikke er fullverdig tilstede, ser vi at det er en noe ujevn fordeling av menn og kvinner. Mens Bøgebakken har 36% menn og 27% kvinner i tillegg til 36% personer der kjønnsbestemmelsen er usikker, har Skateholm II 41% menn og 41% kvinner, og 18% usikre individer. På Skateholm I er 34% menn, 27% kvinner, mens 39% av skjelettene var i så dårlig tilstand at kjønnsbestemmelse ikke var mulig.

Det høye antallet som ikke kan kjønnsbestemmes på Skateholm I og Bøgebakken gjør at det er vanskelig å trekke konklusjoner om hvorvidt det var forskjeller i antallet kvinner og menn som ble gravlagt på gravfeltene. Det ser imidlertid ut til at det ikke har vært store forskjeller tilstede på Skateholm II der vi har et relativt lavt antall ikke-kjønnsbestemte individer og en lik fordeling av kvinner og menn. I fravær av elementer som kan indikere det motsatte, vil jeg her anta at det samme var tilfellet på Skateholm I og Bøgebakken.

4.3.6 Posisjonering av de døde

De døde har blitt plassert i en rekke ulike posisjoner. De tre hovedposisjonene er hocker, eller "sovestilling", utstrakt ryggleie og sittende. Innenfor disse grupperingene finner vi også variasjoner: de døde som er plassert i utstrakt ryggleie kan ha bøyde knær eller armer; de sittende kan være plassert i en rett sittende posisjon eller være tilbakelent og halvsittende, enkelte er plassert sittende med beina i kors; individene i hockerposisjon kan

være sterkt sammentrukket til svakt avslappet sidestilling (Larsson 1989a:215). Tabell 2 viser hvilke stillinger som opptrer på de ulike gravfeltene.

Tabell 2. Oversikt over posisjoner

	Mann		Kvinne		Barn		Ukjent		Sum	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Skateholm II										
Ukjent stilling			1 (4,6)						1 (4,6)	
Utstrakt rygg	5 (22,7)		6 (27,3)		2 (9,1)				13 (59,1)	
Utstrakt mage										
Hocker					2 (9,1)				2 (9,1)	
Sittende	3 (13,6)		2 (9,1)						5 (22,7)	
Halvsittende										
Oppdelt										
Brent	1 (4,6)								1 (4,6)	
<i>Sum</i>									22 (100)	
Skateholm I										
Ukjent stilling	2 (3,2)		2 (3,2)		3 (4,8)		13 (21,0)		20 (32,3)	
Utstrakt rygg	5 (8,1)		5 (8,1)		1 (1,6)		3 (4,8)		14 (22,6)	
Utstrakt mage	1 (1,6)								1 (1,6)	
Hocker	7 (11,3)		7 (11,3)		1 (1,6)				15 (24,2)	
Sittende	1 (1,6)		3 (4,8)		1 (1,6)		1 (1,6)		6 (9,7)	
Halvsittende	3 (4,8)								3 (4,8)	
Oppdelt	1 (1,6)								1 (1,6)	
Brent	1 (1,6)						1 (1,6)		2 (3,2)	
<i>Sum</i>									62 (100)	
Bøgebakken										
Ukjent stilling			1 (4,6)		2 (9,1)				3 (13,6)	
Utstrakt rygg	8 (36,4)		4 (18,2)		3 (13,6)		3 (13,6)		18 (81,8)	
Utstrakt mage										
Hocker			1 (4,6)						1 (4,6)	
Sittende										
Halvsittende										
Oppdelt										
Brent										
<i>Sum</i>									22 (100)	

Tabellen er basert på omtale av gravene i tilgjengelig litteratur (Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976, Albrethsen *et.al.* 1976, Brinch Petersen 1975, Larsson 1984, 1988c, 1989a, 1990a, Persson og Persson 1984, 1988)

Den mest utbredte posisjonen som de døde ble plassert i, er liggende utstrakt på ryggen. Spesielt på Bøgebakken ser det ut til at denne posisjonen nærmest var obligatorisk for de voksne. Også barna ble plassert på ryggen, men da i en typisk spedbarnsstilling med bøyde bein. Bare en grav skiller seg ut fra dette mønsteret, nemlig grav 20 der en kvinne lå i hockerstilling.

På Skateholm II var utstrakt ryggeleie var den klart dominerende stillingen. 59% av de døde var plassert i denne posisjonen på dette gravfeltet. Bare to personer, barna i grav XII (Persson og Persson 1988:96), i tillegg til hunden i grav XXI, var plassert i hockerposisjon. De resterende skjelettene fra Skateholm II var plassert i sittende stilling.

Det ser ut til at oppfatningene av hvordan den døde kunne plasseres i graven endrer seg over tid. På Skateholm I er hockerposisjonen den mest anvendte, og 15 individer, eller 24% av de gravlagte, er plassert i denne posisjonen. Skikken med å legge de døde i utstrakt ryggeleie fortetter også: 14 individer, eller 23%, er plassert slik. Dette gravfeltet oppviser imidlertid stor variasjon i posisjonering. 6 individer sitter i grava, 3 er halvsittende, og 1 er oppstykket (grav 13, se nedenfor). På grunn av dårlige bevaringsforhold mangler opplysninger om hele 32% av individenes posisjonering fra dette gravfeltet.

Enkelte av gravene skiller seg spesielt ut i forhold til uvanlige posisjoner. I to av gravene på Skateholm I er skjelettet i kraftig anatomisk uorden. Grav 13 inneholdt et individ som tydeligvis har gjennomgått kraftige prøvelser både før og etter døden. Kranie, bekkenparti og beina har blitt kuttet av og høyre hånd og venstre fot mangler. Bare venstre underarm og hånd og høyre fotbein lå anatomisk korrekt i graven, noe som tyder på at individet ikke gjennomgikk skjeletteringsprosessen før gravlegging, men ble stykket opp før kroppsdelene ble lagt i graven. Mannen hadde i tillegg en tidligere skade på det ene lårbeinet; han har sannsynligvis hatt ett ublidt møte med et villsvin. Dette var ikke dødsårsaken, en tverrpil eller spydspiss som satt i knoklen over høyre hofte har drept ham (Persson og Persson 1984:25). Grav 28 er en annen grav som reiser mange spørsmål. Individet gravlagt her, en mann på over 50 år liggende utstrakt på ryggen, manglet venstre underarm og venstre lårbein, mens resten av kroppen og de tilhørende bein lå *in situ* (Persson og Persson 1984:34). Utgraverne avviser at dette skyldes sekundære forstyrrelser av dyr eller lignende, og mener at graven må ha blitt gravd opp kort tid etter gravleggelsen for å fjerne disse skjelettdelene (Larsson 1988d:117).

Da det er et stort antall individer som ikke kunne kjønnsbestemmes, spesielt på Skateholm I er tallgrunnlaget for å trekke bastante sammenhenger om kjønn, alder og posisjon relativt svakt. Likevel kan noen tendenser utledes (tabell 3).

Mens det på Skateholm II er en jevn fordeling av posisjoner for menn og kvinner i de ulike aldersgruppene, er bildet adskillig mer sammensatt for Skateholm I. Her er det spesielt eldre menn og yngre kvinner som er plassert i ulike posisjoner. Dette har sannsynligvis sammenheng med at disse to gruppene oftest ble gravlagt på dette gravfeltet. Likevel viser dette at disse gruppene ble gjenstand for stor variasjon i gravleggelsen.

Tabell 3. Posisjoner i forhold til alder og kjønn. Omfatter ikke barn og individer som ikke er kjønnsbestemte.

			16-20		21-39		40-59		60+		Sum	
			N	%	N	%	N	%	N	%		
Skateholm II	Menn	Hocker										
		Rygg	1	(11,1)	3	(33,3)	1	(11,1)			5	(55,6)
		Sittende	1	(11,1)	2	(22,2)					3	(33,3)
		Annet							1	(11,1)	1	(11,1)
		Ukjent										
		<i>Sum</i>										9
	Kvinner	Hocker										
		Rygg	1	(11,1)	2	(22,2)	3	(33,3)			6	(66,7)
		Sittende			2	(22,2)					2	(22,2)
		Ukjent					1	(11,1)			1	(11,1)
		Annet										
		<i>Sum</i>										9
Skateholm I	Menn	Hocker	1	(4,8)	1	(4,8)	4	(19,0)	1	(4,8)	7	(33,3)
		Rygg	1	(4,8)	1	(4,8)	2	(9,5)	1	(4,8)	5	(23,9)
		Sittende	3	(14,3)					1	(4,8)	4	(19,0)
		Annet			1	(4,8)	2	(9,5)			3	(14,3)
		Ukjent					2	(9,5)			2	(9,5)
		<i>Sum</i>										21
	Kvinner	Hocker	1	(5,9)	1	(5,9)	4	(23,5)	1	(5,9)	7	(41,2)
		Rygg	3	(17,6)			2	(11,8)			5	(29,4)
		Sittende	1	(5,9)	2	(11,8)					3	(17,6)
		Ukjent	1	(5,9)					1	(5,9)	2	(11,8)
		Annet										
		<i>Sum</i>										17
Bøgebakken	Menn	Hocker										
		Rygg			4	(50,0)	4	(50,0)			8	(100)
		Sittende										
		Annet										
		Ukjent										
		<i>Sum</i>										8
	Kvinner	Hocker	1	(16,7)							1	(16,7)
		Rygg	1	(16,7)	1	(16,7)	2	(33,3)			4	(66,7)
		Sittende										
		Ukjent	1	(16,7)							1	(16,7)
		Annet										
		<i>Sum</i>										6

Det ser videre ut til at mens den vanligste posisjonen for eldre kvinner og menn var i hocker, er unge menn gjerne plassert sittende, mens unge kvinner tenderer mot å være plassert utstrakt på rygg.

På Bøgebakken er utstrakt ryggleie den dominerende stillingen for alle aldersgrupper og kjønn, men det er verdt å merke seg at den ene avvikende posisjonen gjelder en ung

kvinne som er plassert i hocker. Som vi skal se i kapittel 6.5 kan denne posisjonen spesielt ha blitt anvendt som redskap i den sosiale diskursen.

4.3.7 Gjenstandsmaterialet i gravene

Det knytter seg betydelige problemer til evalueringen av gravgods, både i forhold til kvantitative og kvalitative analyser. Tilstedeværelsen av både ikke-organiske, men spesielt organiske gjenstander er avhengig av den individuelle gravs bevaringstilstand.

Distribusjonen av gravgods ser ut til å ha fulgt visse kjønns- og aldersbestemte normer (Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993, Larsson 1988d, 1989b, Meiklejohn et.al 2000). Spesielt tydelig er dette i distribusjonen av tannperler og flintkniver og – flekker (tabell 4).

Tabell 4. Frekvensen ulike gjenstander opptrer med i ulike typer graver. Graver der kjønnsbestemmelse er sikker.

		Bøgebakken					Skateholm II					Skateholm I				
		Tom	Ukjent	Barn	Kvinner	Menn	Hund	Ukjent	Barn	Kvinner	Menn	Hund	Ukjent	Barn	Kvinner	Menn
Flint	Flekke		1	1		5	1	1	1		4		1	1		2
	Tverrpil										2					
	Kjerneøks	1				1					1					
Bergart	Øks										1					
	Trinnøks										2					1
	Stein					1					1					1
Bein	Redskap	1				2	1	1			2			1		
	Kronhjort											1		2		
	Rådyr		1											1		
	Villsvin													1	1	
	Oter/mår													1		
	Fisk											1		1	1	
	Annet	1										1		1	1	
Tannperler	Kronhjort		1		1					2	4		1		1	2
	Villsvin		1		1	2					3			2		
	Urokse		1							1	1					
	Elg				1									1		
	Menneske		1													
	Annet				1								1	1	1	
Horn	Redskap					1					1		1			2
	Gevir	1			1	1	1				2					
Annet	Rav											1	1			1
	Snegler				1											
	Uten		2	4	4	1		1	1	5	4	3	16	3	11	17

Tabellen er basert på omtale av gravene i tilgjengelig litteratur (Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976, Albrethsen *et.al.* 1976, Brinch Petersen 1975, Larsson 1984, 1988c, 1989a, 1990a, Persson og Persson 1984, 1988)

Utsmykninger i form av tannperler i større mengder, som sannsynligvis har vært festet sammen til smykker eller belter, opptrer oftest hos kvinner (Brinch Petersen 1979). På Bøgebakken inneholder kun to av mannsgravene tannperler, og da bare et par stykker. Grav 8 og 19 inneholder derimot store mengder tannperler. Mens grav 8 sannsynligvis er en kvinnegrav, er det som nevnt vanskelig å kjønnsbestemme individet i grav 19. På Skateholm finner vi tannperlene igjen i flere kvinnegraver. Imidlertid har også menn utsmykninger av tannperler, dette gjelder blant annet grav X der en mann hadde tannperler av kronhjort, elg og villsvin langs hals, hofter, lår og bein. I grav XV fantes en mann med en rad tannperler over hodet og flere tenner av villsvin ved høyre underarm.

Selv om enkelte menn ser ut til å ha hatt dekorerte drakter med tannperler, ser det ut til at dette oftere var tilfellet hos kvinnene, og da spesielt de unge. Tannperlene hadde gjerne en tann eller to som var sjelden eller eksotisk i forhold de andre (Meiklejohn *et.al.* 2000:230). Menneses tannperler var færre i antall enn kvinnenes, og heller av villsvin enn kronhjort (Larsson 1988c:133).

Gjenstander som vanligvis tolkes som redskaper opptrer hyppigst hos de individene som er kjønnsbestemte til å være menn. Flintflekker plassert i hofteregionen blir gjerne assosiert med mannsgravene, og opptrer sjeldent hos kvinnene. Mannsgravene ser generelt ut til å være mer variert enn kvinnegravene og gjenstander som opptrer hyppig er bergartsøkser og tverrspisser, redskap av horn og bein som beinsyler, trykkstokker, skafthullssøkser, og harpuner. Det er likevel flintflekkene som opptrer klart hyppigst.

En rekke andre gjenstander forbindes vanligvis ikke med gravgods, men opptrer regelmessig i gravene. Ulike bein fra ulike dyr finnes i flere av gravene, både i fyllet, men også nedlagt med stor omsorg i selve graven og på den døde. Kjevefragmenter av rådyr, kronhjort, skogsmår og sel, samt klov fra rådyr, virvel fra delfin, kranie av skogsmår, en fossil haitann og en fossil sjøborre er noen av gjenstandene som påtreffes i gravene, både hos menn og kvinner. Det ser ut til at distribusjonen av denne typen gjenstander er knyttet sterkt opp til det enkelte individet.

I noen av gravene finner man gjenstander som ikke uten problemer kan klassifiseres som *gravgaver*. Store steiner og hele kronhortegevir som er plassert over eller under den døde opptrer både på Skateholm og på Bøgebakken.

I fem av menneskegravene på Skateholm og Bøgebakken kunne man påtreffe hele kronhortehorn, og spørsmålet er hvorvidt disse skal tolkes som en del av selve gravkonstruksjonen, eller som gravgaver som ble gitt med den døde. Kronhortegevir

påtreffes i graver med både eldre og yngre menn og kvinner. To tomme ”graver” og en hundegrav inneholdt også gevir.

I flere av gravene på Skateholm har gode utgravingsprosedyrer med forsiktig solding gjort at man har kunnet påvise at enkelte av individene ble gravlagt med beholdere med mat, eller hadde inntatt et måltid rett før døden. Ettersom rene vegetabiliske måltider er vanskelige å påvise gjennom det arkeologiske materialet, er det først og fremst måltider med fisk det dreier seg om. I de 13 gravene der fiskebeinskonsentrasjoner ble påvist hadde syv av de gravlagte fiskebein i mageregionen, seks hadde konsentrasjoner av bein i en eller flere flekker ved kroppen, mens tre graver hadde fiskebein både i mageregionen og ved siden av kroppen (Jonsson 1986).

Det kom klart fram at fisk ble plassert i beholdere ved siden av den døde i form av stuinger (Jonsson 1986:71). Opp til åtte arter kunne bli anvendt i disse, og med utgangspunkt i den anatomiske representasjonen og størrelsesdistribusjonen i fiskebeina, kan man anta at bare deler av stuingen lar seg gjenkjenne i det arkeologiske materialet (Jonsson 1986:71). Det er også mulig at bare visse deler av fiskene ble anvendt i tilberedelsen av maten.

Når det gjelder den aldersmessige distribusjonen av gjenstandene ser det ut til at det helst er eldre menn og yngre kvinner som er ”rikest” utstyrt (Larsson 1989a:219). Eldre kvinner har vanligvis lite eller ingen gjenstander med i graven, men enkelte av de eldre kvinnene på Bøgebakken og Skateholm II er derimot gravlagt på kronhjortgevir. De aller minste barna er også gjerne godt utstyrt (Meiklejohn *et.al.* 2000:230).

Sammenligning mellom Skateholm I og Skateholm II viser at mengden gravgods også varierte gjennom tid. Majoriteten på Skateholm I er gravlagt uten eller kun med en gjenstand, mens det på det eldre gravfeltet er flere graver med gravgods, flere gjenstander per person, og større variasjon i gjenstandsmaterialet (Larsson 1989a:219).

De aller fleste av gravene på Bøgebakken inneholdt oker, men fordelingen i gravene varierer. Okeren oppviser en stor variasjon i farge og intensivitet, noe som kan ha sammenheng med oppvarmingstemperaturen i framstillinga (Kannegaard Nilsen og Brinch Petersen 1993:78). På Skateholm-lokalitetene hadde et stort antall graver oker, men fordelinga varierer også her. Mens okeren i noen graver fullstendig dekker skjelettet, er den som oftest begrenset til visse områder på kroppen.

Ettersom den finnes både over og under skjelettet, har det vært vanlig å anta at okeren også har vært anvendt på klærne de døde ble gravlagt i (Kannegaard Nilsen og Brinch Petersen 1993:78), i tillegg til å ha spilt en rolle i selve gravritualet.

Det har tidligere blitt gjort forsøk på rangering av sosial status og hierarkier på basis av gjenstandsmaterialet i gravene (Clark og Neeley 1987). Det virker tydelig at flere vanskelige problemstillinger oppstår i forsøket på å kategorisere individene i ulike statusklasser basert på gjenstandsmaterialet. Hvordan skal man evaluere gjenstander som opptrer innenfor en naturalieøkonomi og er basert på råvarene som eksisterer i nærheten av bosetningene? Hvordan forklare at de eldste, som man skulle anta har opparbeidet seg en høyere sosial status gjennom et langt liv, gjerne har “fattige” graver, mens små barn og hunder har noen av de “rikeste” gravene? En forklaring kan være at gjenstandene slett ikke gjenspeiler sosial status, men heller var rekvisitter de levende benyttet seg av i produksjon og reproduksjon av holdninger og verdier.

4.3.8 Andre konstruksjoner

Fra Skateholm II er to husstrukturer publisert; det dreier seg her om konstruksjon 15 og 24. Konstruksjon 15 er foreløpig bare delvis publisert. Denne er tolket som en stolpekonstruksjon plassert over et nedsenket ovalt gulv, og er plassert i en del av gravfeltet som har få graver (Strassbourg 2000:250). Øst for konstruksjon 15 ligger grav XVIII og XIX, henholdsvis en kremasjon og en hundegrav. Disse to gravene markerer den østlige avgrensningen av gravfeltet.

Konstruksjon 24 er av adskillig mer sammensatt karakter (Larsson 1988a). Denne ligger sentralt plassert på gravfeltet, og har en størrelse på 3,9 x 3,8 meter. Konstruksjonen framstod som en nærmest rektangulær mørk avfarging, avgrenset av et intenst rødfarget belte. Dette beltet var 30 cm bredt og 10 cm dypt i snitt. Huset er tolket til å ha bestått av en lett trelamme som var overtrukket med skinn som rakk ned til bakken og som jevnlig ble farget av oker. Regnvann kan deretter ha vasket okerfargen ned i området rundt huset slik at det okerfargete beltet oppstod (Larsson 1988a:16). Et lag sotfarget sand, som var opp til 15 cm dypt, dekket mesteparten av området inne i konstruksjonen, i dette området var det mulig å spore minst 4 stolpehull som antagelig er rester etter den takbærende konstruksjonen. Funnmaterialet bestod av flint, bein og noen få steinartefakter. Flintmaterialet var konsentrert til den nord-vestlige delen av huset, i en sektor der et rektangulært okersjikt ligger under det sotblandete laget. I tillegg ble flintkonsentrasjoner funnet innen mindre områder i det ytre okerfargete beltet. Disse konsentrasjonene ser ut til å være resultat av intensjonell nedlegging (Larsson 1988a:11). Beinkonsentrasjoner, hovedsakelig av ål men også av pattedyr som villsvin, ble også påtruffet i dette beltet, og flere av beina lå i anatomisk riktig posisjon. Dette tyder på at muskulatur og sener var

intakte ved nedleggelsen (Larsson 1988a:11). Mens ål er heller dårlig representert i materialet fra bosetningslaget, ble relativt store mengder påtruffet i hele konstruksjonen (Larsson 1988a:16).

Konstruksjon 24 bryter raden med graver som er plassert langs bakkekammen i nord-øst/sør-vest retning. Avstanden mellom konstruksjon 24 og de nærmeste gravene er ikke mer enn 1,5 meter i vestlig retning (grav XXII) og 2 og 1,5 meter i nord-østlig og østlig retning (henholdsvis grav V og XVII). At konstruksjonen er plassert så regelmessig midt i gravfeltet uten å berøre gravene kan tyde på at konstruksjonens oppbygging og funksjon har vært relatert til gravfeltet. Det er rimelig å anta at anleggelsen av konstruksjon 24 ville ha forstyrret, eller i det minste berørt, noen av gravene hadde den ikke vært plassert intensjonelt på gravfeltet i forhold til gravenes plassering. Både typologi og stratigrafi har vist at huset er av samtidig alder som bosetningen på Skateholm II (Larsson 1988a:13).

Konstruksjon 10 på Skateholm I (Larsson 1985) framstod som en meget mørk avfarging i den lysere sanden, og som var rundt 10 x 6.5 meter stor. 23 avfargninger innenfor denne konstruksjonen har blitt tolket som stolpehull, tre ildsteder har blitt påvist. Ett av disse er av senere opprinnelse, formodentlig bronsealder. En sein-mesolittisk grav ligger under kulturlaget som utgjør bunnlaget i konstruksjonen, og indikerer at konstruksjonen er anlagt etter at gravfeltet var tatt i bruk (Larsson 1985:201). Huset hadde nedgravd gulv, og i arbeidet med å grave ut gropen for huset, har kraniet og venstre skulder hos den gravlagte blitt fullstendig ødelagt.

I fyllingen i huset ble hele 49.300 stykker bearbeidd flint funnet, dette veide til sammen 173 kilo (Larsson 1985:203). Konsentrasjoner av bearbeidd flint kan lokaliseres til den sørlige halvdelen og sentrale delen av konstruksjonen, mens de norvestlige og nordøstlige delene av huset mangler flintavslag. Distribusjonen av flint samsvarer med artefakspredningen for øvrig, som bestod av kjerner, tverrpiler og flekkeskrapere (Larsson 1985:203).

4.4 Oppsummering

De sein-mesolittiske gravene kjennetegnes av at de er anlagt i nær tilknytning til bosetninger, og at de oppviser en stor variasjon.

Et gjennomgående trekk ved de sør-svenske og danske boplassene er at graver og bosetning har en nær lokaliseringmessig relasjon. Så å si alle graver er plassert i umiddelbar nærhet til, eller innenfor, selve boplassen. Dette er spesielt tydelig på Skateholm-lokalitetene og Bøgebakken, men ser ut til å ha vært tilfelle for de fleste

gravlokaliteter fra denne perioden. Dette tyder på at det har vært en nær interaksjon mellom levende og døde i disse samfunnene.

Selv om enkelte tendenser i forholdet mellom kjønn, alder, posisjoner og gravgjenstander kan utledes av materialet, er det likvel vanskelig å se konkrete sammenhenger innenfor disse tendensene. Den store variasjonen kan være en begrensning for muligheten til å observere repeterende mønstre i materialet, og dermed også til å utlede en generell forståelse av de sosiale prosessene som ligger til grunn for gravmaterialet.

For å ha mulighet til å oppnå en forståelse om meningsinnholdet bak variasjon har Liv Helga Dommasnes (1991) argumentert for en økt konsentrasjon rundt enkelte elementer i variasjonen, elementer som det umiddelbart synes mulig å tolke på tvers av tid. Mens variasjonen i seg selv må oppfattes som meningsbærende, er det samtidig nødvendig å fokusere på enkelte ”kjente” eller ”meningsfylte” symboler i tid og rom, for slik kanskje å oppnå at mer utydelige strukturer i fortidige samfunn trer fram.

Spesielt på bakgrunn av at rent empiristiske og ”objektive” metoder ikke har vist seg mer egnede for å komme nærmere en forståelse av de sosiale strukturene som både formet av og formende for den materielle manifestasjonen av gravritualene (se for eksempel kritikken til Parker Pearson 1982), er jeg av tilbøyelig til å være enig med Dommasnes.

I de neste to kapitlene vil jeg derfor med utgangspunkt i enkelte elementer av gravskikken forsøke å komme nærmere en forståelse av hvordan den sterke interaksjonen og variasjonen både var resultat av, og forutsetning for, den ideologiske diskursen i disse samfunnene. Med andre ord vil fokus for de neste to kapitlene være en undersøkelse av hvordan gravene og handlingene tilknyttet gravritualene kan forstås som *medium for opprettholdelse og endring av den sosiale virkelighet*.

KAPITTEL 5

VARIASJON OG INTERAKSJON: DØDE I DE LEVENDES VERDEN

[Death] becomes a focal point for social integration. Death, and the rituals surrounding it, is [sic] far more to do with the living than the dead. By making death into a social occasion societies elaborate its social significance and connect death in various ways to the renewal or regeneration of life (...) (Tilley 1996:215).

5.1 Innledning

I kapittel 2 ble det konkludert med at den kulturelle grammatikken som er tilstede i et samfunn må oppfattes som grunnlaget for handling, og at denne er en konstant tilstedeværende faktor for konstitusjonen av sosiale relasjoner.

Kapittel 3 viste at ritualer må behandles som en prosess for differensiering av omgivelser, som igjen skjer på bakgrunn av den kulturelle grammatikken og den sosiale diskurs. Ritualisering oppstår som svar på et problem, en situasjon eller hendelse. Samfunnets møte med døden er en slik hendelse.

I kapittel 4 ble gravmateriale fra tre store gravfelt fra Skateholm i Sverige og Vedbæk i Danmark presentert. Materialet synes å vitne om en sterk interaksjon mellom levende og døde, samtidig som det oppviser en stor variasjon i hvordan de døde har blitt behandlet og hvordan gravritualene har blitt utført.

I dette kapittelet ønsker jeg å komme nærmere den ideologiske diskursen slik den kommer til uttrykk gjennom lokalisering og organisering av gravfelt og bosetning på disse lokalitetene. Hvordan kan disse faktorene fortelle noe om relasjonen mellom levende og døde og den sosiale diskursen som var tilstede i samfunnet?

I det neste kapittelet vil jeg fokusere nærmere på hvordan graven, behandlingen av den døde og ritualene utført i forbindelse med gravleggelsen har vært ledd i strategier for kommunisering av mening og forhandling av sosiale relasjoner.

I det følgende vil jeg først foreta en nærmere undersøkelse av den kulturelle grammatikken og de pågående sosiale diskurser slik de kommer til uttrykk gjennom, for det første, gravfeltenes og bosetningenes relasjon, og, for det andre, gjennom gravfeltenes interne organisasjon. Gjennom en diskusjon av den lokaliseringmessige og organisatoriske relasjonen mellom det levende samfunn og de døde vil jeg vise at de døde

har blitt anvendt som redskaper i forhandling av sosiale relasjoner, og at de ulike strategiene bak anvendelsen fører til et variert materielt uttrykk for den sosiale diskursen.

5.2 Framgangsmåte

For å komme nærmere en forståelse av forholdet mellom de døde og de levende vil jeg i dette kapitlet nærme meg grav- og bosetningsmaterialet fra Skateholm og Bøgebakken på flere plan, og gå dypere inn på enkelte utvalgte trekk ved dette materialet (Dommasnes 1991, Parker Pearson 1993)

For det første vil den *lokaliseringmessige relasjonen* mellom tilholdsstedene til de levende og døde undersøkes. Hvordan er gravene plassert i forhold til terreng og hav? Kan de oppfattes som separate, formelle gravsteder eller var de en integrert del av bosetningene? Hvilken relasjon har gravene til andre strukturer, som boliger? Er lokaliseringen knyttet til praktiske og funksjonelle hensyn, eller var lokaliseringvalget påvirket av ideologiske styringsmekanismer? Ettersom gravene ikke kan oppfattes som løsrevet fra de levendes verden, har denne delen av analysen sitt utgangspunkt i ønsket om å relatere gravene til en videre konkret kontekst (jevnfør diskusjonen i kapittel 2.3).

For det andre vil den *organisatoriske relasjonen* mellom levende og døde undersøkes. Hvordan er gravene organisert innbyrdes på gravfeltet? Er det mulig å observere repeterende trekk eller mønstre i organiseringen? Hvilken effekt kan man ha ønsket oppnådd gjennom organiseringen av gravene? Denne delen av undersøkelsen bunner i nødvendigheten av å se gravene forhold til helheten de inngår i, og ikke isolert fra hverandre.

Min intensjon med denne undersøkelsen er ikke å komme fram til en klar og fullstendig tolkning av de sein-mesolittiske samfunnene gjennom gravmaterialet – langt derifra. Mens det er enkelt å påpeke at et gravmateriale må være mettet av mening, er det langt vanskeligere å finne ut hva denne meningen var. Gjennom tilnærmingen som ble presentert i kapittel 2 og 3 håper jeg i dette og i neste kapittel å komme fram til *fragmenter* av den sosiale diskursen. Tolkninger vil alltid være avhengige av det teoretiske utgangspunktet materialet betraktes fra; denne undersøkelsen må derfor anses som en forsøksvis anvendelse av én teoretisk tilnærming på dette materialet.

5.3 Lokaliseringmessig relasjon

Gravenes lokalisering kan sees fra to perspektiver: før det første i forhold til landskapet, og for det andre i forhold til det levende samfunnet.

I det følgende vil jeg først se nærmere på gravenes plassering i forhold til landskapet; her vil forholdet mellom den mentale forestillingsverden og hav og land settes i fokus. Deretter vil gravenes lokalisering i forhold til samfunnet bli undersøkt. Her vil gravene som *separate gravsteder* og *territoriale markører* bli diskutert.

5.3.1 Gravfeltenes lokalisering i relasjon til landskapet

De fleste kjente mesolittiske bosetninger i Sør-Skandinavia er kystnære. Det er også her gravene er funnet.

Jimmy Strassbourg (2000:234) argumenterer for at gravfeltene intensjonelt ble plassert på lavereliggende øyer og nes for å bli oversvømmet av havet. Han trekker paralleller til skikken med gravlegging i båter som også var i anvendelse i denne perioden. Ideellt skulle havet sluke den ”farlige udøde”. Det samme prinsippet overfører han på Skateholm-lokalitetene og Vedbækfjorden. Han framholder at gravene var ”purposefully located on low-lying islets and headlands in order for powerful beings of the unknown depths to devour, slowly, but surely, the sinister undead and then guide them to the right destinations” (Strassbourg 2000:234).

Strassbourgs argumenter er basert på hans oppfatning av gravfeltene som separate institusjoner som ikke har direkte tilknytning til regulære bosetninger (Strassbourg 2000:238). I forrige kapittel ble den nære lokaliseringmessige relasjonen mellom bosetninger og graver i de sein-mesolittiske samfunnene påpekt. Som vi senere skal se, kan dette forhold tyde på at gravene var en daglig tilstedeværende del i de levendes forestillingsverden. Gravfeltenes lokalisering kan derfor ikke forstås som å være isolerte fra bosetningene. Dette betyr at det er først og fremst gjennom lokaliseringen av *bosetningen* en nærmere forståelse av lokaliseringen av gravene kan oppnås.

Med utgangspunkt i en subsistens som i stor grad var basert på marine ressurser (Brinch Petersen 1990, Rowley-Conwy 1998) ville det være naturlig å velge en så strandnær bosetning som mulig. Skateholmlagunen og Vedbækfjorden var områder der ulike biotoper møttes samtidig som bosetningene lå i et beskyttet miljø (Jönsson 1988, Larsson 1984, 1988c, 1989c). Lokaliseringen av bosetningene og gravene kan således forstås ut fra subsistensmessige og praktiske årsaker.

Både på Skateholm og i Vedbækfjorden fikk den raske havstigningen i sein boreal og tidlig atlantisk tid imidlertid store konsekvenser for de økologiske forholdene (kapittel 4.3.1). Endringene var så drastiske at fra en generasjon til den neste kunne man fiske over områder som tidligere var områder der man gravla sine døde (Larsson 1995:102). Senking

av en båt på en lokalitet etter oversvømmelse (Brinch Petersen 1990b) kan indikere at kunnskapen om beliggenheten til de eldre bosetningene og gravene som allerede var slukt av havet ble overført fra generasjon til en annen. Til tross for endringene i havnivået, og erkjennelsen av dem, tyder altså utviklingen på Skateholm og i Vedbæk på at lokalisering av bosetningen så nært havet som mulig ble etterstrebet.

Lars Larsson (1995:102) stiller derfor spørsmål om lokaliseringen kanskje kan forstås som ledd i en strategi for opprettholdelse av den *sosiale* virkelighet i møtet med den stadig endrende *økologiske* virkelighet. Mens man lenger sør på kontinentet så framveksten av sterkere territorielle markeringer på grunn av neolittisering, kan man i det mesolittiske Sør-Skandinavia forestille seg en territoriell markering også rettet mot endringene i naturmiljøet. Gravfeltene og bosetningene kan ha blitt anvendt som en slags ”buffer” mot endringene som truet den sosiale og mentale verden (Larsson 1995:102). Når en boplass og de tilhørende gravene så ble oversvømt av havet, valgte man neste gunstige lokalisering som kunne romme en tilsvarende bosetning. Gjennom en videreføring av bosetningene i samme område og i samme landskapsmodus som generasjoner forut hadde levd i, ønsket man å markere sosial kontinuitet som en motvekt mot de fysiske endringene man opplevde rundt seg. På denne måten kan lokaliseringen av bosetningene og gravfeltene til strandsonen muligens relateres til både praktiske og mer symbolske årsaker. Det ene utelukker ikke det andre.

5.3.2 Gravfeltenes lokalisering i relasjon til samfunnet

Larsson har beskrevet den nære sammenhengen mellom bosetning og graver som ”burial around the house” (Larsson 1989a:213). Som Helena Knutsson (1995) påpeker, er det vanskelig å finne etnografiske analogier til denne tradisjonen blant nåtidens jeger-samler samfunn. Blant disse er det derimot vanligere at boplassen forlattes straks etter et dødsfall, da denne ansees som kontaminert for en viss periode. Tar man det store antallet graver og de massive forekomstene av bosetningslevninger i betraktning, ser det ikke ut til at dette har vært en gjennomgående praksis på Bøgebakken og Skateholm.

Gravene på Bøgebakken og Skateholm ble i likhet med gravene fra Höedic og Téviec (Péquart og Péquart 1954) i Frankrike og det store gravfeltet i Oleneostrovski mogilnik i Russland (Gurina 1956) tidlig betegnet som ”gravsteder” (for eksempel Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976), da for å understreke karakterforskjellene i forhold til de sparsomme forekomstene av enkeltgraver fra tidlig mesolittisk tid.

Hva definerer egentlig et gravsted? I følge Cambridge International Dictionary of English defineres "cemetery" som "an area of ground in which dead bodies are buried", mens Bokmålsordboka definerer "gravsted" som "område med graver". Innen arkeologisk terminologi innebærer begrepet at gravstedet er et avgrenset og formelt område for begravelse av de døde (Meiklejohn *et.al.* 1998:205). Med andre ord er gravsted noe mer enn bare et område for graver innenfor en bosetningskontekst: "Cemeteries therefore are more than multiple burials within the occupation debris of a living space" (Brinch Petersen og Meiklejohn *in press* b). Mye tyder på at det er nettopp dette som karakteriserer gravfeltene på Bøgebakken og Skateholm: de består av mange graver innenfor en bosetningskontekst.

Som det ble påpekt i kapittel 4, opptrer de sein-mesolittiske gravene alltid i bosetningskontekst (med Melby-graven som unntak). I Vedbæk-området er for eksempel graver påvist på samtlige lokaliteter som er grundig utgravd og dokumentert (Meiklejohn *et.al.* 1998:205). Gravene er både i Vedbæk og på Skateholm-lokalitetene i så måte tydelig innbefattet i kulturlagene de ligger i. De kan således ikke betegnes som formelle gravsteder *per se*.

De opprinnelige utgraverne av Bøgebakken og Skateholm (Albrethsen og Brinch Petersen 1975, 1976:3, Brinch Petersen pers.med., Larsson 1988c, 1989c) påpeker den massive forekomsten av levninger etter gjenstandstilvirkning, massiv tykkelse på kulturlagene, ekstensiv utbredelse av kulturlagene samt store mengder ildsteder, kokegroper og andre strukturer. En ren rituell anvendelse av lokalitetene kan vanskelig forklare disse forekomstene, selv om man tar i betraktning at ulike aktiviteter foregikk over lang tid ved disse anledningene. Man må i så tilfelle forestille seg at det har vært en intens rituell aktivitet i forbindelse med de relativt sjeldne gravleggelsene.

Sett i lys av at graver er et element som så å si alltid er tilstede på mesolittiske bosetninger, samt at bosetningskontekstene er massive, sammensatte, ekstensive og entydig tolket som faktiske bosetningslevninger, foretrekker jeg å tolke gravene som en integrert del av bosetningene. Den etter hvert ikke helt uvanlige forekomsten av graver i boplasskontekst viser at graver ikke var forbeholdt spesielle gravsteder, men at de er mer allment forekommende enn antatt for bare 20 år siden. Med andre ord var et tett forhold mellom levende og døde ikke uvanlig i denne perioden.

Materialet på Skateholm og Bøgebakken vitner om at dette var steder der både hverdagslige sysler og rituelle handlinger ble utført. Antallet graver her kan heller ha en sammenheng med hvor intensivt disse lokalitetene var i bruk enn med at gravfeltene som

fungerte som isolerte gravsteder (Brinch Petersen og Meiklejohn *in press b*, Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993:77). På mindre lokaliteter, som ser ut til å ha vært mer sporadisk anvendt, finner man gjerne også færre graver. I det godt undersøkte Vedbæk-området kan dette illustreres med de mange mindre lokalitetene med få graver og spredte skjelettdeler (for eksempel Brinch Petersen 1990b, Mathiassen 1946). Størrelsen på bosetningene på Skateholm og Bøgebakken kan tyde på en anvendelse som hovedbosted for regionale semi-sedentære grupper. Mens gruppen var samlet ble enkelte døde gravlagt, og utformet etter den til enhver tid eksisterende sosiale diskursen. Gjennom gravritualene ble kunnskapen om gravfeltene slik holdt i hevd, pleiet og videreformidlet til neste generasjon over flere hundre år

Gravfeltene på Skateholm og Bøgebakken ble i de første årene etter oppdagelsene gjerne sammenlignet med seinere megalittiske graver som *territoriale markører* (for eksempel Larsson 1984:34-35, 1988b:64-65), og ble dessuten behandlet som indikator på intensivering og økt kompleksitet mot slutten av mesolittisk tid (Clark og Neeley 1987). Tilkomsten av gravsteder ble satt i sammenheng med framveksten av grupper som var basert på arvelig tilhørighet. Tilhørigheten til gruppen baseres på tilgang til ressurser i et avgrenset område, og tilgangen til området legitimeres av forfedrenes fysiske tilstedeværelse gjennom gravstedene (Saxe 1970). Det fremste formålet til gravstedet er dermed ikke nødvendigvis gravlegging av befolkningen i seg selv, men å gjennomføre relativt hyppige gravleggelser for å opprettholde gravstedet som en territoriell markør (Larsson 1995:99).

En anvendelse av gravfeltene som territorielle markører forutsetter gjerne at gravene kan oppfattes og erfares av andre grupper. I motsetning til de megalittiske gravene er det ingen tydelige indikasjoner på at de sein-mesolittiske gravene framstod som lett gjenkjennelige i landskapet. Flere av gravene på Skateholm har imidlertid levninger etter stolpehull i de øvre delene. Disse kan tolkes som spor etter trekonstruksjoner som har stått oppå gravene. Enkelte av stolpehullene har avfargninger som tyder på at konstruksjonen har blitt brent i forbindelse med gravritualet, noe som understøttes av funn av kull fra trestokker i enkelte av gravene (Larsson 1988b:68). På den annen side har andre stolpehull ikke tegn til at konstruksjonene har blitt brent, og kan derfor ha fungert som markører av graven.

Selv om det ikke er tydelige tegn til at gravene har framstått som lett gjenkjennelige trekk i landskapet, viser sammenhengen mellom gravene og andre strukturer at gravfeltet har vært et viktig element i den sosiale virkeligheten til menneskene som gjorde bruk av

dette området. De sjeldne forstyrrelsene av allerede eksisterende graver i løpet av en lang brukstid vitner om en bevisst holdning til gravfeltets utforming som helhet, og at det eksisterte konkrete forestillinger om hvor det var mulig og tillatt å anlegge gravene.

Som diskutert i kapittel 3, må forholdet mellom kroppen og dens omgivelser oppfattes som dialektisk. Omgivelsene kroppen befinner seg i virker strukturerende for holdninger og handlinger, samtidig som handlingene strukturerer omgivelsene. Nærheten til, og bevisstheten om, de døde kan på denne måten ha vært en viktig del av struktureringen av den sosiale virkelighet. For de som anvendte området kan bevisstheten om tilstedeværelsen av gravene og forfedrene ha vært en legitim grunn for fortsatt anvendelse av, og kontroll over, området. Samtidig vil gravenes tilstedeværelse ha viderefremmet og forsterket gruppeidentitet og tilknytning til området.

Relasjonen mellom graver og bosetning kan også forstås som resultat av endringer i den samfunnsmessige strukturen innad i disse samfunnene. På bakgrunn av at samfunnene i denne perioden ble mer sedentære og mer ensidig fokusert mot marine ressurser er det ikke urimelig å anta at også den samfunnsmessige struktur ble mer sammensatt og dermed i større grad gjenstand for forhandling. Det kan ha blitt viktigere og mer nødvendig å definere og forhandle om sosiale relasjoner, og om hvordan samfunnet som helhet skulle utvikle seg. Som diskutert i kapittel 3 ser døden ut til spesielt å være en hendelse som gjør sosiale relasjoner åpne for forhandling og redefinering. Integrering av gravene, og døden, i det levende samfunnet kan derfor gjenspeile en situasjon der det i større grad ble behov for virkemidler for posisjonering i, og påvirkning av, samfunnet. På denne måten kunne gravene anvendes i ulike forsøk på å endre forståelsen av den sosiale virkelighet, samtidig som de også var formet av denne forståelsen.

5.3.3 Gravenes lokalisering i relasjon til andre strukturer

De begrensede utgravingene på Henriksholm-lokaliteten nedenfor gravfeltet på Bøgebakken kunne bare avdekke forekomsten av ildsted i en av sjaktene (Brinch Petersen pers.med.). Kulturlagets karakter og gjenstandsmaterialet indikerte at boplassen, som ligger i umiddelbar nærhet til gravene på Bøgebakken, var av betydelig størrelse. På bakgrunn av utgravnings- og publiseringsomstendighetene er det imidlertid problematisk å trekke videre konklusjoner om sammenhenger mellom gravanlegginger og andre strukturer.

På Skateholm II tyder konstruksjon 24s plassering i gravfeltet (Figur 7, side 75), dens karakter og sammensetningen av gjenstandsmaterialet, på at den, i motsetning til det andre

huset fra dette gravfeltet, konstruksjon 15, har hatt en funksjon som var relatert til rituelle aktiviteter (se kapittel 4.3.8). Dette kan underbygges gjennom plasseringen av konstruksjonen midt i en rekke graver som ellers har en relativt linjær organisering. Larsson (1988a) fremmer flere tolkninger av denne konstruksjonen, blant annet som dødshus der de døde lå over en periode, som kenotaf, som lasarett for døende eller uhelberedelige syke, og som seremonielt område.

Den røde okeren som sannsynligvis har dekket taket kan ha vært en tydelig indikasjon på husets spesielle funksjon. For de levende må okeren, som er et trekk som forekommer i flesteparten av gravene ved Skateholm I og II (Larsson 1988c), ha vært en klar assosiasjon til gravritualene og døden.

Forekomsten av ål, som ellers er sparsomt tilstede i bosetningslaget (Larsson 1988a), tyder på at spesielle former for føde har blitt inntatt i huset. Ål er en fiskeart som kan relateres til gravritualene; i 7 av de 13 gravene der fiskerester er tolket som levninger etter rituelle aktiviteter er ål tilstede (Jonsson 1986). Forekomstene av dyrebein i korrekt anatomisk posisjon viser at huset har vært under oppsyn eller har hatt begrenset adgang ettersom hunder og ville dyr ikke har kommet til beina etter at de ble lagt ned.

I huset ser det ut til at det har vært reguleringer på adferd. Tilvirking av flintredskaper har funnet sted i et tydelig avgrenset område inne i huset, og noe av flintavfallet ble plassert på yttersiden av huset i spesielle deponeringer. En melketann ble funnet i husets sentrale del. Strassbourg (2000:249) understreker at tenner i antropologisk sammenheng sjelden blir kastet, men at de må deponeres etter visse regler. Dette kan antyde at også tannen har en intensjonell plassering.

Konstruksjonen ser ut til å ha vært underlagt sterke restriksjoner, både på hvordan og hvilke handlinger som skulle utføres, og på hvilke dyr og gjenstander som skulle anvendes og deponeres. Disse klare restriksjonene kan tyde på at det har foregått rituelle handlinger her. Som diskutert i kapittel 3, er et kjennetegn for ritualer at de ofte nettopp er differensierte og kontrasterende i forhold til andre handlinger.

På Skateholm I ligger konstruksjon 10 sentralt plassert på gravfeltet med den største ansamlingen av gravene på vestlig side av huset (Figur 9, side 79). Huset, som har vært av betydelig størrelse, ser ikke ut til å kunne oppvise trekk av rituell karakter i samme grad som konstruksjon 24 på Skateholm II. Distribusjonen av flint og flintgjenstander er ikke like begrenset til enkelte deler av huset som i konstruksjon 24, men er mer generelt fordelt i de sørlige og sentrale delene. Også flintredskapene har en generell distribusjon. Dette huset ser ut til å ha hatt en annen relasjon til gravene enn konstruksjon 24. Selv om det

ikke er sikre indikasjoner i selve konstruksjonen eller i gjenstandsmaterialet på at huset har hatt en rituell funksjon, indikerer beliggenheten at det likevel kan relateres til gravfeltet.

Kan det tenkes at dette har vært et hus for beboelse, til tross for at gravene nærmest ligger direkte utenfor husveggene? Størrelsen kan indikere at dette huset har vært beregnet til å romme større grupper mennesker, kanskje ved anledninger der ellers spredte grupper samles (Larsson 1985:206). Husets plassering kan ha vært en resultat av en strategi for tydeliggjøring av gruppens felles identitet for deltagerne gjennom en nær forbindelse til gravene og forfedrene. Ved enkelte situasjoner, som inngåelse av ekteskap, avgjørelse i en konflikt eller samling til visse tider av året, kan en sterk vektlegging av identitetsbærende elementer ha vært en viktig strategi for enkelte grupper innad i samfunnet for å vektlegge felles identitet og underkommunisere forskjeller og konflikter. De døde kan på denne måten ha blitt anvendt som mediator for de levende.

5.3.4 Lokalisering av de døde i de levendes verden

Lokaliseringen av bosetningene og gravene direkte til strandsonen har antageligvis hatt praktiske, men sannsynligvis også mer ideologiske, årsaker. Det er grunn til å tro at den stadige havstigningen har vært merkbar for menneskene, og dermed ført til endringer i hvordan menneskene oppfattet, og forholdt seg til, naturmiljøet. Endringene i forholdet mellom hav og land kan ha utløst et behov for mottiltak av mer symbolsk og ideologisk karakter, uten at vi i dag er i stand til å oppnå en presis forståelse av hvordan dette kom til uttrykk.

Gravene er tilsynelatende alltid knyttet til en bosetningskontekst. Det er ingen grunn til å anta at at gravfeltene, og enkeltliggende graver, ble anlagt på egne rituelle lokaliteter. Det ser derimot ut til at det har vært en vanlig praksis å integrere rituelle aktiviteter, spesielt i tilknytning til døden, på de stedene man oppholdt seg. Dette kommer også til uttrykk gjennom lokaliseringen av huskonstruksjoner, hvorav enkelte sannsynligvis kan knyttes til mer rituell adferd, i de sentrale delene av gravfeltområdet.

I kapittel tre ble det lagt vekt på at ritualet er strukturerende for, og strukturert av, relasjoner mellom mennesker, og at dette er spesielt kommer til uttrykk i gravritualet. På bakgrunn av dette, og det mer mellom-menneskelige aspekt av vi er knyttet til våre nærmeste, er det ikke urimelig å anta at gravritualene som ble utført på disse bosetningene kan ha ført til at gruppen har følt en særlig tilknytning til området, samtidig som gruppeidentiteten ble styrket gjennom tilstedeværelsen av de døde. Dette må også sees i lys av den større sosiale konteksten, der økt regional gruppering og kontakt kan ha ført til

større press på landområder, som igjen kan ha ført til at en nær relasjon til de døde ble viktigere. For menneskene som bebodde disse områdene må gravene ha utgjort en vesentlig del av ”den kollektive hukommelse” (Wangen 1999:198). Gjennom opprettholdelse av bosetninger og gravfelt og utøvelse av ritualer ble holdninger om hvor det til enhver tid var riktig, og mulig, å anlegge gravene holdt i hevd og videreformidlet, samtidig som gravfeltene også var med på å utforme den sosiale virkeligheten.

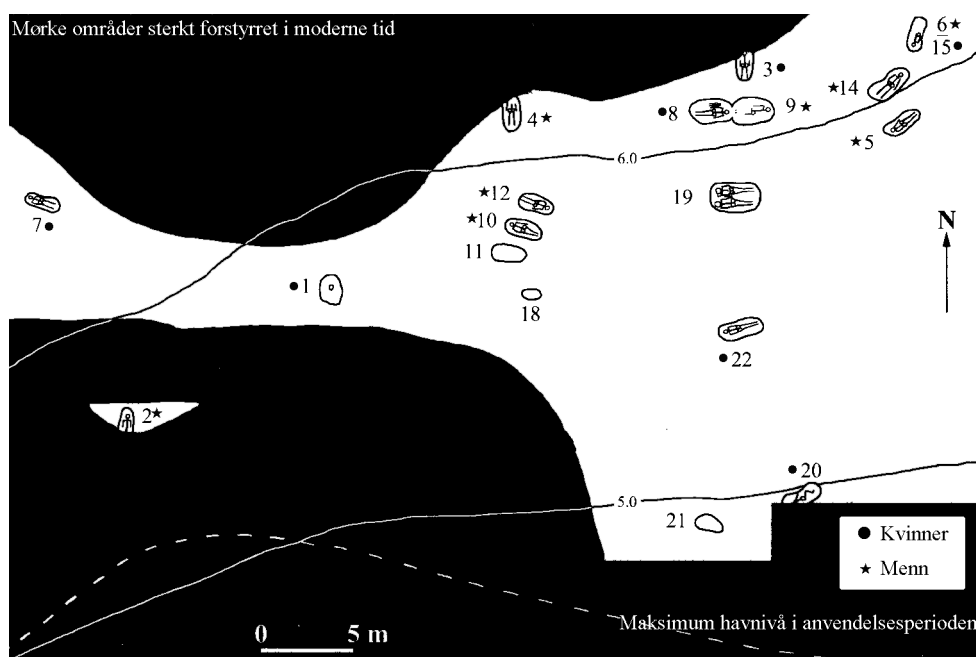
Mye tyder på at en intensivering av den sosiale diskursen fant sted i denne perioden. Dette kan ha sammenheng med økende sedentaritet og økende regionalisering, økte innflytelser utenfra, mer ensidig orientering mot en marin økonomi og økt behov for koordinering av subsistensmessige aktiviteter. Den store variasjonen i gravmaterialet og den nære sammenhengen mellom graver og bosetning kan forklares med at gravene og ritualene tilknyttet gravleggingene ble viktigere som arenaer for forhandling av makt og utforming av sosiale relasjoner, samt for påvirkning av den større samfunnsmessige utviklingen. I denne sammenhengen kan gravene ha vært viktige medier for ulike gruppers uttrykkelse av ønsker og intensjoner for utformingen av den sosiale virkelighet, og dermed blitt integrert i de levendes verden. Gravfeltene var på denne måten både resultat av den sosiale situasjonen og ressurs for ulike forsøk på å påvirke sosiale relasjoner.

5.4 Organisatorisk relasjon

Det har flere ganger blitt hevdet at posisjoneringen av gravene innen gravfeltene har en spesiell mening, eksempelvis ”different groupings can be discerned by a simple look at the distribution of graves within Skateholm I” (Larsson 1989a:214, se også Albrethsen og Brinch Petersen 1976:7, Larsson 1990a:154). Strassbourg (2000) har forsøkt å utføre en omfattende analyse av gravdistribusjonen. Mens han tolker sammensetningen av gravene som styrt av visse prinsipper for korreksjon og ufarliggjøring av spesielle individer, vil jeg i den følgende diskusjonen argumentere for at gravfeltenes sammensetning kan forstås som resultat av diskurser som til ulik tid og på ulikt sted har fokusert på ulike sosiale og organisatoriske aspekter. Variasjonen i gravmaterialet vil derfor gjenspeile endringer i hva som var gjenstand for forhandling og hva som var prioritert i den sosiale diskursen.

5.4.1 Bøgebakken

Det mest iøyenfallende trekket ved Bøgebakken er at det ser ut til å ha vært en primær orientering av gravene i øst-vest retning (Figur 6). Videre er de fleste gravene konsentrert til området langs 6-meterskurven, der de er parallelt plassert i flere rader.

Figur 6. Bøgebakken. Gravfeltet (etter Strassbourg 2000:263))

Mot vest består den første raden av grav 10, 11, 12 og 18. Gravene ligger nært inntil hverandre og er tilnærmet parallelle. Disse gravene tilhørte to menn mellom 40 og 60 år, mens en grav var tom og et nyfødt barn var lagt i den siste. De to mannsgravene og den tomme graven inneholder alle gravgods i form av redskaper som flintflekker, beinsyl og kjerneøks. Både den tomme graven og den tilstøtende grav 10 inneholdt horn fra kronhjort.

Ettersom slike redskaper er et gjentakende trekk ved mannsgraver er det rimelig å anta at den tomme graven også har tilhørt en mann som på et tidspunkt etter gravlegging har blitt gjenoppgravd (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:9). Bare barnegraven var uten gravgods, men inneholdt i likhet med de andre tre gravene oker. Denne var distribuert rundt skjelettet, slik okeren er fordelt hos barna på dette gravfeltet.

Også gravene i den neste raden mot øst, grav 8, 9, 19 og 22, er plassert parallelt i forhold til hverandre. I denne raden er en ung kvinne med et spedbarn (8), en voksen mann (9), to voksne med et barn (19) og en eldre kvinne (22) gravlagt. De tre førstnevnte gravene inneholdt alle gjenstander og oker, mens den eldre kvinnen hadde kronhortegevir under hode og skuldre men ingen oker. I grav 8 og 19 finner vi de to gravene på Bøgebakken der de døde har fått med omfattende dekorasjoner av tannperler.

Den tredje raden mot øst består av grav 5 og 14. Disse er to voksne menn som begge er utstyrt med flintflekker på hoftene og oker rundt hode og kropp. Muligens kan grav 15 tilhøre denne gruppen. Denne graven er imidlertid sterkt forstyrret av en gjennomgraving

av grav 6 og et revehi, og bestod derfor bare av spredte okerflekker og beinfragmenter (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:9). Graven har opprinnelig inneholdt en kvinne med et spedbarn, antageligvis uten gjenstander.

Ut fra denne gjennomgangen kan følgende karakteristikk for gravene sentralt på gravfeltet oppsummeres. Det er et stort flertall av menn i denne gruppen; to kvinner er gravlagt i sentrum av området, flankert av mannsgraver på begge sider. Av 12 graver med gravgods på hele feltet finner vi 10 her. De døde er gravlagt med oker og gjenstander eller perler. Alle graver med flere individer er lokalisert på dette området. Alle tre graver med kronhjortegevir er i dette området.

Nord for den sentrale gruppen graver finner vi grav 4, 3 og 6. Disse er de eneste gravene i dette området som tydelig avviker fra normen om orientering i øst-vest retning. Gravene har tre individer med ulik alder, to menn; en kraftig bygget 40-60 år (6), en mindre og yngre mann i voksen alder (4), og en kvinne i 40-50-åra (3). Gjenstandene disse individene fikk med seg i gravene er variert. De to mennene har fått med seg redskaper i form av hjortetakksøks samt flintflekker i grav 6 og flinteggdolk samt tannperler av villsvin i grav 4. Kvinnen hadde derimot ingen gjenstander, men oker rundt hoftene.

Ser man bort fra okeren og forekomsten av typiske gravgjenstander i mannsgravene, er den eneste fellesnevneren at to av individene, i grav 3 og 6, har hatt brukket ryggstøyle mens de levde (Albrethsen og Brinch Petersen 1975:27-28). En slik skade kan ikke avkreftes eller bekreftes i grav 4 da dette skjelettet var sterkt skadet. Vi har imidlertid en fjerde grav som er orientert i nord-sørretning; det dreier seg om grav 2 som ligger i et område som ellers ble sterkt ødelagt under utbygging. I denne graven fant man de bevarte restene av overkroppen til en 50-årig mann, som hadde gikt i ryggstøyle, nærmere bestemt i halsvirvlene (Albrethsen og Brinch Petersen 1975:25). Vi har altså ryggskader påvist i beinmaterialet hos tre av de fire individene som er plassert etter en nord-sørorientering. Uten å å trekke bastante konklusjoner basert på et så fragmentarisk materiale som dette, kan det likevel være tenkelig at dette kan ha vært en faktor for gravleggingen. Visse patologiske tilstander som var synlige for omgivelsene, slik som ryggskader, vil ha krevd en spesiell behandling av disse individene når de var i live, og kan igjen ha blitt reflektert i gravleggelsen. En del av individene som ble gravlagt på gravfeltet kan ha for eksempel vært mer immobile i live og derfor oppholdt seg over lengre tid på den større bosetningen, og dermed også blitt gravlagt her etter egne retningslinjer.

Utenom det sentrale området finner vi spredte graver mot vest og sør. Disse ser ikke ut til å ha noen spesiell orientering og består av en eldre mann (2), et ungt individ under 20

(7), to unge kvinner (1 og 20) og et spedbarn (21). Selv om områdene disse gravene ligger i er sterkt berørt av moderne forstyrrelser, skiller disse gravene seg ut i forhold til de resterende gravene. Ingen andre graver på gravfeltet inneholdt unge kvinner gravlagt alene, og samtlige av disse gravene var uten gravgods. I bare en grav forekommer oker (7). I denne gruppen finner vi også den eneste graven der personen er plassert i en avvikende posisjon, nemlig kvinnen i hockerposisjon i grav 20.

På bakgrunn av denne gjennomgangen av organiseringen av gravfeltet på Bøgebakken kan det se ut til at det eksisterte tre forskjellige moduser for gravlegging. Sentralt på gravfeltet finner vi gravene med flest gjenstander, en homogen posisjonering og orientering i øst-vestretning, en overvekt av menn, og de to mest sammensatte gravene med flere individer. Nord for disse finner vi en gruppe graver med mindre gravgods som er orientert i nord-sør-retning. Denne gruppen består av begge kjønn, men alle tilhører de eldre aldersgruppene. Flere har vært bevegelseshemmet. Til sist har vi en gruppe graver i de mer perifere områdene av gravfeltet. Disse har heterogen posisjonering og orientering, er uten gjenstander og flertallet er uten oker. Individene tilhører begge kjønn, men er hovedsakelig unge personer.

Disse tre ulike modusene antyder tilstedeværelsen av en struktur der minst tre sosiale kategorier fremheves i den sosiale diskursen.

For det første menn. Disse dominerer den sentrale og romlig strukturerte gruppen graver. Den entydige orienteringen av gravene i denne sentrale gruppen kan være resultat av et ønske om å understreke denne gruppen som enhetlig, samtidig som den ble differensiert fra gravene i de andre gruppene.

For det andre en gruppe med muligens bevegelseshemmede. Også denne gruppen er dominert av menn, men disse er heller gravlagt nord-sør enn øst-vest. Plassering og orientering indikerer at denne gruppen individer var ment å differensieres fra de døde sentralt på feltet, samtidig som plassering på gravfeltet tyder på at de også skulle uttrykke en relasjon til den sentrale gruppen. Alle graver med gjenstander finner vi i disse to gruppene, med flest og mest sammensatte gjenstander i den første gruppen.

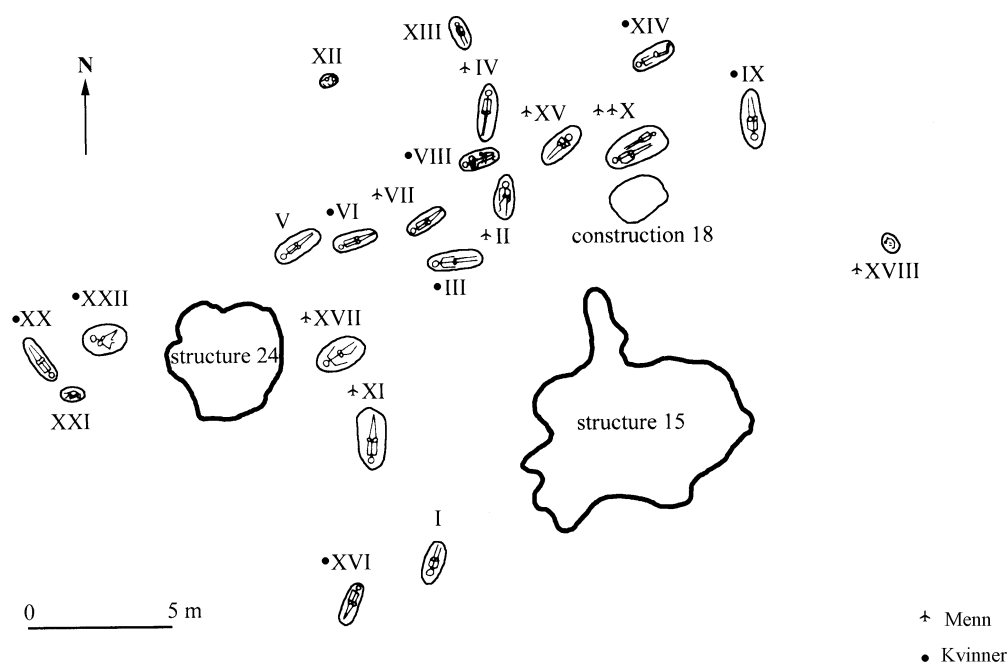
Den siste gruppen er mer sammensatt, og består av kvinner, menn, og barn, men med flest unge personer. Her er det lite oker og ingen gjenstander.

Selv om menn dominerer de sentrale kategoriene, ser vi at også barn, kvinner med barn og to eldre kvinner er gravlagt her. Med andre ord har ikke menn eksklusiv rett til denne lokaliseringen. Dette antyder at det foregikk diskurser om ulike kriterier som ga posisjon i samfunnet.

I samfunn der erhvervsaktiviteten sentreres rundt en økonomi som åpner for ”delayed return”, slik som kan ha vært tilfelle for de marint orienterte sein-mesolittiske samfunnene (Blankholm 1987:155), ser man gjerne at eldre menn utøver økt kontroll over kvinner: ”Ideologies of domination are developed, especially in ritual contexts, in which the substantial real control that in immediate-return systems women enjoy over their own sexual and reproductive capacities and their own labour is increasingly denied” (Barnard og Woodburn 1991:29). Lokaliseringen av gravene der denne kategorien av menn framstilles som dominerende, kan settes i sammenheng med et ønske om å begrunne og forsterke deres utøvelse av økt kontroll over spesielt kvinner i samfunnet.

5.4.2 Skateholm II

I motsetning til Bøgebakken der gravene er anlagt i skrånende terreng er langt de fleste gravene på Skateholm II anlagt langs en bakkekam som utgjorde høyeste del av den lille øya bosetningen var anlagt på. Gravene er hovedsakelig orientert langs denne, det vil si i nord-nordøst/sør-sørvest-retning, men orienteringen er ikke like homogen som den er i den sentrale gruppen på Bøgebakken (Figur 7).

Figur 7. Skateholm II. Gravfeltet (etter Strassbourg 2000:257)

Dette området inkluderer de fleste som ble gravlagt på dette gravfeltet. Gravene omfatter både menn og kvinner, som, med unntak av to individer, kvinnen i XX og mannen i XV,

som begge var mellom 18 og 20 år, var voksne eller eldre personer i en alder av 30 til 60 år. Ingen barn ble gravlagt på dette sentrale området av gravfeltet.

Innenfor dette området av gravfeltet ser det ut til at det også eksisterer mindre grupperinger. Spesielt tydelig er konsentrasjonen av menn midt på feltet og de to kvinnene og en hund som er gravlagt lengst i vest på gravfeltet og vest for konstruksjon 24, som er tolket som et hus for rituelle aktiviteter.

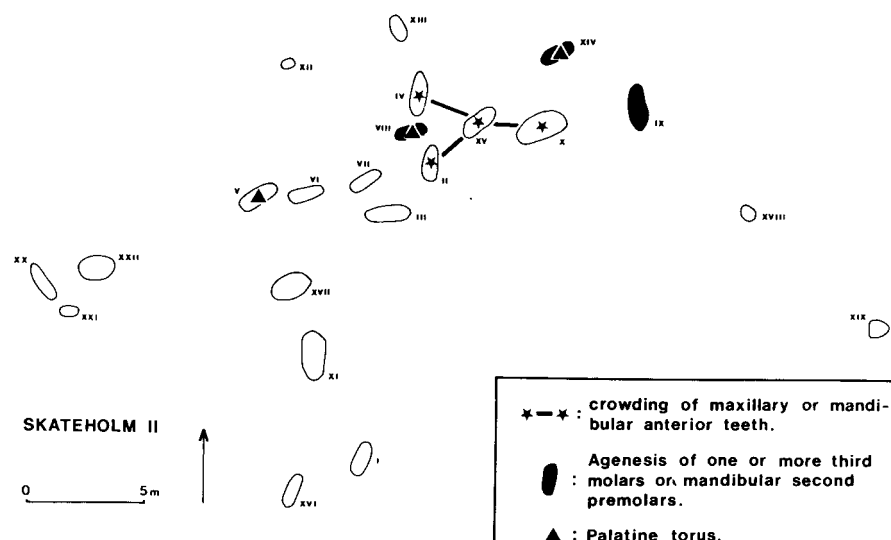
Strassbourg (2000:256) har argumentert for at individene som er gravlagt i det mest sentrale området på bakkekammen representerer sjamaner, der egenskapen som sjaman fulgte et matrilineært slektskapssystem. Han har valgt å legge vekt på orienteringen av graven, og inkluderer ikke gravene som er orientert nord-sør til denne gruppa.

Med utgangspunkt i den relativt tydelige konsentrasjonen av graver i dette området, er jeg av den oppfatning av at det ikke er urimelig å også omfatte de gravene som orientert nord-sør til den sentrale gruppen graver langs bakkekammen. Det er heller ingen spesielle trekk ved disse gravene som gjør at de skiller seg fra de resterende i dette området. Denne gruppen inkluderer dermed II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XIV, XV, XVII. På bakgrunn av kjønnsfordeling og tilstedeværelsen av odontologiske indikasjoner vil jeg dessuten forstå sammensettinga av graver i denne gruppen til heller å være uttrykk for familietilknytning og slektskap, enn hovedsakelig til kjønn.

Odontologiske analyser har påpekt indikasjoner på tilstedeværelsen av flere ulike grupper av beslektede individer i gruppen langs bakkekammen (Figur 8). Disse individene er konsentrert til det sentrale området på gravfeltet, noe som kan tyde på at gravlegging på denne delen av gravfeltet var slektskapsbetinget⁶.

Spesielt tydelig er konsentrasjonen av de fire gravene II, IV, X og XV som ligger tett ved hverandre på gravfeltets sentrale del. Morfologiske trekk som kan indikere slektskapsforhold er tydelig tilstede i tennene til disse individene (Alexandersen 1988a:151ff). Individene i disse gravene var alle menn i alder fra 20 til 45. Grav X inneholdt to menn som kan ha vært brødre (Persson og Persson 1988:95), og er den eneste dobbeltgraven med voksne personer på Skateholm II. Denne sentrale gruppen representerer en klar ansamling av menn i forhold til resten av gravfeltet, da bare en annen grav på bakketoppen rommet en mann (VII).

⁶ Her må imidlertid påpekes at det ikke var mulig å undersøke forekomst av slektskapsindikerende trekk hos alle de begravde, noe som begrenser muligheten til å fastslå familieforbindinger for hele gravfeltet (Alexandersen 1988a:152)

Figur 8. Morfologiske trekk i tenner som kan indikere slektskap. Skateholm II. (Alexandersen 1988a:153)

Disse gravene var også de som inneholdt det mest sammensatte gravgodset. En tom grav ligger i nær tilknytning til disse fire gravene (S18). I likhet med den tomme graven i den sentrale gruppen på Bøgebakken inneholdt også denne oker og gevir fra kronhjort, her hele tre stykker. Imidlertid kunne man ikke observere stratigrafiske indikasjoner på gjenoppgraving (Larsson 1988c:155). Samtlige av de fire gravene der rester etter fiskemåltider ble påvist på Skateholm II (Jonsson 1986) befinner seg i gruppen som er gravlagt langs bakkekammen; to av disse tilhører den mest sentrale gruppen (II og XV).

Vest for konstruksjon 24 ligger en gruppe på tre graver. Disse tilhører to kvinner og en hund. Hunden hadde oker fra snute til haletipp, et gevir langs ryggen, samt tre flintkniver og en ornamentert hammer av kronhjort. Dette er den eneste hunden på Skateholm som tydelig er gravlagt med samme typer gravgods som menneskene.

Den 30-40 år gamle kvinnen i XXII var plassert sittende med beina på kors på kronhortegevir, og denne posisjoneringen er unik i de sør-skandinaviske gravfeltene. Som gravgjenstander hadde hun et hoftesmykke av tannperler og en mørkjev, samt en rektangulær skiferplate som halssmykke. Kvinnen var uvanlig kort og mangler en fure i hoftebeinet som er tilstede i flertallet av de sør-skandinaviske skjelettene (se kapittel 4.2.1) (Persson og Persson 1988:99). Kan kombinasjonen av skiferplaten og hennes fysiske trekk være en indikasjon på at hun hadde en forbindelse til en skiferbrukende befolkning mot nord?

Den unge kvinnen i XX hadde også et hoftesmykke av tannperler samt en rad tannperler over hodet. Inkludert i tannsmykket var urokse, som på dette tidspunktet var meget sjelden i dette området (Jonsson 1988:83). Tenner fra urokse kan ha kommet til

Skåne gjennom byttenettverk som hadde forbindelser til nordlige samfunn (Larsson 1986:26). Også denne kvinnen manglet furen i hoftebeinet (Persson og Persson 1988:98), og kan ha stammet fra et område utenfor Sør-Skandinavia.

Utenfor området på bakkekammen finner vi graver som er lagt til de mer perifere deler av gravfeltet. Disse ser ut til å ha hatt spesielle karakteristika som har tilskrevet dem en lokalisering i større avstand til hovedkonsentrasjonen av graver. Denne gruppen graver omfatter I, XI, XII, XIII, XIX (hund), XVI og XVIII.

Grav XVIII ligger i den østlige delen av feltet og er en kremasjonsgrav. Den er den eneste av sitt slag på Skateholm II, og inneholdt restene av en mann som var over 60 år gammel. Ettersom kremasjonsgraver er ekstremt sjeldne på hele Skateholm er det ikke urimelig å anta at individene som ble behandlet på denne måten hadde spesielle egenskaper som krevde spesielle behandlinger.

Grav XI ligger sør for bakkekammen og inneholdt en mann 18-22 års alderen med den klart største ansamlinga av gevirer på gravfeltet. Han har 7 kronhjortegevir over beina, og flintflekker rundt hodet. Denne personen oppviser osteologiske indikasjoner på at han var av forskjellig genetisk opphav enn resten av befolkningen her (*brachycranial*) (Persson og Persson 1988:95). Denne personen er for øvrig den eneste med dette trekket på hele Skateholm. Også på Bøgebakken er samme trekk påvist hos den ene personen der bredde-lengdeindeks kunne måles (Persson og Persson 1988:99). Grav XVI er den sørligst plasserte graven, og inneholdt en person i alder 45-55 år. Selv om personen fra flere hold er identifisert som kvinne (Alexandersen 1988, Persson og Persson 1988), framholder Raymond Newell og Trinette Constandse-Westermann (1988:165) at hun er "culturally anomalous to the rest of the females and clusters significantly with the males".

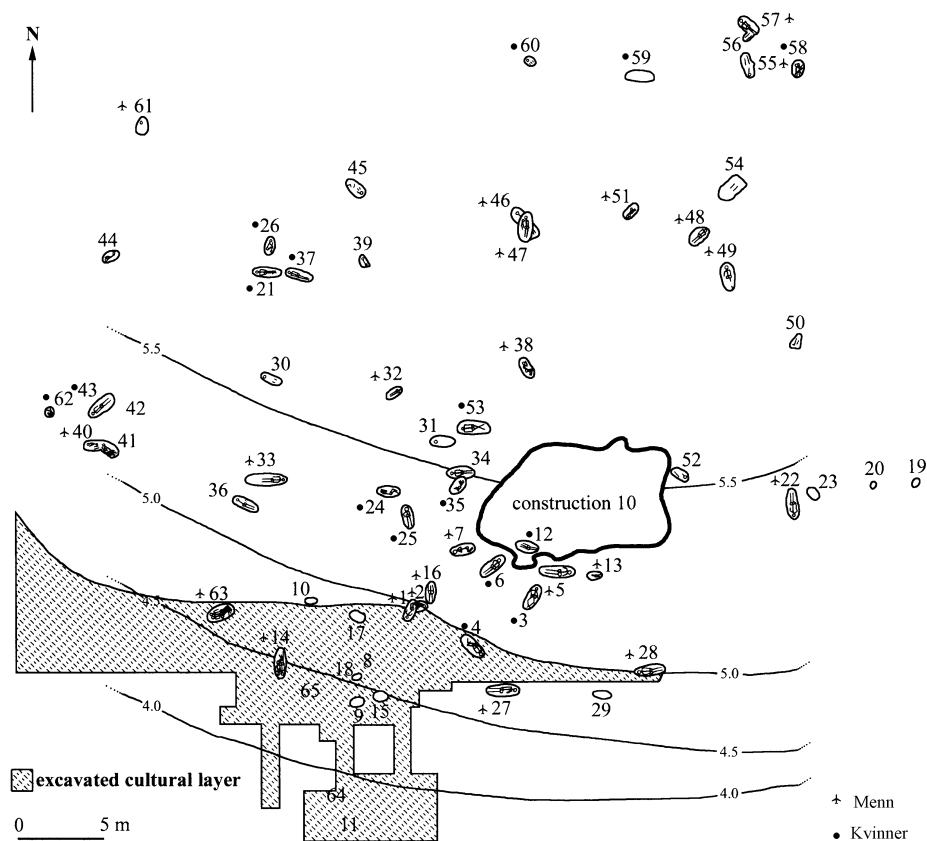
De resterende menneskegravene, I, XII og XIII, inneholdt alle barn. Disse gravene er tydelig lokalisert til utkanten av gravfeltet; XII og XIII markerer ytterområdet i nord mens I ligger i ytterområdet i sør. Barna i I og XIII var henholdsvis 7 og 6 år gamle, mens grav XII inneholdt to mindre barn mellom 2 og 4 år.

I likhet med Bøgebakken ser det ut til at Skateholm II også er organisert etter tre moduser for gravlegging, som har sin bakgrunn i ønsker om fremhevelse av ulike kategorier i den sosiale diskurs. Den første kategorien består av menn og kvinner i varierende alder, men som tilsynelatende har slektskapsrelasjoner til hverandre. Denne er lokalisert til det høyeste området på gravfeltet, og har flest og mest sammensatt gjenstandsmateriale. Konsentrasjonen av menn på den mest sentrale delen kan antyde at mannlig dominanse også skulle uttrykkes på dette gravfeltet, men at dette i større grad enn

på Bøgebakken møtte motstand. Det er dessuten en jevn fordeling av eldre kvinner og litt yngre menn på denne sentrale delen av gravfeltet (Tabell 1, side 50). Den andre kategorien ser ut til å bestå av individer som kommer utenfra, men som likevel har en relativt høy status. Også disse er lokalisert til bakkekammen, men i utkanten av området for den sentrale gruppen. I likhet med Bøgebakken har vi en tredje, mer sammensatt kategori, hvis graver er lokalisert til de perifere områdene av gravfeltet. Denne består av barn og andre individer med spesielle trekk, deriblant et individ som kan ha vært utenfra, men som hadde lavere status enn individene i den ovenfor nevnte kategorien.

5.4.3 Skateholm I

Gravene på Skateholm I ser umiddelbart ut til å ha hatt en langt mer uregelmessig organisering enn både Bøgebakken og Skateholm II (Figur 9). Her er gravene spredt over et større areal, med større avstand mellom gravene. Likevel kan enkelte uregelmessige konsentrasjoner av graver påpekes.

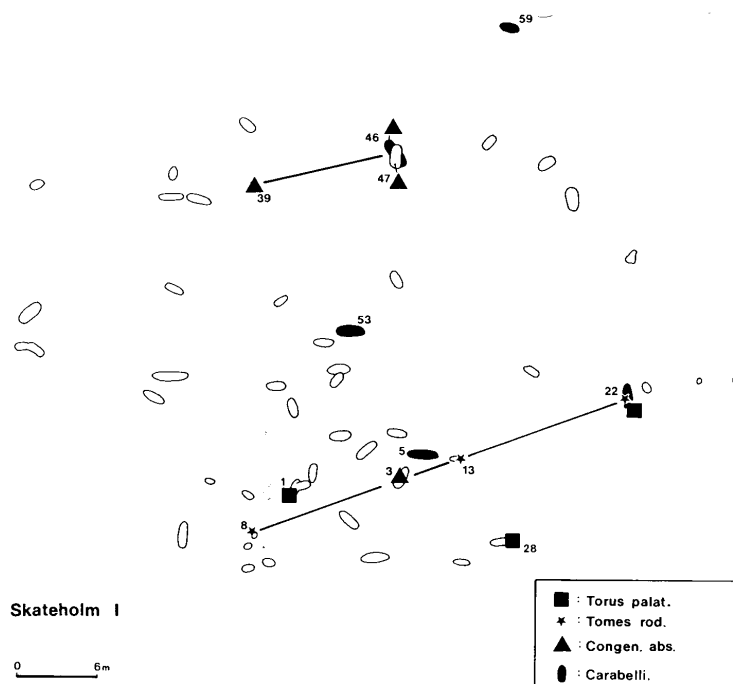

Figur 9. Skateholm I. Gravfeltet (etter Strassbourg 2000:259)

Den tydeligste konsentrasjonen graver finner vi i området umiddelbart vest og sørvest for konstruksjon 10. Gravene er anlagt i en halvsirkel tett inn til huset, og flere av gravene er orientert mot huset. Det kan se ut til at disse gravene er anlagt som en separat gruppe, utskilt fra det resterende feltet, ved at de neste gravene mot vest, nord og øst er anlagt i større avstand, mens disse gravene alle er anlagt med liten og regelmessig avstand til hverandre. På grunnlag av distribusjonen vil jeg derfor omfatte følgende graver til denne sentrale gruppen: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 24, 25, 27, 31, 34, 35, og 53. Ut fra tre forhold kan det se ut til at dette området primært har vært reservert individer av spesiell betydning.

For det første ser det ut til at området i særdeleshet var tilegnet kvinner. Av totalt 16 identifiserte kvinner på hele gravfeltet befinner nemlig 8 seg i dette relativt lille området (3, 4, 6, 12, 24, 25, 35, 53). Av de resterende individene i denne gruppen er 7 kjønnsbestemt til menn (1, 2, 5, 7, 13, 16, 27) mens 2 ikke lar seg bestemme (31, 34). Mennene har en videre distribusjon enn kvinnene og er gravlagt på hele feltet, tilsynelatende uten noen spesiell orden.

Det kan følgelig se ut til at det var sterkere føringer på hvor kvinnene ble gravlagt enn hva som var tilfellet for mennene. Mens det på Skateholm II er ut til at slektskapsforhold var en faktor for hvor gravlegging fant sted, viser påviste slektskapsrelasjoner på Skateholm I ikke like sterke konsentrasjoner (Figur 10). Fokus for gravlegging i det sentrale området kan dermed ha flyttet seg fra familietilhørighet til kjønn.

Figur 10. Morfologiske trekk i tenner som kan indikere slektskap. Skateholm I. (Alexandersen 1988a:154)

For det andre har de fleste av disse individene enten spist fiskeholdige retter eller fått med fisk i graven. Av til sammen 10 påviste forekomster av fiskebeinskonstrerasjoner i gravene på Skateholm I, finner vi 7 av disse i denne gruppen (Tabell 5).

Tabell 5. Forekomst av fiskebein i graver. Skateholm I. Graver i kursiv tilhører den sentrale gruppen.

<i>Grav</i>	<i>Kjønn</i>	<i>Alder</i>	<i>I mageparti</i>	<i>Ved skjelettet</i>	<i>I fylling</i>
<i>4</i>	K	40-50	X		
<i>6</i>	K	35-40	X		
<i>7</i>	M	30-40		X	X
<i>24</i>	K	50-55	X	X	
<i>25</i>	K	30-40	X		
<i>31</i>	?	?		X	
<i>33</i>	M	50-60	X	X	X
<i>35</i>	K	30-40		X	X
<i>37</i>	K	40-50	X	X	
<i>43</i>	K	45-55	X		

Det er tydelig at det er godt voksne kvinner som først og fremst kan knyttes til inntagelse av et siste måltid bestående av ulike typer fisk, mens det også forekom at mat ble gitt til de døde ved begravelsen i form av nedleggelse av beholdere med fiskestuinger og nedleggelse av fisk i forbindelse med gjenfyllinga av graven. De aller fleste av disse tilfellene finner vi altså i den sentrale gruppen graver.

For det tredje har flere av individene i denne gruppen blitt utsatt for behandlinger under og etter begravelsen som kan tyde på at disse ble ansett som spesielle individer. Den unge mannen i grav 5 fikk plassert store steiner over seg, mens kvinnen i grav 35 mangler hoftebein og lårbein. Heller ikke hos den voldsomt behandlede mannen i grav 13 er det tegn til venstre fot og høyre arm. I grav 34 manglet det ene lårbeinet. Kvinnen i grav 53 var derimot gravlagt med kryssede bein (Persson og Persson 1984, 1988).

Strassbourg (2000:180) tolker dette som ulike strategier for immobilisering av farlige individer. Fjerning av bein og hender etter skjelettering av kroppen og fysisk hindring ved hjelp av steiner eller kryssing av bein ville være en effektiv strategi for fysisk og symbolsk å sørge for at de døde ble holdt på plass der de var ment å være.

Etnografiske eksempler på at deler av innflytelsesrike individer har blitt anvendt i de levende samfunnene finnes også fra store deler av verden (Tilley 1996:66). Deler som bein, hår og negler kan spesielt bli anvendt som markører for tilknytning til forfedrene eller element for underbygging av slektskapsnettverk.

Uansett årsak og symbolsk betydning er det klart at disse individene eller gravene står i en særstilling, og derigjennom skiller seg fra de øvrige gravene. Disse gravene er dessuten tydeligvis plassert umiddelbart inntil den sentrale konstruksjon 10. Dette forsterker tolkningen av dette som en spesiell struktur knyttet til gravene og/eller andre rituelle eller sosiale aktiviteter, som kan være plassert her for markering av tilknytning til gravene, og understreking av gruppetilhørighet og sosial kontinuasjon.

Hvordan forholder det seg så med de resterende gravene? Den klareste konsentrasjonen graver er nok hundegravene: 6 av totalt 8 hunder finner vi på et lite område sør-vest på gravfeltet (9, 10, 15, 17, 18, 65). Med mindre disse gravene oppstod ved samme anledning, indikerer denne konsentrasjonen at man har hatt klare retningslinjer for hvor og hvordan også hundene skulle begraves. I egenskap av å være domestiserte dyr, kan man tenke seg at hundene har fått egne gravleggelser som uttrykk for dette samfunnets ønske om å markere likhetstrekk til jordbrukende samfunn. I kontakten med disse kan det ha vært viktig å inkorporere elementer utenfra, og samtidig markere ulikhet. Gravlegging av hundene kan i så tilfelle vært en måte å oppnå dette.

På Skateholm II var det en klar tendens til at barnegraver og kremasjonsgraver er lokalisert til de mer perifere delene av gravfeltet. Denne tendensen fortsetter på Skateholm I. Alle de tre gravene som inneholdt barn som er gravlagt alene, ligger i de perifere delene: grav 64 ligger helt i den sør-vestlige delen, grav 8 ligger også i sør-vestlig del, men i et område ellers forbeholdt hundegravene, grav 42 ligger i vestlig del. De to kremasjonene finner vi helt i øst og helt i sør: kremasjonsgraven 20 ligger mellom to hundegraver, mens kremasjonsgraven 11 ligger sør for konsentrasjonen hundegraver i sør-vest.

Forøvrig kan det se ut til at det eksisterer flere mindre konsentrasjoner på gravfeltet, der det kan tenkes at personer med familiær tilhørighet ble gravlagt. Dette kan eksemplifiseres gjennom grav 39, 46 og 47 som er den eneste tydelige påviste slektskapskonsentrasjonen. Samtidig er distribusjonen av kvinner og menn påfallende; mens menn er gravlagt over hele gravfeltet, er kvinnene som ikke tilhører gruppen nært det sentrale huset utelukkende gravlagt i de ytterste delene av feltet mot nord og vest. Disse ble gravlagt i mindre grupper: to kvinner finner vi gravlagt i en liten gruppe mot vest, tre andre i nord-vest, mens to, kanskje tre, befinner seg i en gruppe i nord. Dette kan være gjenspeiling av ulike holdninger til kvinner: mens enkelte kvinner ble ansett som spesielt viktige i forbindelse med sosial kontinuitet, ble andre tilskrevet andre verdier.

5.4.4 Organisering av de døde for de levendes verden

En generell tendens er at gravfeltene er organisert ut fra en sentral del av gravfeltet, på Bøgebakken og Skateholm I midt i skråninger, på Skateholm II på bakketoppen. Gravene i disse områdene er anlagt etter sterkere føringer enn gravene som er anlagt rundt dem. På Skateholm II og Bøgebakken kommer dette til uttrykk både i orientering av gravene etter himmelretningene og framtreddende topografiske trekk, mens det på Skateholm I uttrykkes gjennom en orientering i forhold til en sentral huskonstruksjon. Den ensartede orientering og klare organisering av disse sentrale gravene gjør at de framstår som grupper som adskiller seg fra de øvrige graver på hver lokalitet. Dette kan ha hatt utgangspunkt i et ønske om å reprodusere og tydeliggjøre disse gruppenes posisjoner.

I tillegg til disse sentrale gruppene, kan også andre sosiale kategorier ha blitt kommunisert gjennom organiseringen av gravfeltene. Samtidig som disse kategoriene ble ekskludert fra de sentrale områdene, har de blitt inkludert på selve gravfeltet. På denne måten kunne gravenes organisering anvendes i strategier for tydeliggjøring og produksjon av sosiale relasjoner.

Bøgebakken har den mest strukturerte organiseringen, men også Skateholm II oppviser lignende trekk. På Skateholm I ser det ut til at det har vært flere og løsere prinsipper for anleggning av graver enn på de to andre gravfeltene.

Tendensene mot ensretting og klarere inndelinger på Bøgebakken og Skateholm II kan tyde på at utvelgelsen av plassering og anleggelse av gravene skjedde etter relativt sterke sosiale føringer, noe som igjen kan tyde på at vi her har med et mer kontrollert samfunn enn på Skateholm I å gjøre. Det kan derimot se ut til at det på Skateholm I ble et større *behov* for å anvende gravene i ulike strategier i den sosiale diskursen, samtidig som det også i større grad ble *åpnet* for anvendelse av gravene som medium for opprettholdelse og endring av holdninger og verdier.

Kontakt med kontinentale samfunn fant sannsynligvis sted allerede ved starten av mesolittisk tid (Larsson1990b:287ff, Larsson 1995), men flere indikasjoner tyder på at samfunnene i stadig større grad ble involvert i relasjoner med, sosialt og fysisk sett, fjernere grupper gjennom sein-mesolitikum (Fuglestvedt 1999, Jennbert 1985, Meijklejohn *et.al.* 1988). Variasjonen i anvendelsen av ritualer og de døde kan reflektere en større usikkerhet i forhold til den økende kontakt og regionalisering som fant sted i denne perioden.

Selv om Bøgebakken var i bruk i samme periode som Skateholm I, ser vi at organiseringen av disse to gravfeltene skiller seg drastisk fra hverandre. Mens man på

Skateholm I åpnet for nye måter å anvende gravene på, var det motsatte tilfelle på Bøgebakken. Mens Bøgebakken antyder ensrettethet og konformitet, antyder organiseringen på Skateholm I at mange ulike grupper og individer prøvde å påvirke den sosiale diskursen. Den store variasjonen kan derfor tyde på at det var større uenighet i forhold til hva som skulle prioriteres, og hvilken retning den samfunnsmessige utviklingen skulle ta. På bakgrunn av dette kan det se ut til at Skåne i større grad ble påvirket av endringene som skjedde i denne perioden enn det som var tilfellet på Sjælland.

Organiseringen av gravfeltene kan tyde på at det var en større vektlegging på slektskapsystemer på Skateholm II enn på Skateholm I. På det yngre gravfeltet kan den sentrale gruppen først og fremst assosieres med kvinner, mens yngre menn forsøkte å komme inn i dette området for å uttrykke sine intensjoner i forhold til posisjoner i samfunnet. Den sentrale gruppen ser ut til å ha bestått av slektskapsrelaterte personer. Dette står i kontrast til Bøgebakken, der den sentrale gruppen først og fremst ser ut til å assosieres med mannlig dominanse. Samtidig ser vi at kombinasjonen unge kvinner med barn er tilstede i de sentrale delene av gravfeltet på Bøgebakken.

På Skateholm skiftet det mest sentrale elementet for organisering å være fokusert på slektskapsforhold til kjønn. Enkelte yngre kvinner kan også her ha vært assosiert med verdier tilknyttet reproduksjon og fertilitet, samtidig som kvinner generelt gjennom sin plassering inntil det store huset også kan ha inngått i strategier for tilknytning til området og dermed understreking av regional identitet.

Sammenhengen mellom unge kvinner i rike graver og fertilitet kan forstås som et lokalt uttrykk for et verdisystem som ofte er tilstede i jordbrukssamfunn, der kvinners fertilitet gjerne assosieres med jordens fruktbarhet (Fuglestvedt 1999:34). På bakgrunn av at den mest dominerende kategorien på Bøgebakken kan knyttes til menn, ser det ut til at disse har forsøkt å begrunne sine ønsker om økt kontroll gjennom å tilskrive unge kvinner verdi først og fremst til reproduktivitet.

Med andre ord kan disse ulike formene for organisering være resultat av ulike måter å forholde seg til innflytelse utenfra og en situasjon der samfunnene gjennomgikk store endringer. Selv om enkelte verdier utenfra kan ha blitt forsøkt innført i disse samfunnene, inngikk de på ulikt vis i de lokale sosiale diskursene, slik at de fikk ulike materielle manifestasjoner i gravskikken.

5.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg med utgangspunkt i lokalisering og organisering av gravfeltene på Skateholm og Bøgebakken forsøkt å komme nærmere en forståelse av relasjonen mellom levende og døde i de sein-mesolittiske samfunnene. Denne tolkningen av gravfeltene har ikke resultert i en avsløring av de helhetlige relevante samfunnsstrukturene, men har belyst *fragmenter* av den sosiale diskursen som var tilstede i disse samfunnene.

Lokaliseringen av gravfeltene på Bøgebakken og Skateholm vitner om at gravfeltene var integrerte elementer i bosetningene. Gravfeltene kan derfor ikke oppfattes som separate gravsteder, men har vært konstruerende elementer for den sosiale virkelighet. Samtidig har gravfeltene blitt konstruert etter ulike oppfatninger om hva som skulle prioriteres i den sosiale diskursen, og hvordan de sosiale relasjonene skulle utformes. Gravene og det levende samfunnet har utgjort en helhet, og verken graver eller bosetning kan forstås uten at de sees som en dialektisk relasjon.

Gravfeltenes lokalisering kan ha inngått som sosiale markører både ovenfor en skiftende natur og ovenfor menneskene. Sosial kontinuitet, integrasjon og identitet ble kommunisert gjennom opprettholdelse, videreformidling og reproduksjon av hvordan gravfeltene skulle anvendes og oppfattes. Gjennom gravfeltene ble ideologiske verdier produsert og reproduisert.

Lokaliseringen av gravene i bosetningene kan forstås som et uttrykk for et sterkt behov for virkemidler i forhandling om sosiale relasjoner. I en situasjon som ser ut til å være preget av større usikkerhet i forhold til hvordan samfunnet skulle utformes, har gravene inngått som medier for uttrykkelse av ulike gruppers ønsker og intensjoner. Døden er en situasjon der sosiale relasjoner spesielt er gjenstand for forhandling og redefinering. Lokaliseringen av de døde i de levendes verden tyder derfor på at det gjennom sein-mesolittikum ble et større behov for å anvende denne anledningen til å uttrykke intensjoner og posisjonere seg i forhold til andre i samfunnet.

Gravfeltenes organisering vitner om en betydelig grad av variasjon. Gravfeltene er ikke utformet etter én fast plan og et konstant mønster, men har blitt sammensatt etter ulike forutsetninger. De har blitt konstruert gradvis, formet og omformet som resultat av, og for å inngå i, den sosiale diskursen som til enhver tid var tilstede. Omgivelsene har på denne måten blitt formet til å utgjøre en rituell arena for der forhandling av sosiale relasjoner og sosial restrukturering kunne finne sted.

Variasjonen kan oppfattes som uttrykk for ulike måter å anvende gravene som *medium* for uttrykkelse av holdninger og verdier. Graden av variasjon vil derfor henviser til graden av forhandlingsmuligheter og -behov som var tilstede i samfunnet. Den materielle kulturen i seg selv, i dette tilfellet gravfeltet og gravene, vil i så henseende henviser til *hva* det ble forhandlet om og hva som var prioritert i den sosiale diskursen.

Den ulike graden av variasjon på organisatorisk plan kan forstås som resultat av ulike svar på ulike situasjoner til ulik tid. Mens Bøgebakkens homogene organisering kan forstås som resultat av større kontroll og integrasjon av sosiale relasjoner, kan den heterogene organiseringen av Skateholm I forstås som resultat av at flere ulike grupper og individer hadde behov for, og fikk adgang til, anvendelse av gravfeltene som medium for uttrykkelse av ulike virkelighetsforståelser. Dette kan igjen tyde på at det her var større usikkerhet og uenighet om hvordan samfunnet skulle utformes og hvilken retning utviklingen skulle ta.

På alle gravfelt ser det ut til at gravenes organisering skulle fremheve ulike sosiale kategorier i den sosiale diskursen. Representasjonen av ulike sosiale kategorier skjer på bakgrunn av de involvertes ulike interesser. I disse samfunnene kan det se ut til at man gjennom plasseringen av sentrale graver ville framstille disse som enhetlige og differensierte fra andre grupper. Samtidig tyder sammensetningen av gravene på at det var rom for at ulike verdier kunne uttrykkes også i disse sentrale delene av gravfeltene. Tilstedeværelsen av flere ulike kategorier viser dessuten at mange grupper og individer hadde makt til produksjon, reproduksjon og endring av den sosiale virkelighet i tråd med deres ønsker og behov.

Fokus for disse sentrale gruppene ser ut til å ha skiftet over tid. Et skifte fra slektskap til kjønn som dominerende element kan ha skjedd som resultat av endringer i forhold til økonomi og sosial organisering. Økt innflytelse utenfra førte dessuten til at ulike elementer fra andre samfunn kom og ble integrert i organiseringen av gravfeltene, men som ble samtidig tilpasset lokale forhold og lokal diskurs, og fikk dermed varierte materielle uttrykk i gravskikken. På Skateholm har kvinner blitt tilskrevet andre verdier over tid, verdier som ser ut til etter hvert å først og fremst ha assosiasjoner til reproduksjon, regional tilhørighet og gruppeidentitet. Som vi skal se i neste kapittel, er det likvel eldre menn som ser ut til å ha dominert det yngre gravfeltet. Disse kan ha i stor grad ha vært framtrede og formgivende for store deler av den sosiale diskursen, slik den kom til uttrykk i gravfeltet.

KAPITTEL 6

DET RITUELLE SCENARIO

Human societies are moulded by their dialogue with death: frameworks, by which individuals and communities establish their own worldpicture, are stretched and then defined by the need to comprehend and incorporate mortality (Kinnes 1981:83).

6.1 Innledning

I det forrige kapitlet har jeg diskutert hvordan lokalisering og organisering av gravfeltene kan ha inngått i den sosiale diskursen. Denne diskusjonen viste at *interaksjon* mellom gravfelt og bosetning og *variasjon* i utforming av gravfeltene kan forstås som resultat av tilstedeværelsen av en relativt intensiv sosial diskurs. Neste trinn vil bli å se nærmere på hvordan arenaer for påvirkning av sosiale relasjoner kunne skapes gjennom å tilføre kroppen til den døde og handlingene rundt gravleggingen en *ritualisert dimensjon*.

I dette kapitlet vil jeg derfor undersøke hvilke strategier for ritualisering som kan leses ut fra gravmaterialet. Som diskutert i kapittel 3 er det nødvendig å strukturere omgivelsene og kroppen, slik at de fremstår som differensierte og kontrasterende i forhold til den normale, hverdagslige situasjonen, for at deltagerne skal kunne tilføres en ritualisert erkjennelse.

I det følgende vil jeg fokusere på handlinger som har påvirkning på kvantitet og kvalitet på levningene som utgjør det arkeologiske materialet. Dette medfører et fokus på tekniske prosesser utført i forbindelse med gravlegging, prosesser som til sammen her vil benevnes som *det rituelle scenario*. Gjennom ritualene som ble utført i forbindelse med døden vil normer og intensjoner ha blitt uttrykt, gjort motstand mot og reforhandlet. Disse ritualene har imidlertid ikke bare involvert den døde, men har vært innrettet mot og av de levende som aktive deltagere.

I materialet fra gravene er det mange indikasjoner på at det har eksistert kompliserte og omfattende ritualer som har blitt utført både før, under, og etter gravlegging. Ettersom ikke alle elementer ved disse ritualene kan diskuteres like utførlig her, vil *enkelte aspekter* og større trekk ved gravritualene være gjenstand for undersøkelse.

Larsson (1988b, 1989a) og Strassbourg (2000:210) har tidligere gjort to presentasjoner av aktivitetene som kan ha blitt utført i forbindelse med håndteringa av døden. Med utgangspunkt i Larssons skjema (Larsson 1988b:66, figur 2), vil jeg i det følgende gjøre en sekvensiell undersøkelse av noen av de materielle uttrykkene for rituelle

handling som ble utført i forbindelse gravlegging. Hvilke strategier for ritualisering av handling kan utledes fra materialet, og hvordan har disse ritualiserte handlingene inngått i den sosiale diskursen?

6.2 Begynnelse: ritualisering av kontekst

Allerede før dødens inntreffelse gjennomgikk sannsynligvis både den døende og menneskene rundt den døende flere forberedelser. Den mest gjennomgripende forberedelsen ble gjort med utgangspunkt i at transformasjon av den døendes identitet ble innledet (kapittel 3.4.1).

Konkret kan dette ha medført en fysisk separasjon av den døende fra det levende samfunnet ved at personen ble plassert i dertil egnede rituelle hus. Et slikt hus kan ha vært den tidligere omtalte konstruksjon 24 på Skateholm II. Rød oker på og rundt konstruksjonen kan ha signalisert at området var en spesielt tabubelagt sone med begrenset adgang, samtidig som en forbindelse til dødsritualene ble uttrykt. Inne i selve huset kan den døende ha blitt lagt i et spesielt område som også var kraftig farget av oker; dette området er rektangulært og av kroppsstørrelse (Larsson 1988a). På bakgrunn av distribusjonen av gjenstander har sannsynligvis rituelle handlinger funnet sted i dette huset. I den nordvestlige delen, i nærheten av det okerfargede området, har flintgjenstander som flekkekniver, mikroflekker og borere blitt tilvirket. Analyser har vist at visse gjenstander som opptrer i gravene mangler bruksspor, og derfor ble tilvirket spesifikt for gravnedleggelse (Knutsson 1995:104-106). Enkelte av redskapene som ikke var beregnet som gravgoods ble etter bruk ved forberedelsene nedlagt i det ytre beltet i konsentrerte depoter.

Rester av dyrene som ble anvendt i forbindelse med ritualene utført inne i huset ble også deponert i okerbeltet. Tilstedeværelsen av både ål, men også ulike former for vilt, som generelt ellers ikke forekommer i kulturlagene (Larsson 1988a:16), tyder på at anvendelsen av disse artene var av spesiell rituell karakter.

På grunnlag av distribusjonen av fiskebein i magerregion hos enkelte individer (Jonsson 1986) kan det se ut til at det har eksistert visse retningslinjer for hvilken føde som skulle konsumeres av ulike individer. For eksempel har fisk, som vi har sett, en spesiell tilknytning til middelaldrende kvinner på Skateholm I. Forekomsten av bein av pattedyr i tilknytning til gravene, og spesielt i konstruksjon 24, kan tyde på at også andre former for rituelle måltider har eksistert. Ettersom bein som oftest separeres fra kjøttet før inntak er det imidlertid vanskelig å gjenkjenne i magereregionen til skjelettet, og er bare påvist hos

et individ, i grav 24 på Skateholm I (Jonsson 1988). Dette vil jeg komme tilbake i kapittel 6.7.

Forutsatt at hele fisk ble anvendt i måltidene, indikerer mengden fiskebein i mageregion til de døde og i graven at størstedelen av maten har blitt konsumert av de levende (Jonsson 1986:71). På bakgrunn av dette kan måltidet forstås som en siste handling der den døende fremdeles opptrer og behandles som del av det levende sosiale fellesskapet. Etter konsum kan individet ha blitt tilskrevet en ny status der det går fra en preliminal til en liminal tilstand, og der det regnes som sosialt, om ikke nødvendigvis fysisk, dødt.

Ved å kontrastere omgivelsene og handlingene, i form av det rituelle huset og inntak av spesielle rituelle måltider, blir deltagerne tilført en rasjonalitetsforståelse som er på et ikke-diskursivt plan. I kapittel 3 ble det påpekt at omgivelsene kroppen befinner seg i skaper følelsen av en rituell situasjon, samtidig som handlingene som utføres i ritualet vil tilskrive omgivelsene et ritualisert innhold. Gjennom ritualisering av omgivelser og handlinger forut for gravleggelsen blir deltagerne tilført en erkjennelse av at samfunnet går inn i en fase der døden er fokus for videre handlinger. Denne fasen er preget av ustabilitet der normale sosiale relasjoner er satt ut av spill og må rekonstrueres. Samtidig kan det trekkes vekslers på erkjennelsen av ritualet, slik at en mulighet til å refortolke virkeligheten, både innenfor og utenfor den ritualiserte konteksten, oppstår. Ritualet er således en anledning til å uttrykke personlige valg og preferanser gjennom handling. Med andre ord er en spesielt egnet kontekst for forhandling av sosiale relasjoner skapt.

6.3 Disponering av kroppen

Når det er klart at døden er nært forestående ble form for disponering av kroppen valgt. ”To bury or not to bury, that is the question” (Brinch Petersen og Meiklejohn *in press c*). Gravfeltene på Bøgebakken og Skateholm har to forskjellige disponeringsformer: jordgraver med en eller flere individer, og kremasjonsgraver.

Kremasjonsgravene er fåtallige på Skateholm og er ikke belagt på Bøgebakken. Derimot finner vi kremasjonsgraver ved Gøngehusvej 7 og Vedbæk Boldbaner, samt brente menneskebein på Maglemosegaard og Stationsvej 17-19, alle i Vedbæk, noe som viser at kremasjonskikken var i bruk i dette området i mesolittisk tid (Brinch Petersen *in press c*). Det er tidligere påpekt at kremasjonsgravene på Skateholm er lokalisert til de mer perifere delene av gravfeltene. Kremering har gjerne blitt tolket som en fullstendig destruksjon av kroppen for å utslette den dødes identitet som del av det levende samfunnet,

samtidig som destruksjonen muliggjør en transcendering og revitalisering av identiteten (Hertz 1960, van Gennep 1960). Kremasjonsgraven blir dermed en manifestasjon av den tillintetgjorte døde, samtidig som den er et symbol på at den døde er reinkorporert i det revitaliserte samfunnet (Wangen 1999:199).

I lys av dette, og av at kremasjonsgravskikken er sjelden på disse lokalitetene, er det nærliggende å anta at denne formen for disponering har vært forbeholdt individer det ble oppfattet å være spesielt viktig å reinkorporere i samfunnet. Mens det ser ut til at det var eldre menn som ble kremert på Skateholm, er det kanskje yngre personer og barn som først fikk denne behandlingen på den andre siden av Øresund. Disse gravene forekommer imidlertid så sjeldent på Bøgebakken og Skateholm at det er vanskelig å utlede videre sammenhenger om deres betydning.

Jordgravene oppviser en skjev demografisk sammensetning (tabell 1, side 50). En forklaring for dette kan være at det eksisterte andre former for disponering ved siden av gravlegging på bosetningene. I Sør-Skandinavia har man for eksempel identifisert enkelte båtbegravelser, blant annet fra Møllegabet II (Grøn og Skaarup 1991). En annen disponeringsform kan ha vært å legge den døde til skjelettering på konstruksjoner som var plassert på jordoverflaten. Dette kan understøttes av forekomsten av menneskebein spredt på området og av de mange ulike stolpehullkonstruksjonene som er påvist på gravfeltene (Larsson 1988c).

På bakgrunn av at gravene oppfattes som integrert i bosetningene og at denne perioden var en fase der samfunnene begynte å bli mer sedentære, kan tilstedeværelsen av mer immobile personer på gravfeltene, slik som bevegelseshemmede, eldre, og kvinner som har dødd i barsel, tyde på at disse var personer som oppholdt seg over lengre tid på disse lokalitetene. Sammensetningen av individer kan derfor til dels være resultat av at enkelte som ikke hadde mulighet til å forflytte seg til andre lokaliteter ble gravlagt på disse stedene når de døde. Som nevnt i forrige kapittel kan enkelte grupper med bevegelseshemmede ha blitt gravlagt i visse områder av gravfeltene. Ettersom befolkningen på gravfeltene tross alt er relativt sammensatt, kan imidlertid ikke dette være den eneste forklaringen. Det ser ut til at også mer symbolske og ideologiske forhold kan ligge til grunn.

På gravfeltene er det generelt få barn over spedbarnsalder, mens personer i pubertetsårene så å si er fraværende. Barn er hovedsakelig gravlagt sammen med voksne på Bøgebakken. Dette kan tyde på at gravlegging av barn alene på gravfeltene ikke hadde samme betydning i den sosiale diskursen. Etter min oppfatning viser de omfattende

gravritualene at gravlegging på gravfeltene har vært en kraftig og inntrykkfull hendelse for deltagerne, slik at gravfeltet ble en viktig arena for reforhandling av sosiale relasjoner. Gravlegging her kan til en viss grad ha vært fokusert på individer som hadde et potensial for anvendelse som medium i den sosiale diskursen. Flertallet av barn og unge kan følgelig ha blitt ansett som uferdige og ufullstendige bærere og formidlere av sosiale verdier og normer, og dermed hovedsaklig ikke blitt gravlagt alene i jordgraver på gravfeltet. Også i moderne tid finner vi eksempler på at barn som ikke er fullverdig inkorporert i samfunnet blir gravlagt etter separate kriterier, for eksempel slik udøpte barn får egen behandling i enkelte katolske samfunn (van Gennepe 1960:153).

Det motsatte prinsippet kan ha vært tilfelle for personene i aldersgruppen 16-20 år. Det er et relativt høyt antall personer i denne alderen på gravfeltene, på Bøgebakken og Skateholm I spesielt kvinner, mens det er flere unge menn på Skateholm II (Persson og Persson 1984, 1988). Disse var sannsynligvis individer som nettopp var blitt regnet som fullverdige medlemmer av det normative voksne samfunnet og som representerte samfunnets evne til fornyelse og selvopprettholdelse. Gravlegging av disse kunne være et uttrykk for at slike egenskaper var i kraft i samfunnet.

Kjønnsdistribusjonen på Skateholm-feltene viser at mens det på Skateholm II er flere unge menn enn kvinner, er det flere unge kvinner på Skateholm I enn det er tilsvarende menn. Når det gjelder aldersgruppen 20-40 er det et flertall av menn på begge gravfelt. Derimot er det et stort flertall kvinner i aldersgruppen 40-60 på Skateholm II, mens det på Skateholm I er et flertall menn i samme aldersgruppe. Med andre ord ser det ut til å ha vært en vektlegging av eldre kvinner og yngre menn på det eldre gravfeltet, mens det er unge kvinner og eldre menn som oftere ble gravlagt på den yngre lokaliteten (Figur 5, side 51).

Vektlegging av eldre kvinner og yngre menn, som er lokalisert sentralt på gravfeltet, på Skateholm II kan settes i sammenheng med tolkningen av dette feltet som hovedsakelig styrt av slektskapsstrukturer. Sammenhengen mellom unge kvinner, barn og reproduktivitet på Bøgebakken, og unge kvinner og eldre menn på Skateholm I, kan være en gjenspeiling av en situasjon der unge kvinner gjennom sein-mesolittikum i større grad gjenspeilet verdier som var tilstede i jordbrukssamfunn lenger sør.

Uveksling av gaver og ekteskapsallianser kan ha blitt viktigere gjennom sein-mesolittikum for markering av status og posisjon (Jennbert 1984). Unge kvinner kan på bakgrunn av dette ha fått tilskrevet en status som gjenspeilet verdier som var tilstede i jordbrukssamfunn (Fuglestvedt 1999). Dette betyr imidlertid ikke at de unge kvinnene som

ble gravlagt på de sør-skandinaviske gravfeltene nødvendigvis kom utenfra. Det er heller den *verdi* som ble assosiert med disse kvinnene som kommer til uttrykk i gravleggelsen.

Når vi tar i betraktning at denne perioden ser ut til å være preget av større behov for definering og posisjonering innenfor mer sendentære og komplekse samfunnsstrukturer, kan gjenstander og elementer som ble oppfattet som sjeldne og eksotiske i større grad ha blitt tatt inn for å bli anvendt i forhandling av sosiale relasjoner. Gravleggelsen er en situasjon hvor det er anledning til å manipulere den døde til å bli assosiert med visse verdier, for å forsøke å la den dodes uttrykte verdi gjenspeiles på de levende som markerer relasjoner til den døde. Unge kvinner kan i denne sammenhengen ha blitt oppfattet som eksotika i den forstand at de ble assosiert med verdier som kommer *utenfra*. Forekomsten av eksotiske gjenstander, slik som tenner fra dyr som var sjeldne eller utdødde i disse områdene, i unge kvinners graver kan understøtte denne teorien. For de levende som gravla dem, og markerte relasjoner til dem, kan gravlegging av unge kvinner ha inngått i en strategi for å la noe av den status som ble assosiert med unge kvinner overføres.

Dette kan eksemplifiseres med grav 14 på Skateholm I (Figur 13, side 100). Her er en eldre mann gravlagt med en ung kvinne plassert delvis oppå seg. Posisjonen til kvinnen ser ut til å skulle signalisere hennes avhengighet av mannen; han har på sin side en utstrakt stilling med hodet vendt bort fra kvinnen. Kvinnen har fått et dødelig slag bak venstre øre (Persson og Persson 1984). En tolkning av dette har vært at kvinnen ble drept for å følge mannen i graven som hans make eller som et offer (Larsson 1988c:109, Persson og Persson 1984:26). Gravens sammensetning og de dodes posisjoner kan forstås som et forsøk fra en sosial kategori (eldre menn) på å overføre noe av den status som ble tilknyttet yngre kvinner på seg selv, for slik å posisjonere seg i forhold til andre sosiale kategorier.

Samtidig ser det ut til at kvinner på Skateholm I også har blitt tilskrevet andre symbolske verdier enn de mer eksotiske. I kapittel 5.4.3 ble det lagt vekt på at kvinnene, særlig de middelaldrende, ser ut til å ha hatt en spesiell tilknytning til det sentrale området inntil konstruksjon 10 og har fått spesielle rituelle måltider og andre behandlinger. På bakgrunn av husets sosiale karakter kan kvinnene her ha blitt assosiert med sosial kontinuasjon og gruppeidentitet. Kvinner kan altså også ha inngått i strategier for uttrykkelse og opprettholdelse av regional tilhørighet og etnisitet.

Med andre ord kan gravene gjenspeile en situasjon der enkelte elementer utenfra ble inkorporert i samfunnet, samtidig som elementene ble tilpasset lokal diskurs og lokale forhold. Gjennom en *bricolage*, en sammensetning av eksisterende og nye elementer, kunne regional særegenhet understrekes i møtet med andre samfunn. Samtidig endret de

sosiale relasjonene i samfunnet seg som resultat av ulike anvendelser av elementer utenfra. På denne måten kan de ulike valgene som ble tatt i forbindelse med disponeringen av de dødes kropper ha fått både tilsiktede og utilsiktede konsekvenser for utviklingen av sosiale relasjoner.

6.4 Utforming av kroppen

Den dødes kropp har blitt utstyrt og utformet som del av rituelle forberedelser før gravleggelsen. Kroppen oppfattes i de fleste samfunn som den fremste kilden til sosial kommunikasjon ettersom den forbinder individuell identitet med verden utenfor seg selv. I den sosiale diskursen innehar kroppen et vidt spekter av muligheter for ikke-verbal kommunikasjon, der felles forståelse av kroppen utgjør grunnlaget for sosial interaksjon (Tilley 1996:239).

Som diskutert i kapittel 3, er differensiering av kroppen og omgivelsene fra den ”normale” tilstanden et kjennetegn for ritualisering. Det kan derfor antas at den døde kroppen vil framstå som differensiert i gravritualet i forhold til kroppen slik den framstår som levende, slik at den ikke kan oppfattes som en gjenspeiling av dens levende manifestasjon. Gjennom manipulering av den dødes kropp kan den institusjonalisere sosiale verdier. Sett i lys av dette vil den dødes kropp bli utformet etter ulike oppfatninger av hvordan den sosiale virkelighet skal forstås og utformes, samtidig som den påvirker oppfatningene hos deltagerne i ritualet. Den dødes kropp kan derfor forstås som et *medium for sosiale verdier og normer* som har en aktiv funksjon i den sosiale diskursen.

Et karakteristisk trekk ved gravene på Skateholm og Bøgebakken er at de fleste gravene inneholder mengder med oker. Forekomst av oker over og under den døde har blitt tolket som resultat av at den døde har vært iført spesielle fargete drakter (Albrethsen og Brinch Petersen 1976:21, Kannegaard og Brinch Petersen 1993:79, Larsson 1988c:146). Selve kroppen til den døde kan også ha vært farget. Okeren er gjerne distribuert over enkelte områder av kroppen; spesielt ofte er hodet, hofteparti og beina rødfarget.

Små barn er som oftest er fullstendig dekket av oker, noe som kan forklares med at de ble svøpt inn fargede skinn. Kvinnene har spesielt oker rundt hoftepartiet. Hos mennene er distribusjonen mer generell, men det er en tendens til at hodeområdet gjerne er farget (Albrethsen og Brinch Petersen 1976, Larsson 1988c:146, Meiklejohn *et.al.* 2000:230).

Ut fra posisjonen av tannperler og beinnåler på skjelettet ser det ut til at den døde har vært ikledd en spesielt rikt dekorert drakt. I enkelte graver er rader med tenner plassert på den dødes hode, og disses regelmessige plassering tyder på at de har vært sydd fast på et

slags hodeplagg (Nilsson 1998:12). Et eksempel på dette er grav XV på Skateholm II der en ung mann har en rad gjennomboede tenner av kronhjort *in situ* på kraniet (Figur 11). Kvinnene har ofte tannperler over hoftepartiet; disses plassering tolkes som at de har vært fastsydd på et belte rundt livet (Brinch Petersen 1979). Både kvinner og menn har tannperler som dekorative elementer på drakten, men mengden er større hos kvinnene enn hos mennene. Det ser også ut til at tannperlene hos kvinnene særlig var av kronhjort, hos mennene i større grad av villsvin (Larsson 1988c:133).

Figur 11. To graver utstyrt med tannperler. Til venstre: grav XV, Skateholm II; en ung mann i sittende stilling med tannperler over kraniet, hornagg for ved høyre albue, to flintflekker ved hofta, en oks av flint til høyre for hofta, og kronhortegevir ved hodet og føttene. Til høyre: grav 6, Skateholm I; en middelaldrende kvinne i sittende posisjon med rester av et barn i mageparti, hoftesmykke av tannperler fra rundt 30 kronhjorter, i tillegg til over 30 fra villsvin og en fra elg (Larsson 1988c:131).

Utsmykningen av drakten ser altså ut til å ha vært kjønnsbetinget. Kvinnenes drakt kan ha hatt et spesielt fokus på hoftepartiet som var dekorert med rød oker og tannperler, mens menn gjerne ble påkledd et dekorert eller udekorert rødfarget hodeplagg. Det kan også tenkes at håret ble farget med oker før gravlegging.

Markering av ulike områder hos kvinner og menn kan forstås som resultat av et ønske om å fremheve disse som ulike kategorier i den sosiale diskursen. Okeren og utsmykningene kan ha bekreftet og forsterket assosiasjonene som var knyttet til de ulike

delene av menns og kvinners kropper, slik at kroppen på denne måten institusjonaliserte verdier og holdninger.

Den mest direkte tolkningen av distribusjonen av okeren og tannperlene rundt kvinners hofter er at den skulle være en symbolsk henvisning til kvinners evne til reproduksjon. Som tidligere diskutert, kan en mulig assosiasjon mellom kvinner og reproduksjon tydeligere ha kommet til uttrykk i gravskikken etter hvert som konsepter utenfra fant veien inn i de sein-mesolittiske samfunnenes virkelighetsforståelse.

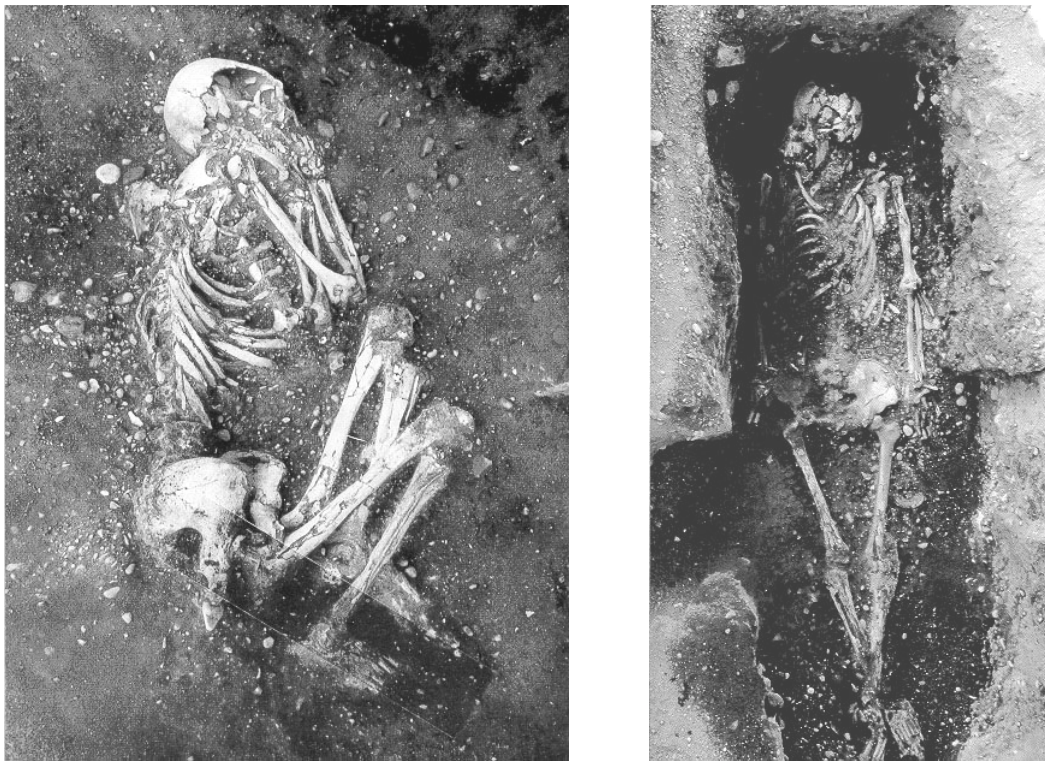
Markering av først og fremst hodene til menn gjennom oker kan ha vært et virkemiddel for å vekke assosiasjoner til kontroll, ledelse og makt. Strassbourg (2000:216-222) har framholdt at kjønnsrollene i disse samfunnene ble sammenholdt med kronhjortens adferd. Mens kvinner ble forbundet med kronhjorthinden ble menn assosiert med egenskapene til kronhjortbukken. På bakgrunn av dette kan en markering av hodet til menn i graven ha vært en strategi for å skape assosiasjoner til hvordan kronhjortbukkens hode er dominert av geviret, som igjen kan oppfattes som uttrykk for ledelse og makt.

Kroppene til de døde kan på denne måten ha blitt anvendt som en fysisk manifestasjon på tilstedeværelsen av *ideelle* normer og roller i disse samfunnene. Oker og tannperlene har på en side vært anvendt for å understreke menn og kvinner som sosiale kategorier med ulike relasjoner til makt og reproduksjon. På den annen side viser variasjonen at mange grupper kunne komme til i den sosiale diskursen, slik at det eksisterte muligheter til opposisjon og forhandling.

På gravfeltene ser vi at også menn hadde også dekorasjoner av tannperler, også kvinner hadde kronhortegevir i gravene, enkelte kvinner har oker rundt hodet og menn har oker rundt hofter og bein. Oker, tannperler og gevir kunne anvendes på avvikende måter i forhold til den strukturen som ble forsøkt framstilt som dominerende, slik at disse elementene ble uttrykk for alternative holdninger i tilknytning til de ulike kategoriens relasjoner til makt og reproduksjon. Med andre ord ble kroppene til de døde anvendt på ulike måter for uttrykkelse av, og forsøk på påvirkning av, den sosiale virkelighet. I lys av dette kan den døde kroppen ikke oppfattes som en refleksjon av de faktiske forholdene i samfunnet. Kroppens utforming var heller resultat av hva som var prioritert i den sosiale diskursen, og av hvilke oppfatninger og intensjoner ulike grupper hadde. Kroppene til de døde framstod derfor i gravritualet som *materielle objekter* som, i likhet med andre artefakter, utformes etter den pågående sosiale diskursen, samtidig som de er formende for relasjonene mellom menneskene.

6.5 Posisjonering av kroppen

I likhet med forberedelsen av kroppen forut for begravelsen kan posisjoneringen av kroppen i graven forstås som kommunikasjon rettet mot de levende. Både posisjoneringen av kroppen og posisjonen til de enkelte kroppsdelene kan i så måte oppfattes som resultat av terminologien til det eksisterende symbolske språket (Larsson 1990a:154).

Figur 12. To posisjoner fra Skateholm I. Til venstre: grav 24; en eldre kvinne i sterkt sammentrukket hockerposisjon. Til høyre: grav 53, en ung kvinne med korslagte føtter (Larsson 1988c)

I tillegg til selve kroppen har også de dødes hode, hender og bein blitt plassert i ulike stillinger. Endel eldre kvinner hadde for eksempel hendene plassert foran ansiktet (Larsson 1984:26), slik som den eldre kvinnen i grav 24 på Skateholm I (Figur 12) (Persson og Persson 1988). I grav 53 på Skateholm I er en ung kvinne gravlagt liggende på ryggen med kryssede bein (Figur 12). Denne posisjonen gjenfinnes i blant annet i graver fra sørvestlige Tyskland, og kan tyde på innflytelse fra kontinentet (Larsson 1989a:218, Whittle 1988:158, figur 5). Andre er plassert sittende i ”skredderstilling”, slik som kvinnen i grav XXII på Skateholm II, eller liggende på rygg med et av beina i bøyd stilling, slik som mennene i grav II og XVII på samme gravfelt. Hender har også blitt plassert i ulike posisjoner; på Bøgebakken kan det for eksempel se ut til at menn oftere har plassert høyre hand på låret enn kvinnene (Strassbourg 2000:176-179).

Å forstå det symbolske språket som den store variasjonen i posisjonering av kroppen og de ulike kroppsdelene representerer er svært vanskelig. Med utgangspunkt i at kroppen er intensjonelt sammensatt av de levende for de levende kan imidlertid variasjonen forstås som uttrykk for en aktiv anvendelse av de døde som uttrykk for ulike gruppers ønsker om å uttrykke deres forståelse av hvordan den sosiale verden er, og bør være.

I det følgende vil jeg konsentrere meg om noen overordnede trekk ved posisjoneringen av de døde.

På Skateholm-lokalitetene er det en utstrakt variasjon i stillingene som de døde har blitt plassert i. Bøgebakken oppviser derimot en sterk homogenitet i posisjoneringen: 80 % av det totale antallet døde er plassert i utstrakt ryngleie (Tabell 2, side 53). Dette kan antyde at det på Skateholm var større muligheter og behov for anvendelse den dødes kropp som medium for ulike holdninger i den sosiale diskursen, mens det på Bøgebakken kan se ut til at behovet for å anvende posisjonering av de døde som virkemidler i den sosiale diskursen ikke var like sterkt tilstede.

I gravfeltene forekommer hovedsakelig tre posisjoner: utstrakt ryngleie, sittende, og sammentrukket sideleie (hockerposisjon). Utstrakt ryngleie er klart den hyppigste posisjonen for de døde på de sein-mesolittiske gravfeltene sett under ett. Ser vi nærmere på de enkelte gravfeltene blir romlige og temporale variasjoner tydelige. På Skateholm II er flertallet gravlagt slik, mens frekvensen *halveres* til Skateholm I-tid. Sittende stilling finner vi både på Skateholm I og II, men også denne *halveres* fra det eldre gravfeltet til det yngre. Sammenstrukket stilling i sideleie, eller hockerposisjon, er den hyppigst forekommende posisjonen på Skateholm I, mens den er så å si fraværende på Skateholm II og Bøgebakken. Her finner vi bare to graver der de døde er plassert i denne posisjonen: henholdsvis de to små barna i grav XII og den unge kvinnen i grav 20. Selv om sittende og utstrakt stilling fortsatt er i bruk, ser det ut til at hockerposisjonen kommer inn og i stor grad erstatter de tidligere tradisjonene på Skateholm. Dette betyr at hockerposisjon har blitt assosiert med verdier som ble oppfattet som viktige i forhandlingen av sosiale relasjoner.

Hockerposisjonen kan altså oppfattes som en tilvekst i det symbolske repertoaret fra Skateholm II- til Skateholm I-tid . Den kan sees i sammenheng med innflytelse fra andre samfunn. I de enkle jordbrukssamfunnene på kontinentet var denne posisjonen svært vanlig på denne tiden (Larsson 1989b:216).

Tilstedeværelsen av denne posisjonen og andre eksotiske elementer betyr ikke nødvendigvis at de har kommet til som resultat av direkte kontakt mellom samfunnene som

anvendte Skateholm og jordbrukende samfunn lenger sør. Det er elementenes *assosiasjon* til det eksotiske og eksterne som er vesentlig, og som gir prestisje og status.

Sett i lys av dette kan tilkomsten av hockerposisjonen tyde på at det over tid ble stadig viktigere å anvende nye virkemidler i forsøkene på å oppnå posisjoner og påvirke relasjoner i samfunnet. Selv om det fortsatt er mange ulike posisjoner tilstede i gravleggingen av de døde, har hockerposisjonen spesielt blitt oppfattet som et effektivt virkemiddel for grupper som relaterer seg til de døde i forsøkene på å tilskrive status og prestisje til den døde, for dermed å forsøke å la noe av denne statusen reflekteres på seg selv.

Ser vi nærmere på hvilke personer som oftest ble plassert slik på Skateholm I, er det tydelig at individer i aldersgruppen 40-59 særlig ble gjenstand for forsøk på tilskrivelse av prestisjen som ble assosiert med hockerposisjonen (Tabell 3, side 55). Av alle graver der kjønn, alder og stilling er kjent, er 19% av mennene og 24% av kvinnene plassert i hockerposisjon og tilhører denne aldersgruppen. Bare ett individ i hver av de andre aldersgruppene av begge kjønn er plassert slik. Dette kan bety at det spesielt innenfor de middelaldrende gruppene eksisterte et særlig behov for virkemidler i den sosiale diskursen.

Jeg har tidligere tatt til orde for at det var en spesiell vektlegging av eldre menn og yngre kvinner på dette gravfeltet, der yngre kvinner ble assosiert med verdier som var tilstede i jordbrukssamfunn, og dermed kunne anvendes som prestisjeobjekter for eldre menn. Hockerposisjonen som prestisje-element kan ha inngått i disse eldre mennenes forsøk på å posisjonere seg i forhold til maktrelasjoner i samfunnet.

På Skateholm II ser det altså ut til å ha vært en vektlegging av eldre kvinner og litt yngre menn. På Skateholm I er mange av de eldre kvinnene plassert i hockerposisjon, faktisk en høyere andel enn den tilsvarende gruppe menn. Dette kan tolkes som et forsøk fra denne gruppen kvinner å opponere mot mennenes forsøk på å oppnå visse posisjoner i samfunnet. Ved å anvende samme virkemidler som sin relasjonelle motsetning, de eldre mennene, ville man forsøke å motvirke forsøkene på mannlig dominanse, og bevare eller gjenopprette den status og posisjon som ble tilskrevet de eldre kvinnene i perioden som var forut. Ved å anvende det eksotiske elementet ville man samtidig opponere mot at yngre kvinner ble tilskrevet økt verdi gjennom assosiasjon til verdissystemer utenfra, som igjen ble anvendt av de eldre mennene for å oppnå status. Dette bildet blir tydeligere når vi tar i betraktning den flertydige meningen ser ut til å blitt tilskrevet kvinner på Skateholm I. Som diskutert i kapittel 6.3, kan kvinnene her både ha blitt assosiert med nye eksterne elementer

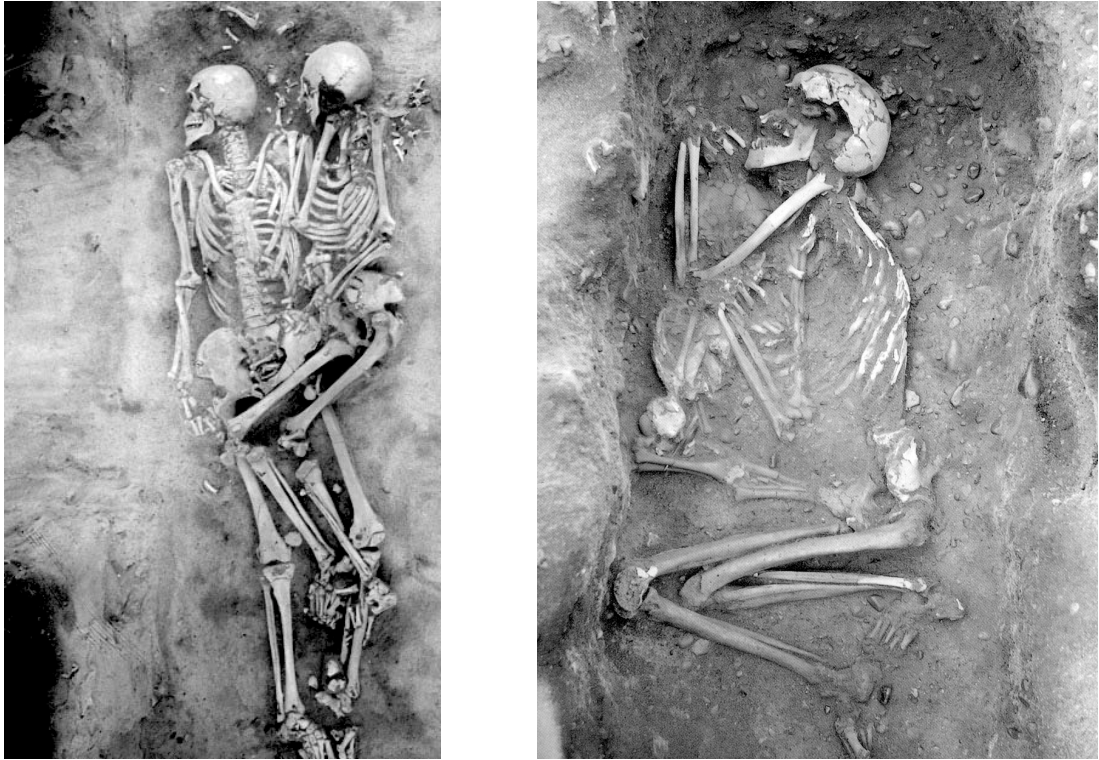
som reproduksjon, og til eksisterende elementer spesielt i forbindelse med sosial kontinuasjon og forbindelse til området.

Med andre ord kan anvendelsen av hockerposisjonen av ulike sosiale kategorier reflektere en situasjon der sosiale relasjoner var i endring, og der det samtidig var konflikt og uenighet om hvordan relasjonene skulle utformes og om hvilke posisjoner som skulle være gjeldende for ulike grupper.

Ser vi videre på hvilke posisjoneringer som kommer til uttrykk for de ulike aldersgruppene på Skateholm II og Bøgebakken der disse stillinger er kjent, er det en jevn fordeling av posisjoner på aldersgruppene for begge kjønn. Posisjoneringen av kroppen inngikk sannsynligvis ikke i den sosiale diskursen med samme intensitet som den ser ut til å ha gjort på Skateholm I. På bakgrunn av at stor variasjon settes i sammenheng med tilstedeværelsen av større uenighet og mer intensiv sosial diskurs, ser det ut til at de ulike kjønnene og aldersgruppene ikke hadde like stort behov for handling av sosiale relasjoner, eller i det minste ikke anså posisjoneringen av kroppen som et effektivt virkemiddel i den sosiale diskursen.

Generelt ser det ut til at det var eldre menn på Skateholm I som oppviser den største variasjonen når det gjelder ulike måter å posisjonere disse kroppene på. Dette omfatter både individer i alderen 40-59 og individer over 60 år. Dette kan underbygge tolkningen av at det spesielt er denne gruppen som nå forsøker å oppnå posisjoner i samfunnet, og deltar aktivt i anvendelsen av de døde i forhandlingen av relasjoner. Det kan derved se ut til at endringer over tid gjør det særlig viktig for disse å komme inn i den sosiale diskursen og oppnå andre posisjoner enn det de har hatt tidligere. Man kan tenke seg at denne kategorien ser situasjonen med økt regionalisering, større press og samfunnsmessige omstillinger som en mulighet til å posisjonere seg i forholdt til den tidligere sosiale orden, der eldre kvinner ser ut til å ha hatt en mer framtrædende posisjon. Som nevnt i kapittel 5.4.1 kan den endrede økonomiske situasjonen særlig ha vært en anledning for eldre menn å utøve økt kontroll over kvinners reproduksjon og arbeid.

Med andre ord kan den sosiale dynamikken i denne perioden forstås som resultat av endringer som oppstår når det trekkes veksler på eksisterende og nye elementer slik at en blanding av det gamle og det nye oppstår, og relasjonene mellom sosiale kategorier endrer seg, slik at også kategoriene i seg selv endrer seg.

Figur 13. To graver assosiert med eksotisk element? Til venstre: grav 14, Skateholm I; en ung kvinne drept med slag mot hodet og en eldre mann. Til høyre: grav 41, en eldre mann i hockerposisjon, med et lite barn. Barnet er nedlagt etter at mannen er gravlagt (Larsson 1988c:111, Persson og Persson 1988:89).

6.6 Gjenstander som rekvisitter

Før graven ble fylt igjen ble enkelte gjenstander lagt ned med den døde. Det forekommer umiddelbart vanskelig å forstå den symbolske kommunikasjonen for en god del av gjenstandene. Også i gjenstandsmaterialet finner vi en stor variasjon der ulike objekter ser ut til å ha hatt helt ulik betydning i den enkelte gravleggelsen (Larsson 1988b:67). Disse kan være personlige eiendeler, amuletter og så videre.

Likevel er det først og fremst ikke gjenstandenes relasjon til det døde individet som må settes i fokus. I likhet med kroppen til den døde, har gjenstandene hovedsaklig inngått i gravritualet for å tilføre deltagere en rasjonalitetsforståelse som ligger på et ikke-diskursivt plan. Gjenstandene plasseres i graven som uttrykk for de levendes ønsker om å gjenta og markere egne forståelser av virkeligheten. De blir i så måte anvendt som rekvisitter for reproduksjonen av sosial realitet.

I det følgende vil jeg fokusere på noen trekk ved distribusjonen av gravgodset som kan forstås som uttrykk spesielt innrettet mot forhandling av sosiale relasjoner.

Det mest påfallende trekket i sammensetningen av gravgodset er at menn gjerne ble gravlagt med redskaper av stein, mens slike gjenstander er så og si fraværende hos kvinner

(Tabell 4, side 56). Kun i enkelte tilfeller finner vi individer som er sikkert kjønnsbestemte til å være kvinner med steinredskaper i graven på Skateholm I, II eller Bøgebakken. Redskapene består av hovedsakelig av flekker, økser og tverrpiler. Også barn og en hund fikk med seg flintflekker i graven. Økser ble utelukkende assosiert med menn. Kvinner kan først og fremst forbindes med tannperler, som forekommer i langt større mengder enn hos mennene.

Strassbourg (2000:191) har tolket forekomstene av tannperler over kvinnenens hofter som fryktinngytende beskyttere av kvinners vagina, som han framholder ble ansett som mektige og derfor farlige åpninger. Imidlertid er hoftesmykkene alltid funnet på *baksiden* av den døde der de har vært festet i rader som følger den øvre del av bekkenbeinet inn mot magen. Midt framme på magen er det et perlefritt parti (Brinch Petersen 1976:42ff, Larsson 1998c:128). Denne plasseringen gjør det vanskelig å akseptere tannsmykkene som symbolske beskyttere av vagina.

Hoftesmykkene forekommer i til sammen 7 graver. Ettersom det er usikkert om vi har med et hoftesmykke å gjøre, hvem av de tre individene det egentlig tilhørte (Brinch Petersen 1979:55) og hvilket kjønn dette individet smykket lå på var (Meiklejohn *et.al.* 2000), er smykket fra grav 19 på Bøgebakken ikke inkludert her. Av kvinnene som har hoftesmykker er fire mellom 18 og 20 år, mens tre er mellom 30 og 40 år. Det er med andre ord unge eller middelaldrende kvinner som har disse smykkene.

Analyser av flintgjenstandene viser at flertallet var uten bruksspor, og dermed tilvirket for gravleggelsen (Knutsson 1995). Enkelte typer av steinredskapene opptrer heller ikke i bosetningslagene (Meiklejohn *et.al.* 2000:230), noe som kan bety at steingjenstandenes funksjon ikke ble oppfattet til å være redskaper *per se*, men at de ble anvendt som symbolske elementer. Flintflekkene er som oftest plassert vertikalt på midjen eller på hoftene både hos menn og barn på Bøgebakken og Skateholm II, mens de på Skateholm I også er plassert ved føttene og hodet. Flintflekkene på Skateholm II og Bøgebakken kan ha vært festet til et belte eller i en slire (Larsson 1988c:139), og har antakeligvis vært båret slik også i live av de voksne mennene. Med utgangspunkt i den klare forbindelsen redskap har til menn, kan forekomsten av flekker og andre typer redskap hos barn indikere at det her er snakk om guttebarn (Kannegaard Nielsen og Brinch Petersen 1993:80, Albrethsen *et.al.* 1976:9).

Sett i lys av at gjenstandene blir anvendt for å uttrykke ulike oppfatninger og ønsker om utformingen av relasjoner mellom ulike sosiale kategorier, ser det ut til at den klare distribusjonsforskjellen mellom kvinner og menn har vært en måte å produsere og

reprodusere et skille mellom kvinner og menn. Gjenstandene uttrykker og forsterker en differensiering blant de levende, der kvinner og menn plasseres i ulike sosiale kategorier. Med andre ord vil redskapene og tannperlene ha bekreftet og forsterket de holdningene og verdiene som ble assosiert med disse gjenstandene, i dette tilfellet spesielt i forhold til kjønn og makt. Gjenstandene har blitt utvalgt på bakgrunn av de forhold som eksisterte i samfunnet, samtidig som de reproduserte disse forholdene. Imidlertid oppviser materialet igjen indikasjoner på at det ble reagert mot den sosiale orden som ble forsøkt uttrykt.

Den store variasjonen i gravgjenstandene viser at mange ulike holdninger og oppfatninger av hvordan samfunnsrelasjonene skulle arte seg ble uttrykt. Som nevnt har også menn tannperler, noen med kompliserte sammensetninger til smykker på brystet, og også enkelte kvinner har redskaper. Mye tyder dessuten på at gjenstandene endret assosiasjon til verdi over tid, og dermed også fikk et annet meningsinnhold i forhold til gravritualene. På Skateholm II ser vi at langt flere mannsgraver inneholdt tannperler enn på Skateholm I. Dette kan tyde på at tannperlene over tid i sterkere grad ble assosiert med kvinnene, og i svakere grad med menn, for slik å understreke skillet mellom kvinner og menn som to separate sosiale kategorier.

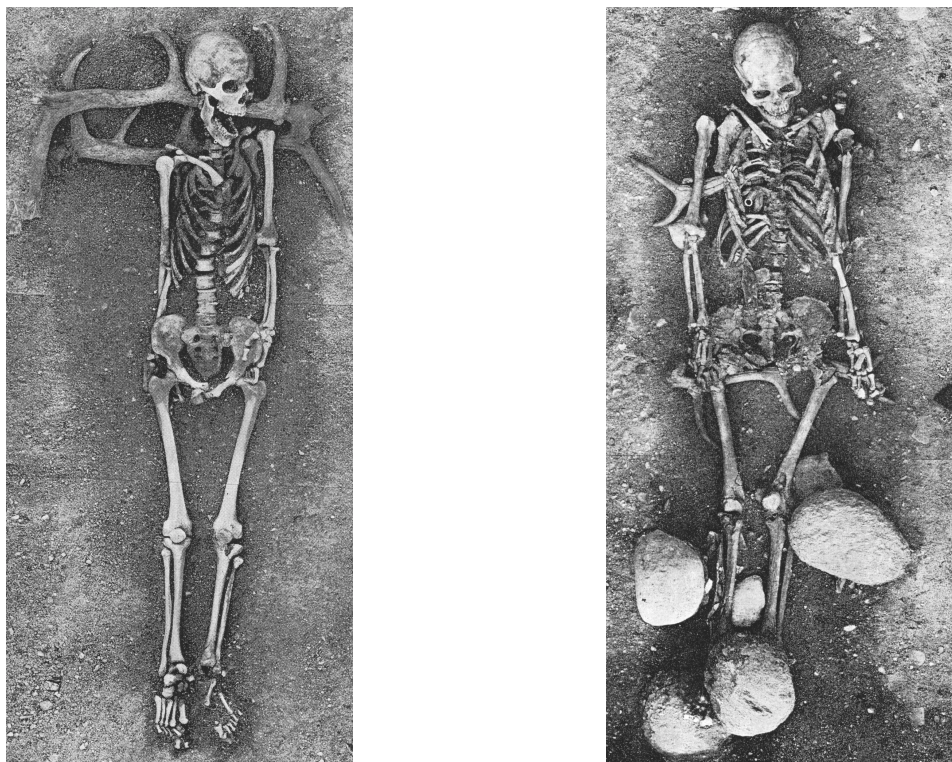
Forekomstene av kronhjortegevir i gravene kan videre illustrere hvordan gjenstandene skifter assosiasjonsverdi og mening.

I enkelte graver er den døde gravlagt med eller på gevir fra kronhjort. Disse gravene finner vi imidlertid bare på Bøgebakken og Skateholm II. Det er med andre ord et element som forsvinner over tid.

Kronhjorten og dets gevir har i mange samfunn blitt oppfattet til å ha en spesiell betydning. Fellingen av geviret har blitt forbundet med syklusen vekst - forfall – vekst som observeres i naturen, og kontinuerlig skapelse og gjenfødelse (Chevalier og Gheerbrant 1994:920). Geviret har derfor blitt et symbol på vekst og vitalitet, og har ofte vært oppfattet som et uttrykk for mannlig virilitet (Larsson 1988c:144, de Vries 1989:439). Jeg har tidligere tatt til orde for tilstedeværelsen av ideelle kjønnsroller som ble assosiert med kronhjorter. Geviret kan i denne sammenheng ha vært et uttrykk for kontroll, status og manndoms kraft.

Relaterer vi forekomsten av kronhjortegevir til de individuelle gravene, er det en eldre kvinne og en eldre mann som har gevir på Bøgebakken, i tillegg til den tomme graven. På Skateholm II inneholdt gravene med gevir yngre personer; to unge menn og en litt eldre kvinne, i tillegg til en hund og en tom struktur. Plasseringen av gevirene varierer: på Bøgebakken har personene blitt lagt oppå gevirene mens på Skateholm II har er de

plassert både liggende under og sittende på gevirene samt fått gevir plassert bak hodet og ved føttene.

Figur 14. To graver med kronhjortegevir fra Bøgebakken. Til venstre: grav 22, en eldre kvinne. Til høyre: grav 10, en eldre mann (Albrethsen og Brinch Petersen 1976)

Selv om gevir sannsynligvis kan knyttes til status, ser det ikke ut til å ha hatt en entydig symbolsk betydning i forhold til maktrelasjoner. Det kan tenkes at formen for makt og status som ble assosiert med geviret kan ha vært mer tydelig på Bøgebakken, der det er eldre personer som er gravlagt med gevir. Selv om dette gravfeltet ser ut til å være konsentrert rundt menn som det dominerende uttrykk for den sosiale struktur, kunne altså også eldre kvinner oppnå høy status. På Skateholm II har det derimot vært større rom for anvendelse av slike gevirer som uttrykk for makt og status, da det ser ut til at flere ulike grupper tok i bruk dette elementet i forsøk på å posisjonere seg i samfunnet. Fra Skateholm II til Skateholm I forsvinner dette uttrykket. Dette kan ha sammenheng med at det mistet sin direkte assosiasjon til makt og ble erstattet av andre faktorer. Som diskutert ovenfor, ser det ut til at eksotiske og sjeldne elementer, elementer som kan tilknyttes noe utenfor samfunnet og den kjente verden man befant seg i, etter hvert ble assosiert med status i større grad.

Jeg har tidligere påpekt at variasjonen i orientering og lokalisering av gravene på gravfeltet, samt posisjoneringen av kroppen i graven, er større på Skateholm I enn den er på Skateholm II og Bøgebakken. Når det gjelder distribusjonen av gravgods er imidlertid variasjonen størst på Skateholm II. Mens majoriteten av de gravlagte på Skateholm I og Bøgebakken er gravlagt uten gjenstander, er det langt flere graver med gravgods, flere gjenstander i den enkelte grav, og flere ulike typer gjenstander i gravene på Skateholm II (Larsson 1984:31, 1989c:374) (Tabell 4, side 56).

Graden av variasjon er tidligere tolket som en gjenspeiling av behovet og muligheten for anvendelse av gravene som medium i den sosiale diskursen. Variasjon når det gjelder anleggelsen av graver på gravfeltet, og valg av posisjonering i forhold til den individuelle gravleggelse, kan tyde på at gravene ble anvendt i strategier for mer *utadrettet og omfattende* kommunikasjon, mens variasjonen av gjenstandene kan forstås som resultat av kommunikasjon rettet direkte mot relasjonen blant deltagerne i gravritualet. Med andre ord vil gravfelt som oppviser en stor variasjon i organisering av graver og posisjonering av den døde i større grad være utformet i forhold til kommunikasjon ovenfor samfunnet som helhet. Det kan tenkes at dette ble nødvendig spesielt i en situasjon der samfunnsstrukturene var mer ustabile enn tidligere. Denne variasjonen kan således tolkes som innrettet mot, og utformet av, en mer offensiv og intensiv sosial diskurs enn den diskursen variasjonen i gjenstandene inngikk i, og er uttrykk for.

Implikasjonen av dette er at det særlig på Skateholm I ble viktigere å anvende de døde mer offensivt i forhold til forhandling av sosiale relasjoner innad i samfunnet, og sannsynligvis også for uttrykkelse av regional identitet ovenfor andre samfunn.

6.7 Avslutning: avritualisering av kontekst

Etter at selve gravleggingen var fullført vitner det arkeologiske materialet om en rekke handlinger som har blitt utført ved gjenfylling av graven. Etter Hertz' (1960) skjema er formålet med gravritualene å sørge for at den døde og samfunnet gikk fra en liminal til en post-liminal tilstand. Ettersom de levendes endring i møtet med døden er minst like viktig som den dødes, må også denne fasen utføres etter spesielle føringer for at gravritualet skal kunne avsluttes på riktig måte, slik at konteksten til slutt kan avritualiseres. Slike aktiviteter er spesielt godt belagt på Skateholm-lokalitetene, i mindre grad på Bøgebakken.

Stratigrafiske forhold tyder på at ulike metoder for gjenfylling har vært i bruk. I enkelte graver har man ved graving av graven separert løsmassene fra gresslaget og lagt disse i riktig rekkefølge ved gjenfylling, mens i andre har massen vært blandet (Larsson

1988c:114). Det vanligste trekket er imidlertid et mørkt lag nært bunnen, som har blitt tolket som sotblandet sand (Larsson 1988c:114). Dette kan være rester etter brenning som har skjedd i eller i nærheten av graven. I enkelte graver påtraff man også større trekullbiter samt stolpehull som tyder på at strukturer umiddelbart over den døde har blitt brent ved gjenfylling (Larsson 1988b:68).

En slik grav er den tidligere omtalte grav 24 (Figur 12, side 96). Denne graven var utformet som en trapesformet bunn grop, der stolpehull i fire hjørner vitner om en konstruksjon som har dekket graven. I denne gropen ble det gravd et mindre forsenket parti der kvinnen ble lagt i sterkt sammentrukket hockerposisjon. Deretter ble kroppen dekket av et tynt lag sand, før konstruksjonen ble brent. Til slutt ble graven fylt igjen (Larsson 1988c:115). Også i minst to andre graver er rester etter slike nedbrente konstruksjoner påtruffet. Grav 60 fra samme gravplass oppviser store likhetstrekk med grav 24 i og med at også her var den døde, sannsynligvis en eldre kvinne, lagt i en grunn forsenkning i en større grop som var dekket av en stolpebærende konstruksjon som ble brent (Strassbourg 2000:208). Grav 11, en kremasjonsgrav, var opprinnelig en rektangulær konstruksjon som dekket flere mindre fordypninger med brente beinfragmenter av menneske og dyr (Larsson 1988c:117).

De hyppige forekomstene av sot, aske og trekull i gravene tyder på at det var en utbredt anvendelse av brenning ved gjenfylling av gravene på Skateholm. Strassbourg (2000:209) har foreslått at trekonstruksjonene kan ha gitt graven en symbolsk betydning som et hus eller bolig. Den åpne graven kan på denne måten ha blitt oppfattet som et midlertidig liminalt oppholdssted for den døde. Etter at "huset" hadde vært bebodd i tilstrekkelig tid, det vil si når den døde var plassert i graven, ble det brent ned som del av avslutningen av den dødes opphold i den fysiske verden og som markering av at overgangen til en ny tilstand var fullført. Denne markeringen kan imidlertid også forstås som mer rettet mot de levende enn den døde.

I starten av gravritualet ble den døde brakt inn i et spesielt hus, dette var del av å skape en differensiert kontekst som tilfører deltagerne den ritualiserte erkjennelsen. Brenning av strukturer over grava kan forstås som en måte å bringe deltagerne i rituallet ut av den ritualiserte konteksten. Gjennom destruering av deler av de ritualiserte omgivelsene markeres at gravritualet går mot sin slutt, og at samfunnet vender tilbake til en "normal" tilstand.

Under gjenfylling av graven har gjenstander også blitt plassert i massene. Man kan ikke se bort fra at mange av gjenstandene som ble påtruffet i fyllmassen stammer fra

bosetningslag eller fra aktiviteter som ikke har direkte tilknytning til den spesifikke graven. Avfall kan ha havnet i fyllmassene når graven skulle graves igjen. Det er derfor problematisk å skille de intensjonelt nedlagte gjenstandene fra avfall fra andre aktiviteter. Ettersom fyllmassen inneholder uvanlig store mengder flint og bein er det imidlertid sannsynlig at noe av dette intensjonelt er plassert her (Larsson 1988c:115). Gjenstandene er enten redskaper, smykker som rav og tannperler, eller dyrebein. Forekomster av mikroflekker, tilhørende kjerner og avslag viser at også ved graven ble gjenstander tilvirket med det formål å nedlegges. Denne funnsammensetningen opptrer ikke i forbindelse med strukturer eller bosetningslag (Larsson 1988b:68), noe som viser at fremstilling og bruk av enkelte redskaper var reservert for gravritualene.

De langt vanligste gjenstandene er imidlertid skjelettdeler fra ulike dyr. Spesielt kvinner på Skateholm I ser ut til ofte å ha dyrebein i området ovenfor selve skjelettet (Tabell 4, side 56). Dyrebeina kan være rester etter fester som inngikk i gravritualet og som ble kastet ned i graven da den ble gjenfylt. Tilstedeværelsen av kjever fra mår, ulv, sel, kronhjort og villsvin, er derimot sannsynligvis gjenstander med symbolsk verdi relatert til det individet som ble gravlagt.

Ovenfor har jeg argumentert for at den døende og de levende deltog i et "siste måltid" som også hadde som funksjon å tilføre erkjennelsen av en ritualisert kontekst for deltagerne. Dette innledende måltidet ser ut til å ha bestått av fisk. Forekomsten av dyrebein i fyllingen i graven og i lagene rundt graven kan tyde på at det i større grad var pattedyr som ble anvendt i måltidene ved gjenfylling og avslutning av gravritualet. Sammensetningen av de forskjellige artene på lokalitetene varierer over tid, men forekomstene av kronhjorten er stabil (Jonsson 1988:84). I tillegg til å ha vært en viktig subsistensmessig ressurs, kan dette understreke kronhjortens mer ideologiske betydning som uttrykk for maktrelasjoner og ulike roller for ulike kategorier i den sosiale diskursen.

Mens inntak og nedleggelse av fisk var del av en strategi for skapelse av den ritualiserte konteksten i det forestående møtet med døden, kan inntak av kronhjort ha vært en strategi for stabilisering og gjenoppretting av det normative livet som avslutning på den ustabile fasen samfunnet har gjennomgått (Strassbourg 2000:173). Kronhjorten som et innarbeidet mytologisk symbol på makt og vitalitet vil i denne sammenhengen ha vært et spesielt egnet virkemiddel for restabilisering og reintegrering av sosiale relasjoner som har vært midlertidig udefinerbare og ustabile i møtet med døden. Dette kan forstås som en avritualisering av konteksten. Gjennom festmåltidet som ble inntatt ved graven og kunne

samfunnet dermed avslutte den liminale fasen og gi uttrykk for tilstedeværelsen av gjenopprettede og reforhandlede sosiale relasjoner:

”[begravelsestestens] purpose is to reunite all the surviving members of the group with each other, and sometimes also with the deceased, in the same way that a chain which has been broken by the disappearance of one of its links must be rejoined” (van Gennep 1960:164-165).

6.8 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg forsøkt å undersøke hvordan gravritualet har vært en arena, og den døde et medium, for forhandling av sosiale relasjoner. *Det rituelle scenario* består av en rekke prosesser for differensiering og kontrastering med formål å skape ritualiserte kontekster. De materielle uttrykkene for gravskikken skaper en ramme for ritualisering av situasjoner som på en side begrenser handling, samtidig som de utgjør en ressurs for handling. Den ritualiserte konteksten utgjør en spesielt egnet arena for ideologisk produksjon.

De materielle uttrykkene for dette scenariet viser det var en variert og sammensatt interaksjon mellom levende og døde i de sein-mesolittiske samfunnene. På et overordnet plan er det en stor grad av uniformitet i hvilke rituelle handlinger som måtte utføres (konstruksjon av graven, anvendelse av oker, påkledning av den døde, nedleggelse av utstyr og så videre), men på et individuelt plan er det en stor variasjon i hvordan disse handlingene fant sine materielle uttrykk.

Denne variasjonen uttrykker seg på ulikt vis til ulik tid. Vesentlig er oppfattelsen av variasjon som uttrykk for at mange ulike grupper hadde behov for, og mulighet til, å anvende de døde som medier i den sosiale diskursen. De sein-mesolittiske samfunnene ser ikke ut til å ha hatt noen særlig framtrødende vertikal differensiering, derfor er heller ikke *makt over* et framtrødende trekk i den sosiale diskursen. Derimot ser det ut til at mange hadde *makt til* å delta i utøvelsen av produksjon, reproduksjon og endring av den sosiale virkelighet i tråd med deres ønsker og behov.

Gravene og de døde oppfattes som medier for uttrykkelse av verdier og oppfatninger av den sosiale virkelighet. Gravleggingen blir derfor en anledning til å manipulere den døde for å tilskrive dennes kropp verdier, samtidig som disse verdiene forsøkes overført på grupper som assosieres til den døde. Gjennom kroppens forbindelse til posisjon, oker og gjenstander, som steinredskap og tannperler, blir den døde kroppen en institusjonalisering av verdier og holdninger. Kroppens utforming trekker derfor både veksler på, og påvirker utformingen av, den eksisterende kulturelle grammatikken. Graven, den døde og ritualene

som utføres, utformes på bakgrunn av hva som var prioritert i den sosiale diskursen, og hva som var intensjoner og ønsker for de gruppene som deltok i utformingen. Den dødes kropp påvirker dermed til endring av sosial virkelighet, samtidig som den utformes på bakgrunn av denne virkeligheten.

Denne perioden ser ut til å ha vært preget av økt omstilling av sosiale relasjoner og økt usikkerhet i forhold til hvilken retning den samfunnsmessige utviklingen skulle ta. Dette fører til en intensivering av den sosiale diskursen, der flere sosiale kategorier har behov for å anvende de døde og ritualene i tilknytning til de døde for å forsøke å posisjonere seg og påvirke utformingen av samfunnet.

I disse samfunnene ser det ut til at slektskap, kjønn, alder og territorial tilknytning var noen viktige kategorier der relasjonene mellom ulike grupper endret seg over tid. Eksisterende normer og oppfatninger gjennomgikk endringer som resultat av at nye elementer kom til og blandet seg med eksisterende elementer, slik at nye relasjoner oppstod.

Dette kommer spesielt til uttrykk i de endrede forholdene mellom menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Mens eldre kvinner ser ut til å ha hatt en mer sentral rolle på det tidligere gravfelt, endrer dette seg til å bli fokusert på eldre menn. Dette kan ha kommet til som resultat av at denne sosiale kategorien anvendte seg av enkelte eksterne elementer, tilpasset lokal sosial diskurs, i gravskikken for å posisjonere seg. Samtidig ble de samme elementene anvendt av eldre kvinner i andre kontekster for å opponere mot forsøkene på posisjonering innenfor den sosiale diskursen.

Oker, distribusjon av gjenstander, utforming av kroppen, posisjonering av den døde, og de døde selv, har bekreftet og forsterket de holdninger og verdier som ble assosiert med disse ulike elementene. Gjennom den rituelle praksis har de inngått i strategier for understreking og endring av relasjoner som var tilstede i den sosiale diskursen. Elementene ble anvendt ut fra ulike gruppers ønsker, intensjoner og oppfatninger i ulike kontekster, noe som understreker den tvetydige rollen også de døde som materiell kultur innehar. De døde har på denne måten inngått som virksomme medier i en dialektisk relasjon til det levende samfunnet.

KAPITTEL 7

AVSLUTNING

Utgangspunktet for denne avhandlingen var å undersøke hvordan gravskikk har inngått i reproduksjon og endring av sosial struktur, eksemplifisert gjennom gravmaterialet fra de sein-mesolittiske samfunnene i Sør-Skandinavia. Intensjonen med denne avhandlingen var ikke å oppnå en helhetlig forståelse av de mesolittiske samfunnssystemene. Ettersom sosiale systemer utgjøres av et ukjent antall ulike sosiale relasjoner som påvirker hverandre, vil dette være en oppgave for et større arbeid. Her har jeg med utgangspunkt i én tilnærming vist hvordan *enkelte elementer* kan belyse prosessene rundt utformingen av samfunnsmessig struktur. Videre forskning vil utdype, ekspandere og korrigere den forståelsen av disse prosessene som legges fram her.

Det teoretiske grunnlaget for denne undersøkelsen utgjøres av en *kritisk dialektisk tilnærming*. Fundamentet for denne tilnærmingen er en oppfattelse av samfunnssystemer som bestående av av sosiale relasjoner som er i konstant endring. Mellom sosiale kategorier vil det alltid eksistere motsetninger, som kontinuerlig blir forsøkt påvirket, opprettholdt eller endret. Sosiale relasjoner vil bli forsøkt begrunnet og legitimert gjennom diskurs, gjennom *ideologi*.

Dette skjer med utgangspunkt i den *kulturelle grammatikken*. Denne tydeliggjør relasjoner mellom mennesker, men begrenser og definerer samtidig den menneskelige adferd ettersom den gir fortolkninger av bestemte handlinger, gjenstander og situasjoner. Den kulturelle grammatikken er imidlertid ikke bare styrende for handlinger, men også en ressurs for handling. Den vil ligge til grunn for forståelsen av virkeligheten, men vil bli forstått ut fra ulike grupper situasjon og synsfelt. Med utgangspunkt i tilstedeværelsen av sosiale kategoriers konflikterende oppfatninger om hvordan samfunnet er, og bør være, blir handlinger og materiell kultur anvendt på ulike måter i ulike kontekster.

Materiell kultur kan derfor ikke bare oppfattes som en gjenspeiling av sosiale relasjoner, men må forstås som *konstituerende* for den sosiale realitet. På denne måten er den kulturelle grammatikken ikke bare et redskap for utøvelse av *makt over* sosiale relasjoner, men også et redskap for utøvelse av *makt til* påvirkning av den sosiale orden.

Rituelle handlinger kan oppfattes til å skje innenfor en kontekst som er spesielt egnet for utforming av sosiale relasjoner. Ettersom rituelle handlinger kan inneha alle egenskaper til ”normale” handlinger, må ritualet forstås som en prosess der deltagerne inntar en

spesiell stilling til handling og konteksten handlingen skjer i. Ved å kontrastere og differensiere handlinger og omgivelser tilføres disse en ritualisert dimensjon, slik at deltagerne oppnår en erkjennelse av ritualet. I denne konteksten legges føringer på handling, samtidig som erkjennelsen av den åpner for anvendelsen av ulike strategier i forhold til handling.

Samfunnets møte med *døden* er en situasjon som spesielt framkaller behov for ritualisering. Dette har sin forklaring i døden som en utfordring for samfunnets opprettholdelsesevne. Døden krever og legger til rette for restrukturering av sosiale relasjoner. Samtidig som de døde, gravene og gravritualene utformes på bakgrunn av de sosiale relasjonene og den kulturelle grammatikken, er de også med på å forme disse relasjonene og endre grunnlaget for virkelighetsforståelsen. I likhet med materiell kultur anvendes de døde på en mangetydig måte i ulike gruppers forsøk på å forme den sosiale virkeligheten.

Denne teoretiske tilnærmingen kan anvendes for å belyse hvordan de døde har inngått i den sosiale diskursen i det sein-mesolittiske i Sør-Skandinavia.

Et gjennomgående trekk ved de sør-skandinaviske gravene er at de har en sterk lokaliseringmessig relasjon til bosetninger. Gravene ligger så å si alltid i umiddelbar nærhet til, eller i, bosetningene, og kan forstås som integrerte elementer ved disse. Nærheten mellom gravene og bosetningene kan tyde på at betydningen av gravskikken og gravritualene var mer markant og viktig, og interaksjonen mellom levende og døde mer aktuell, enn hva som er tilfellet i samfunn hvor gravene plasseres separat. I slike samfunn vil gravene ha hatt en strukturerende funksjon først og fremst ved særlige rituelle anledninger. I de sein-mesolittiske samfunnene ser de derimot ut til daglig å ha vært tilstede som strukturerende elementer for den sosiale virkelighet.

Årsakene til at de døde integreres i de levendes verden kan søkes i den større situasjonen de sein-mesolittiske samfunnene befant seg i. Endrende naturomgivelser, økende sedentaritet, økende regionalisering, mer ensrettet økonomi, og økte innflytelser fra eksterne samfunn kan ha vært faktorer som har påvirket den samfunnsmessige struktur. I denne situasjonen ble det viktigere å markere seg i forhold til maktrelasjoner innad i samfunnet, i forhold til hvilken retning den samfunnsmessige utviklingen skulle ta, og i forhold til regional identitet og gruppetilhørighet. Dette førte til en intensivering av den sosiale diskursen.

Integreringen av de døde i de levendes verden kan dermed forstås som resultat av et sterkere behov for arenaer og virkemidler for forhandling og utforming av sosiale

relasjoner. Gravene og gravritualene vil ha vært viktige medier for ulike gruppers forsøk på å påvirke relasjoner og samfunnsmessig utvikling. Gravfeltene var på denne måten både resultat av den sosiale situasjonen og ressurs for ulike forsøk på å påvirke sosiale relasjoner, slik at de også kan oppfattes som formgivende for sosial virkelighet.

Gravene oppviser en sterk *variasjon*, både i sammensetning av befolkningen på gravfeltet, orientering og lokalisering av de enkelte graver på gravfeltet, posisjonering av den døde, gjenstander som ble lagt i grava, og i de rituelle handlinger som har blitt utført før, under og etter gravleggelsen. Denne variasjonen kan forstås som uttrykk for at mange ulike grupper hadde behov for, og mulighet til, å anvende gravene som medium for uttrykkelsen av ulike holdninger og verdier. For det første viser dette at disse samfunnene hadde en relativt løs sosial struktur, for det andre at det eksisterte et sterkt behov for forhandling av posisjoner og sosial struktur.

På Skateholm og på Bøgebakken tyder organiseringen av gravfeltene på at gravfeltene inngikk i den sosiale diskursen på ulik måte til ulik tid. Bøgebakken oppviser en sterk homogen organisering, Skateholm II en noe større variasjon, mens Skateholm I har en sterk variasjon i forhold til anleggelse og orientering av gravene. Dette kan forstås som at det over tid ble viktigere på Skateholm å anvende gravene som medier i den sosiale diskursen. På Bøgebakken ble andre valg truffet for å takle utfordringene, og særlig ser det ut til at konformitet og regelbundethet i gravskikken ble anvendt som integrerende virkemidler. Variasjonen viser videre at det på Skateholm var større uenighet om hva som skulle prioriteres og hvilken retning den samfunnsmessige utviklingen skulle ta. Dette kan tyde på at dette området i større grad ble berørt av de faktorer som kom til og påvirket den samfunnsmessige orden.

Gravlegging er en situasjon der det er anledning til å skape assosiasjoner mellom det døde individet og de levende. Gjennom å tilskrive den døde verdier og status gjennom assosiasjon til elementer som igjen assosieres med verdi, kunne den dodes status forsøkes overført på de som ble forbundet med den døde. De døde forsterker og tydeliggjør på denne måten holdninger som eksisterer i det levende samfunnet. Med andre ord forsøker man ikke bare å uttrykke noe gjennom utforming av den døde, men også å la den døde uttrykke noe om de levende. På denne måten har de døde en virksom funksjon i det levende samfunnet.

På alle gravfelt ser det ut til at gravenes organisering skulle framheve enkelte kategorier i den sosiale diskursen. På Bøgebakken er gravfeltet sentrert rundt menn, på Skateholm II eldre kvinner og voksne menn med slektskapsrelasjoner. På Skateholm I er

kvinner plassert i de sentrale delene av gravfeltet, mens det generelt ser ut til å ha vært en vektlegging av eldre menn og yngre kvinner. Likevel var det anledning for flere ulike kategorier å komme inn i den sosiale diskursen.

Fra Skateholm II til Skateholm I skifter fokus fra en vektlegging av slektskap til kjønn. Spesielt kan det se ut til at eldre menn har forsøkt å posisjonere seg på det yngre gravfeltet. Ved hjelp av elementer som kunne knyttes til eksterne og eksotiske verdier, og dermed gi prestisje, ønsket denne kategorien å fremheve sin status i samfunnet. Yngre kvinner, som ser ut til å ha blitt assosiert med verdier knyttet til jordbrukende samfunn, kan dermed ha blitt viktigere på det yngre gravfeltet som uttrykk for eldre menns status.

Samtidig kan man ane en opposisjon mot disse strategiene, da også andre grupper har forsøkt å komme inn i den sosiale diskursen rundt makrelasjoner. Dette gjelder spesielt eldre kvinner, som ser ut til å ha hatt en mer sentral rolle i på det eldre gravfeltet. Kvinner har dessuten blitt assosiert med flere ulike roller på Skateholm I. Mens yngre kvinner ser ut til å ha blitt tilskrevet verdier i forbindelse med reproduktivitet, kan lokaliseringen av spesielt kvinner i forhold til sentrale strukturer forstås som at de også ble tilskrevet verdi i forbindelse med tilhørighet til området og sosial kontinuitet. Med andre ord tyder tilstedeværelsen av ulike roller og verdier for de døde kvinnene på eksistensen av konflikter og motsetningsfylte interesser, men også at relativt løse samfunnsstrukturer ga rom for forhandlinger rundt utformingen av sosiale relasjoner i det levende samfunnet.

Anvendelsen av elementer som oker, gjenstander som redskaper, tannperler og kronhortegevir, posisjonering av den døde, og vektlegging av enkelte aldersgrupper i gravleggingen, har inngått i strukturering og restrukturering av sosiale relasjoner. Gjennom anvendelse av disse elementene ble ulike kategorier forsøkt tilskrevet verdier og assosiasjoner. Samtidig viser den store variasjonen at elementene ble anvendt på mange ulike måter og satt inn i ulike kontekster, på bakgrunn av ulike gruppers intensjoner og oppfatninger.

De døde har på denne dynamiske måten inngått i den sosiale diskurs i ulike forsøk på å påvirke relasjoner. Samtidig som de ble formet som resultat av de sosiale relasjonene som til enhver tid var tilstede, har de også vært med på å forme den sosiale struktur. De døde var en integrert del i den sosiale diskursen i de sein-mesolittiske samfunnene, der tilstedeværelsen av konflikter og motsetninger resulterte i en stor variasjon i behandlingen av de døde. Denne interaksjonen og variasjonen viser at det var særlig viktig for det levende samfunnet å benytte seg av kreftene til *de virksomme døde*.

APPENDIX:

GRAVENE PÅ SKATEHOLM I, SKATEHOLM II OG BØGEBAKKEN

Skateholm I

		Stilling	Odontologisk		Osteologisk		Gjenstander
			Alder	Kjønn	Alder	Kjønn	
1		Hocker	50-60	-	>50	M	
2		Halvsittende	40-50	K	>60	M	
3		Sittende	19-20	K	19-20	K	
4		Hocker	40-50	K	40-50	K	Fisk i mageparti
5		Halvsittende	18-20	M	19-20	M	
6	A	Sittende	Ca. 35	K	35-40	K	Rad av tannperler over hofte, 30+ av villsvin, en tann av elg. Fisk i mageparti
	B	Sittende ?	-	-	-	-	
7		Hocker	Ca. 50	M	30-40	M	Fisk ved føttene og i fyllinga
8		-	10-11	-	4-5	-	
9		Hocker	Hund		-	-	
10			Hund				
11		Kremasjon	-	-	40-50	M(?)	Phalanges of Canis/Vulpes, selbein, to villsvintenner, fuglebein (2 arter), fiskebein
12		Utstrakt rygg	-	-	19-21	K	
13		Oppdelt	Ca. 50	M	30-40	M	Tverrpil i bein over h hofte. Drept av spydspiss ? Arr etter villsvintann ? i bakside av lårbeinet.
14	A	Utstrakt rygg	Ca. 45	M	45-55	M	
	B	Hocker	Ca. 20	-	17-19	K	Klump av jernholdig material ved hodet. Gravfyllet: del av oterkranie, kjevefragment fra rådyr og kronhjort over beina
15			Hund				
16		Halvsittende	-	-	>20	M	
17			Hund				
18			Hund				
19			Hund				
20		Kremasjon	-	-	-	-	Tre biter brent flint
21		Utstrakt rygg	-	-	>20	K	Flere fortenner av villsvin over hofte, og minst fem av hjort over hodet.
22		Utstrakt rygg	Ca.50	M	>60	M	Ornamentert skafthullsøks av horn under v arm og 5 flekke under føtter
23		Hocker	Hund	-	-	-	
24		Hocker	Ca.55	K	50-55	K	Fisk i mageparti, ved ryggrad
25		Sittende	-	-	30-40	K	Fisk i mageparti
26		Hocker	Ca. 55	K	35-45	K	Rad av stjerneformede (5-6) leddbein
27		Utstrakt rygg	30-35	-	35-45	M	
28		Utstrakt rygg	>60	M	>50	M	Tre lange kronhjortspisser (trykkstokker) v hodet
29		-	40-59	-	-	-	
30		-	-	-	21-39	-	
31		-	Ca. 16	M	-	-	To tenner fra servus, div andre beinfragmenter, fisk

Skateholm I, forts.

		Stilling	Odontologisk		Osteologisk		Gjenstander
			Alder	Kjønn	Alder	Kjønn	
32		Sittende	-	-	>20	M?	
33		Utstrakt mage	Ca. 50	M	50-60	M	Fisk i mageparti, mellom kjevene, i mørkt område på v side av kropp, under kropp, i fylling; pilespisser i fylling
34		Utstrakt rygg	Ca. 40	-	35-45	-	22 cm lang beinspiss fra pattedyr (tibia eller fibula fra homo/ tibia fra cervus?)
35		Hocker	40-59	K	30-40	K	Fisk ved føttene, i fylling
36		Utstrakt rygg	35-40	K (?)	30-40	-	
37		Utstrakt rygg	50-55	K	40-50	K	Fisk bak hodet, i mageregion
38		Hocker	50-55	M	>20	M	
39		Sittende	40-50	-	Ca.50	-	
40		Hocker	40-45	K	40-45	K(?)	
41	A	Hocker	Ca.60	M	>65	M	
	B	Hocker	4	-	4-5	-	To tannperler av bjørn, fire ravstykker med hull på bryst; kort beinspiss, flintkniv ved hofta
42		-	2-2,5	-	2-3	-	
43		Utstrakt rygg	50-55	K	45-55	K	
44		-	Ca.60	-	60	-	
45		-	Ca.25	-	25-30	-	
46		-	50-60	K(?)	>50	M(?)	Bak hodet: fire ravstykker, en perforert, tre sett kronhjorttenner. I fyll: 11 ravstykker
47	A	Utstrakt rygg	15	-	14-16	M(?)	Tre pecked steinøkser, stor flekke og avlang stein ml føtter; to tannperler v h hand
	B	Utstrakt rygg	1	-	<1	-	
48		-	-	-	21-39	-	
49		-	50-60	M(?)	50-60	-	
50		-	-	-	21-39	-	
51		-	Ca.50	M	40-50	M	
52		Hocker	Ca.50	-	45-50	M(?)	
53		Utstrakt rygg	Ca.20	K	18-20	K	Tannperler av elg, kronhjort og villsvin over underarmene og hofta.
54		-	-	-	21-39	-	
55		-	-	-	21-39	-	
56		-	-	-	21-39	-	
57		Utstrakt rygg	18-20	-	16-20	-	
58		Hocker	55-60	K	>60	K	
59		-	18-20	-	16-20	K(?)	
60		-	>60	K(?)	21-39	-	
61		-	Ca.40	-	35-45	-	
62		-	>60	K	>60	K	
63	A	Hocker	40-45	M	35-45	M	
	B	Hocker	Ca.40	M	35-45	M	
64		-	-	-	<1	-	
65			Hund				

Kilder: Alexandersen 1988a, Jonsson 1986, Larsson 1984, 1988c, 1989a, 1989c, Newell og Constandse-Westermann 1988, Persson og Persson 1984, 1988.

Skateholm II

		<i>Stilling</i>	<i>Odontologisk</i>		<i>Osteologisk</i>		<i>Gjenstander</i>
			<i>Alder</i>	<i>Kjønn</i>	<i>Alder</i>	<i>Kjønn</i>	
I		Utstrakt rygg	7-8	-	7	-	Fire pilespisser ved v. lårbein
II		Sittende	Ca.30	M	25-30	M	Steinøks v v lår; to tverrpiler v h fot; ornamentert beinredskap på panne; fisk i mageregion
III		Utstrakt rygg	Ca.30	K	25-30	K	
IV		Utstrakt rygg	35-40	M	35-45	M	Beinbarn og trinnøks under v overarm; trinnøks, to slipeplater, fire flekker, rund stein og lang beinnål i okerfarget område bak hodet
V		Utstrakt rygg	45-50	M	35-45	K(?)	
VI		Utstrakt rygg	50-60	K	50-55	K	
VI		Utstrakt rygg	50-60	M	50-60	M	
VIII		Sittende	30-35	M	35-40	K	Hund uten hode over leggene; ca 100 tannperler av kronhjort bak hoftene
IX		Utstrakt rygg	35-40	K	50-60	K	Pilspiss i brystkassa; fisk v h skulder, på v skulder, ml føtter, i fylling
X	A	Utstrakt rygg	35-40	M	30-35	M	Flintflekke og villsvintann på hofte; trinnøks innsida lår; tannperle h fot; tverrpil v hodet
	B	Sittende	Ca.20	M	20-25	M	Hund over beina, kastet ned i gjenfylling?; tannperler fra kronhjort, elg, villsvin ved hals, hoftene, lår og bein; lang smal beingjenstand over kraniet.
XI		Utstrakt rygg	18-20	M	18-22	M	7 kronhjortgevir over leggene; flintflekker rundt hodet
XII	A	Hocker	4	-	2-4	-	Beinsspiss fra kronhjort ved siden
	B	Hocker	2,5	-	2-4	-	To flintflekker
XIII		Utstrakt rygg	5-6	-	Ca.6	-	
XIV		Sammentrukket rygg mot h side	Ca.50	K	50-60	K	
XV		Sittende	19-20	M	19-20	M	To kronhjortgevir ved hodet, en ved føttene. Rad av tannperler av kronhjort over hodet; to flintflekker v hoftene; kjerneøks på låret. Flere tenner av villsvin v h underarm. Fisk i mageregion, mellom knær, i mørkt område på v side, ved føtter, i fylling.
XVI		?	50-60	K	45-55	K	
XVII		Utstrakt rygg	Ca.35	M	30-35	M	
XVIII		Kremasjon			<60	M	Fisk i mageregion, i fylling (fossil haitann).
XIX			Hund				
XX		Utstrakt rygg	Ca.18	M(?)	18-20	K	Rad tannperler over hofta, inkl urokse; tannperler bak hodet.
XXI		Hocker	Hund	-	-	-	Kronhjortgevir langs ryggen; tre flintkniver og ornamentert hammer av kronhjort på magen.
XXII		Sittende, sammentrukne bein	Ca.30	K	30-40	K	Sittende på kronhjortgevir. Hoftsmykke med tenner fra ulike dyr. Halssmykke: rektangulær skiferplate.

Kilder: Alexandersen 1988a, Jonsson 1986, Larsson 1984, 1988c, 1989a, 1989c, Newell og Constandse-Westermann 1988, Persson og Persson 1984, 1988.

Bøgebakken

		Stilling	Kjønn	Alder	Gjenstander
1		?	K	16-20	
2		Utstrakt rygg	M	50	
3		Utstrakt rygg	K	40-50	
4		Utstrakt rygg	M?	21-39	På hofte: flinteggdolk til h, lang beinkniv til v; fem fortenner av villsvin under hofte, en hjørnetann fra villsvin v h underarm
5		Utstrakt rygg	M	21-39	Flintflekke på hofte
6		Utstrakt rygg	M	40-60	Hjortetakksøks mellom h arm og kropp; tre flintflekker
7		Utstrakt rygg	-	<20	
8	A	Utstrakt rygg	K	18	H og delvis under hodet 190 tannperler, mest kronhjort, noen villsvin, sneglehus; under hofte rad av sneglehus og ca 50 tannperler av kronhjort, noen sel- og elgtenner.
	B	Utstrakt rygg	-	0	Flintflekke på hofte.
9		Utstrakt rygg	M	21-39	En fortann av villsvin
10		Utstrakt rygg	M	50	To flintflekker v hofte, 2 kronhjortgevir under skulder og hofte
11		Tom	-	-	Kronhjortgevir, beinsyl, kjerneøks
12		Utstrakt rygg	M?	40-59	2 flintflekker, langt beinredskap på hofte
14		Utstrakt rygg	M	21-39	Flintflekke på hofte, kjerneøks ved h skulder
15	A	Utstrakt rygg	K	21-39	
	B	?	-	0-1	
18		?	-	0-1	
19	A	Utstrakt rygg	-	25-30	
	B	Utstrakt rygg	-	0-1	
	C	Utstrakt rygg	-	35-40	Rundt 50 tannperler, hvorav tre fra menneske, seks fra kronhjort, to fra villsvin og en fra urokse har perforering, resten er kronhjort uten; under dette halv underkjeve av skogsmår; under kjeven flekkekniv; under dette metacarpus/metatarsus og phalanx av rådyr.
20		Hocker	K	16-20	
21		Utstrakt rygg	-	0-1	
22		Utstrakt rygg	K	40-50	To kronhjortgevir under hode og skuldre

Kilder: Albrehtsen *et.al.* 1976, Albrehtsen og Brinch Petersen 1975; 1976

LITTERATUR

Albrethsen, S.E., og E. Brinch Petersen

1975 *Gravene på Bøgebakken, Vedbæk*. Søllerødbogen: Historisk Topografisk Selskab for Søllerød Kommune.

1976 Excavation of a Mesolithic Cemetery at Vedbæk, Denmark. *Acta Archaeologica* 47, 1-27

Albrethsen, S.E., V. Alexandersen, E. Brinch Petersen, og J. Balslev Jørgensen

1976 De levende og døde...for 7000 år siden. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1976, 5-23

Aldenderfer, M.

1993 Ritual, Hierarchy, and Change in Foraging Societies. *Journal of Anthropological Archaeology* 12

Alexandersen, V.

1988a Description of the Human Dentitions from the Late Mesolithic Grave-Fields at Skateholm, Southern Sweden. I Larsson, L. (red.): The Skateholm Project. I. Man and Environment. *Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund* LXXIX, 106-163

1988b Tændernes betydning i skeletforskningen. I Iregren, E., K. Jennbert, og L. Larsson (red.): Gravskick och gravdata. *Report Series* 32, 23-36. University of Lund, Institute of Archaeology

Barnard, A., og J. Woodburn

1991 Property, Power and Ideology in hunting and Gathering Societies: An Introduction. I Ingold, T., D. Riches, og J. Woodburn (red.): *Hunters and Gatherers. Property, Power and Ideology*, 4-31. Oxford: Berg

Bartel, B.

1982 A Historical Review of Ethnological and Archaeological Analyses of Mortuary Practice. *Journal of Anthropological Archaeology* 1, 32-58.

Bell, C.

1992 *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press

Bendann, E.

1969 *Death Customs. An Analytical Study of Burial Rites*. London

Bennike, P., og V. Alexandersen

1997 Danmarks Urbefolkning. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1997, 143-155

Binford, L. R.

1969 Archaeology as Anthropology. *American Antiquity* 28:2, 217-225

1971 Mortuary Practices: Their Study and Potential. I Brown, J.A. (red.): Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. *Society for American Archaeology, Memoirs* 25, 6-29

Blankholm, H.P.

1987 Late Mesolithic Hunter-Gatherers and the Transition to Farming in Southern Scandinavia. I Rowley-Conwy, P., M. Zvelebil, og H.P. Blankholm (red.): *Mesolithic Northwest Europe: Recent Trends*, 155-162. University of Sheffield: Department of Archaeology and Prehistory

Blisset, L., og S. Brünzel

2001 *Handbuch der Kommunikationsguerilla*. Hamburg: Assoziation

Bloch, M.

1988 Death and the Concept of a Person. An Introduction. I Cederroth, S., C. Corlin og J. Lindström (red.): *On the Meaning of Death. Essays on Mortuary Rituals and Eschatological Beliefs*, 11-29. Uppsala: Acta Universitatis Upsalensis

1992 *Prey Into Hunter. The Politics of Religious Experience*. Cambridge: Cambridge University Press

Bloch, M., og J. Parry (red.)

1982 *Death and the Regeneration of Life*. Cambridge: Cambridge University Press

Bowker, J.

1991 *The Meanings of Death*. Cambridge: Cambridge University Press

Brinch Petersen, E.

1974 Graverne ved Dragsholm. Fra jægere til bønder for 6000 år siden. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1974, 112-120

1975 Vedbækprojektet. *Nyt og Noter fra Kulturmuseerne* 111. København.

1979 Kvindernes smykker. *Søllerødbogen* 1979, 39-56

1990a Nye grave fra Jægerstenalderen. Strøby Egede og Vedbæk. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990, 19-33

1990b Vænget Nord: Excavation, Documentation and Interpretation of a Mesolithic Site at Vedbæk, Denmark. I Bonsall, C. (red.): *The Mesolithic Europe*, 325-330. Edinburgh: John Donald Publishers

in press Mesolitiske Grave og Skeletter. I Lass Jensen, O. (red.): *Status og perspektiver inden dansk mesolitikum*.

Brinch Petersen, E., og C. Meiklejohn

in press a Historical Context of the Term "Complexity" in the Scandinavian Mesolithic. I Janik, L., S. Kaner, og P. Rowley-Conwy (red.): *From the Jomon to Star Carr: Holocene Hunters and Gatherers in Temperate Eurasia*.

in press b Paradigm Lost? Intensification, Sedentism and Burial Practice in Southern Scandinavia: Some Questions and Suggestions. I Janik, L., S. Kaner, og P. Rowley-Conwy (red.): *From the Jomon to Star Carr: Holocene Hunters and Gatherers in Temperate Eurasia*.

in press c Three Cremations and a Funeral: Aspects of Burial Practice in Mesolithic Vedbæk.

Brinch Petersen, E., V. Alexandersen, og C. Meiklejohn

1993 Vedbæk, graven midt i byen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1993, 61-69.

-
- Brinch Petersen, E., C. Christensen, og K. Aaris-Sørensen
1976 Vedbækprosjektet. Udgravningerne i Vedbæk-området. *Søllerødbogen* 1976, 97-122
- Brown, J.A. (red.)
1971 Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. *Society for American Archaeology, Memoirs* 25, 1-112
- Burenholt, G. (red.)
1999 *Arkeologi i Norden*. Stockholm: Natur och Kultur
- Böttiger Mørck, P., C. Casati, F. Hansen, K. Moberg Riis, L. Sørensen, og J. Tang Kristensen
1999 Vedbæks ældste stenalderboplads. *Søllerødbogen* 1999, 7-31
- Carr, C.
1995 Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, and Physical Determinants. *Journal of Archaeological Method and Theory* 2:2, 105-200
- Chevalier, J. og A. Gheerbrant
1994 *A Dictionary of Symbols*. Oxford: Blackwell
- Christensen, C.
1982 Stenalderfjorden og Vedbækbopladsene. Havspejlets svingninger 5500-2500 f.Kr. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1982, 169-178
- Clark, G.A., og M. Neeley
1987 Social Differentiation in European Mesolithic Burial Data. I Rowley-Conwy, P., M. Zwelebil, og H.P. Blankholm (red.): *Mesolithic Northwest Europe: Recent Trends*, 121-127. Department of Archaeology and Prehistory, University of Sheffield
- Cohen, M.N.
1985 Prehistoric Hunter-Gatherers: The Meaning of Social Complexity. I Price, T.D., og J.A. Brown (red.): *Prehistoric Hunter-Gatherers: the Emergence of Complexity*, 99-119. San Diego: Academic Press.
- Damm, C.
1999 Forhistoriske ritualer. En diskussion omkring mening og handling. I Christensen, L.B., og S.B. Sveen (red.): *Religion og materiel kultur*, 44-65. Aarhus Universitetsforlag
- Davies, D.J.
1997 *Death, Ritual and Belief*. London: Cassell.
- Degerbøl, M.
1942 Et Knoglemateriale fra Dyrholm-bopladsen, en ældre Køkkenmødding. Med særligt Henblik paa Uroksen Kønsdimorfisme og paa Kannibalisme i Danmark. I Mathiassen, T., M. Degerbøl, og J. Troels-Smith: *Dyrholmen; en Stenalderboplads paa Djursland*, 79-135. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- De Vries, A.
1989 *Dictionary of Symbols and Imagery*. Amsterdam: Elsevier
-

Dommasnes, L.H.

1991 Arkeologi og religion. I Steinsland, G., U. Drobin, J. Pentikäinen, og P.M. Sørensen (red.): *Nordisk bedendom. Et symposium*, 47-65. Odense: Odense Universitetsforlag

Douglas, M.

1973 *Natural Symbols*. Random House: New York

Driscoll, S.T.

1988 The Relationship between History and Archaeology: Artefacts, Documents and Power. I Driscoll, S.T., og M.R. Neeke (red.): *Power and Politics in Early Medieval Britain and Ireland, 162-187*. Edinburgh: Edinburgh University Press

Eagleton, T.

1991 *Ideology. An Introduction*. London: Longman

Eco, U.

1985 Für eine semiologische Guerilla [1967]. I Eco, U: *Über Gott und die Welt. Essays und Glosen.*, 146-156. München: Carl Hanser Verlag

Ferembach, D.

1974 *Le Gisement Mésoolithique de Moita do Sebastião, Muge, Portugal. II. Anthropologie*. Lisboa: Direcção-Geral dos Assuntos Culturais

Fuglestad, I.

1999 Interregional Contact in the Mesolithic: The Productive Gift Extended. I Boaz, J. (red.): The Mesolithic of Central Scandinavia. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke*, 22, 27-38

Giddens, A.

1984 *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press

Grøn, O., og J. Skaarup

1991 Møllegabet II – A Submerged Mesolithic Site and a "Boat Burial" from Ærø. *Journal of Danish Archaeology* 10, 38-50

Gurina, N.

1956 Oleneostrovski Mogilnik. *Materialy i Issledovania Po Arkeologii SSSR* 47. Moskva: Nauka

Hertz, R.

1960[1908] A Contribution to the Study of the Collective Representations of Death. I Hertz, R.: *Death and the Right Hand*, 27-86. Aberdeen: Cohen & West

Hodder, I.

1982 *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press

1986 *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press

Humphrey, C., og J. Laidlaw

1994 *The Archetypal Actions of Ritual. A Theory of Ritual Illustrated by the Jain Rite of Worship* Oxford: Clarendon Press

Jennbert, K.

- 1984 Den produktiva gåvan: tradition och innovation i Sydsandinavien för omkring 5300 år sedan. *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 4°; 16, 1-206
1985 Neolithisation – a Scanian Perspective. *Journal of Danish Archaeology* 4, 196-197

Jensen, R.

- 1988 Anteckningar om postprocessuell arkeologi. I Hyenstrand, Å., og M. Burström (red.): Samhällsteori och källmaterial - aktuell arkeologi II. *Stockholm Archaeological Reports* 21

Jonsson, L.

- 1986 Fish Bones in Late Mesolithic Human Graves at Skateholm, Scania, Southern Sweden. I Brinkhuizen, D.C., og A.T. Clason (red.): Fish and Archaeology. Studies in Osteometry, Taphonomy, Seasonality and Fishing Methods. *BAR International Series*; 294, 62-79
1988 The Vertebrate Faunal Remains from the Late Atlantic Settlement Skateholm in Scanian Southern Sweden. I Larsson, L. (red.): The Skateholm Project. I. Man and Environment. *Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund* LXXIX, 77-87

Jønsson, B.

- 1994 *Stenalderjægerne i Vedbæk*. Søllerød Museum

Kannegaard Nielsen, E., og E. Brinch Petersen

- 1993 Grave, menneske og hunde. I Hvass, S., og B. Storgaard: *Da klænger i muld...: 25 års arkæologi i Danmark*, 76-81. Århus: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab & Jysk Arkæologisk Selskab

Karsten, P., og B. Knarrström

- 1999a Tågerup. Skåne, Saxtorp socken, Tågerup 1:1, fornlämning RAÄ 3, SU 6. *UV Syd Rapport*; 71, Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar
1999b Tågerup. Två tusen år av mesolitisk bosättning i sydvästra Skåne. I Burenholt, G. (red.): *Arkeologi i Norden*, 202-205. Stockholm: Natur och Kultur

Kaspersen, L.B.

- 1995 *Anthony Giddens - introduktion til en samfundsteoretiker*. København, Hans Reitzels Forlag

Kinnes, I.

- 1981 Dialogues with Death. I Chapman, R., I. Kinnes, og K. Randsborg (red.): *The Archaeology of Death*, 83-91. Cambridge: Cambridge University Press

Knutsson, H.

- 1995 Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro. *AUN* 20. Uppsala : Societas Archaeologica Upsaliensis.

Kus, S.

- 1984 The Spirit and its Burden. I Spriggs, M. (red.): *Marxist Perspectives in Archaeology*, 101-107. Cambridge: Cambridge University Press

Larsson, L.

- u.å. *Ett sambälle vid Skånes sydkust för 7000 år sedan*. Vemmenhögs Härads Fornminnes- och Hembygdsförening 59:1.

- 1982 Segebro. En tidligatlantisk boplats ved Sege ås mynning. *Malmöfynd* 4.
- 1983a Ageröd V. An Early Atlantic Bog Site in Central Scania. *Acta Archaeologica Lundensia* 8:12, 1-172
- 1983b Gravskicket under mesolitikum. *Populär arkeologi* 4, 4-8
- 1984 The Skateholm Project. A Late Mesolithic Settlement and Cemetery Complex at a Southern Swedish Bay. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*. New Series 5, 5-38.
- 1985 Of House and Hearth. The Excavation, Interpretation and Reconstruction of a Late Mesolithic House. *Archaeology and Environment* 4, 197-209.
- 1986 Skateholm. *Skalk* 4, 21-30.
- 1988a A Construction for Ceremonial Activities from the Late Mesolithic. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*. New Series 7, 5-18.
- 1988b Dödshus, djurkåkar och stenyxor. Några reflektioner kring senmesolitiskt gravskick. I Iregren, E., K. Jennbert, og L. Larsson (red.): Gravskick och gravdata, 63-72. *Institute of Archaeology Report Series* 32
- 1988c *Ett fångstambälle för 7000 år sedan*. Kristianstad: Signum
- 1988d The Skateholm Project. Late Mesolithic Settlement at a South Swedish Lagoon. I Larsson, L. (red.): The Skateholm Project. I. Man and Environment. *Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapsamfundet i Lund* LXXIX, 9-19
- 1989a Big Dog and Poor Man. Mortuary Practices in Mesolithic Societies in Southern Sweden. I Larsson, L., og H. Lundmark (red.): Approaches to Swedish Prehistory. *BAR International Series* 500, 211-223
- 1989b Ethnicity and Traditions in Mesolithic Mortuary Practices of Southern Scandinavia. I Shennan, S. (red.): *Archaeological Approaches to Cultural Identity*, 210-218. London: Unwin Hyman
- 1989c Late Mesolithic Settlements and Cemeteries at Skateholm, Southern Sweden. I Bonsall, C. (red.): *The Mesolithic Europe*, 367-378. Edinburgh: John Donald
- 1990a Dogs in Fraction – Symbols in Action. I Vermeersch, P.M., og P. Ven Peer (red.): *Contributions to the Mesolithic in Europe*, 153-160. Leuven: Leuven University Press
- 1990b The Mesolithic of Southern Scandinavia. *Journal of World Prehistory* 4, 257-300
- 1994 Man and Sea in Southern Scandinavia during the Late Mesolithic. The Role of Cemeteries in the View of Society. I Fischer, A. (red.): *Man and Sea in the Mesolithic*, 95-104. Oxford: Oxbow Books
- 1999 Människor och miljö i ett kustsamhälle för 7000 år sedan. I Burenholt, G. (red.): *Arkeologi i Norden*, 234-239. Stockholm: Natur och kultur

Larsson, L., C. Meiklejohn, og R.J. Newell

- 1981 Human Skeletal Material from the Mesolithic Site of Ageröd I:HC, Scania, Southern Sweden. *Förvännen* 76, 161-167

Lass Jensen, O.

- 2000 Nivå – gruber til liv og død. I Hvass, S., og Det Arkæologiske Nævn (red.): *Vår skjulte kulturarv. Arkeologien under overflaten*, 24-25. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab: Jysk Arkæologisk Selskab

Leach, E.

- 1977 A View from the Bridge. *Archaeology and Anthropology: Areas of Mutual Interest*. *BAR Supplementary Series* 19, 161-176

Leone, M.P., P.B. Potter, og P.A. Shackel

- 1987 Toward a Critical Archaeology. *Current Anthropology* 28:3, 283-302

Lincoln, B.

1989 *Discourse and the Constitution of Society. Comparative Studies on Myth, Ritual and Classification.* Oxford: Oxford University Press

Lund Hansen, U., O. Vagn Nielsen, og V. Alexandersen

1973 A Mesolithic Grave from Melby in Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* 43, 239-249

McGuire, R.

1988 Dialogues with the Dead. Ideology and the Cemetery. I Leone, M., og P.B. Potter (red.): *The Recovery of Meaning*, 435-480. Washington: Smithsonian Institution Press

1992 *A Marxist Archaeology.* San Diego: Academic Press

Mathiassen, T.

1946 En Boplads fra Ældre Stenalder ved Vedbæk Boldbaner. *Søllerødbogen* 1946, 19-35.

Meiklejohn, C., E. Brinch Petersen, og V. Alexandersen

1998 The Later Mesolithic Population of Sjælland, Denmark, and the Neolithic Transition. I Zwelebil, M., R. Dennell, og L. Domanska: *Harvesting the Sea, Farming the Forest. The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region. Sheffield Archaeological Monographs* 10, 203-212.

2000 The Anthropology and Archaeology of Mesolithic Gender in the Western Baltic. I Donald, M., og L. Hurcombe (red.): *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*, 222-237. London: Macmillan Press

Metcalf, P. og R. Huntington

1991 *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual.* 2. utg. Cambridge: Cambridge University Press

Miller, D., og C. Tilley

1984 Ideology, power and prehistory. An Introduction. I Miller, D., og C. Tilley (red.): *Ideology, Power and Prehistory*, 1-15. Cambridge University Press

Morais Arnaud, J.E.

1990 The Mesolithic Communities of the Sado Valley, Portugal, in their Ecological Setting. I Bonsall, C. (red.): *The Mesolithic Europe*, 614-631. Edinburgh: John Donald Publishers Limited.

Møller Hansen, K.

2000 En 7.450 år gammel dreng fra Nivågård. I Hvass, S., og Det Arkæologiske Nævn (red.): *Vår skjulte kulturarv. Arkæologien under overflaten*, 26-27. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab: Jysk Arkæologisk Selskab

Newell, R.R., og T. Constandse-Westermann.

1988 The Significance of Skateholm I and Skateholm II to the Mesolithic of Western Europe. I Larsson, L. (red.): *The Skateholm Project. I. Man and Environment. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund* LXXIX, 164-174

Newell, R.R., T. Constandse-Westermann, og C. Meiklejohn

1979 The Skeletal Remains of Mesolithic Man in Western Europe: an Evaluative Catalogue. *Journal of Human Evolution* 8:1, 1-164

Nielsen, E.K., og E. Brinch Petersen

- 1993 Grave, menneske og hunde. I Hvass, S., og B. Storgaard (red.): *Da klinger i muld...: 25 års arkeologi i Danmark*, 76-81. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, Jysk Arkæologisk Selskab

Nilsson, L.

- 1998 Dynamic Cadavers: A "Field-Anthropological" Analysis of the Skateholm II Burials. *Lund Archaeological Review* 1998, 5-17

O'Shea, J.

- 1984 *Mortuary variability. An Archaeological Investigation*. San Diego: Academic Press
1996 *Villagers of the Maros. A Portrait of an Early Bronze Age Society*. London: Penum Press

O'Shea, J. og M. Zvelebil

- 1984 Oleneostrovski Mogilnik: Reconstructing the Social and Economic Organization of Prehistoric Foragers in Northern Russia. *Journal of Anthropological Archaeology* 3:1, 1-40

Olsen, B.

- 1997 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget

Parker Pearson, M.

- 1982 Mortuary Practices, Society and Ideology: an Ethnoarchaeological Study. I Hodder, I. (red.): *Symbolic and Structural Archaeology*, 99-113. Cambridge: Cambridge University Press
1993 The Powerful Dead: Archaeological Relationships between the Living and the Dead. *Cambridge Archaeological Journal* 3:2, 203-229

Pader, E.-J.

- 1982 Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. *BAR International Series* 130, 1-220

Peebles, C. S.

- 1971 Moundville and Surrounding Sites: some Structural Considerations of Mortuary Practices. I Brown, J.A. (red.): *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. Society for American Archaeology, Memoirs* 25, 68-91

Peebles, C., og S. Kus

- 1977 Some Archaeological Correlates of Ranked Societies». *American Antiquity* 42, 421-448

Pèquart, M., og St.-J. Pèquart

- 1954 *Hoëdic: Deuxième Station-Nécropole du Mésolithique Cotier Américain*. Anvers: de Sikkel

Persson, O., og E. Persson

- 1984 Anthropological Report on the Mesolithic Graves from Skateholm, Southern Sweden. I. Excavation Seasons 1980-1982. *Report Series* 21, 1-53. University of Lund, Institute of Archaeology
1988 Anthropological Report Concerning the Interred Populations from Skateholm, Southern Sweden. I Larsson, L. (red.): *The Skateholm Project. I. Man and environment. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund* LXXIX, 89-102

Price, D.

- 1985 Affluent Foragers of Mesolithic Southern Scandinavia. I Price, T.D. og Brown, J.A. (red.): *Prehistoric Hunter-Gatherers; the Emergence of Cultural Complexity*, 341-363. San Diego: Academic Press

Roche, J.

- 1990 Spatial Organisation in the Mesolithic Sites of Muge, Portugal. I Bonsall, C. (red.): *The Mesolithic Europe*, 607-613. Edinburgh: John Donald Publishers Limited.

Rowley-Conwy, P.

- 1998 Cemeteries, Seasonality and Complexity in the Ertebølle of Southern Scandinavia. I Zwelebil, M., R. Dennell, og L. Domanska (red.): *Harvesting the Sea, Farming the Forest. The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region. Sheffield Archaeological Monographs* 10, 193-202

Saitta, D.J.

- 1994 Agency, Class and Archaeological Interpretation. *Journal of Anthropological Archaeology* 13, 201-227

Saxe, A.A.

- 1970 *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Ann Arbor Michigan

Schechner, R.

- 1987 Victor Turner's Last Adventure. I Turner, V.: *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications

Schilling, H.

- 1997 Bopladsen Korsør Nor. Jæger- og fiskerfolkets permanente tilholdssted i liv og død. I Pedersen, L., A. Fischer, og B. Aaby (red.): *Storebalt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*, 93-98. København: Storebælt publikationer

Shanks, M., og C. Tilley

- 1992 *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. 2. utg. London: Routledge

Spencer, P.

- 1985 *Society and the Dance. The Social Anthropology of Process and Performance*. Cambridge: Cambridge University Press

Strassbourg, J.

- 1998 Inter the Mesolithic - Unearth Social Histories: Vexing Androcentric Sexing through Strøby Egede. *Current Swedish Archaeology* 5, 155-178
2000: Shamanic Shadows. One Hundred Years of Undead Subversion in Southern Scandinavia 7.000-4.000 BC. *Stockholm Studies in Archaeology* 20, 1-462

Stylegar, F.

- 1995 *Dialoger med de døde*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo

Tainter, J. A.

- 1975 Social Inference and Mortuary Practices: an Experiment in Numerical Classification. *World Archaeology* 7:1, 1-15

-
- Tilley, C.
1996 *An Ethnography of the Neolithic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, E.
1992 *Experiencing Ritual. A new Interpretation of Ritual Healing*. Philadelphia: University of Philadelphia Press
- Turner, V.
1967 *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, New York: Cornell University Press
1969 *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York: Cornell University Press
1987 *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications
- Ucko, P.J.
1969 Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains. *World Archaeology* 12, 262-280
- Van Gennep, A.
1960[1909]: *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press
- Vang Petersen, P.
1982a Jægerfolket på Vedbækbopladserne. Kulturudviklingen i Kongemose- og Ertebølletid. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1982, 179-189
1982b Stenalderbopladser under Vedbæk by. *Søllerødbogen* 1982, 139-152
1984 Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology*, 3, 7-18
- Wangen, V.
1999 *Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kulturovelse*. Avhandling til magistergrad i nordisk arkeologi, IAKN, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Whittle, A.
1988 *Problems in Neolithic Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press